Parimal Singh, IAS

DEPUTY SECRETARY TO THE
GOVERNOR OF MAHARASHTRA

No:RB/DB/11019(15)/compendium of instructions/2014/ 1229

RAJ BHAVAN
MALABAR HILL
MUMBAI 400 035

सत्यमेव जयते

Date: 27th November, 2014.

Subject: Compendium of Instructions, Notification and GRs effective implementation of PESA...

Dear Shri Kawade,

As you are aware a number of Notifications, Rules, GRs and Guidelines have been issued by the Government to ensure implementation of PESA. The same are being brought to your notice for your ready reference.

1. **PESA Rules-** Published on March 4, 2014 they provide detailed rules regarding new village creation, access to minor forest produce, management of minor water bodies, management of village markets, prevention of land alienation, identification of beneficiaries, etc. **(Annexure I).**

2. **Change in definition of village-** Defines village and Gram Sabha as per the definition of village in Section 4(b) of PESA Act **(Annexure II).**

3. **Notifications-**

   I. By notification dated 9th June, 14th August and 31st October, 2014, 12 posts of Group C have been reserved for local ST candidates. **(Annexure III)**

   II. By notification dated 19th August, the Maharashtra Transfer of Ownership of Minor Forest Produce Act, 1997 has been amended. The Notification redefines Minor Forest Produce. Thus, ownership of MFP including Bamboo and Tendu resides with the Gram Sabhas. Hence, collection and disposal of MFP and sharing of income from the same are to be decided by Gram Sabhas. **(Annexure III - A)**

   III. By notification dated 30th October **(Annexure IV)** the following Acts are amended-

      a) **The Market and Fairs Act-** The District Magistrate has to take consent of Panchyats at the appropriate level and the Gram Sabha before permitting establishment of proposed market.
      b) **The Indian Forest Act, 1927 in its application to State of Maharashtra-** Introduces a new chapter III A giving the right to issue permit passes, and to collect sell, MFP, as also share sale proceeds.

...2...

c) **Maharashtra Village Panchayat Act-** Gives to Panchayat and Gram Sabhas the right to manage fishing in minor water bodies, redefines "social sector" to include Departments of the State Government, and also provisions for devolution of 5% of annual TSP directly to Gram Panchayats.

d) **Maharashtra Land Revenue Code, 1960-** Makes consent of Gram Sabhas or the Panchayats at appropriate level to be mandatory before auctions, or lease of minor minerals.

e) **Water (Prevention and Control of Pollution) Act, 1974-** Provides Gram Sabhas the power to ensure remedial measures by the State Board in case of pollution of minor water body.

4. Funding arrangements for PESA, FRA, Act.

I. Manav Vikas Mission GR dated 21st August, 2014 of Planning Department. By the GR 5 crores for FY 2014-15 and 25 crores each in the next year are provisioned for seed capital in 45 PESA blocks where Manav Vikas Mission is operative. **(Annexure V).**

II. Tribal Cell- By GR dated 4th March 2014 of Tribal Development Department Rs. 72 lakhs in 6 villages each of 6 districts have been sanctioned for seed capital in MFP areas. **(Annexure VI).**

III. By GR dated 4th August 2014, Planning Department 5 crore rupees each for the ROM and Vidarbha region have been allocated for livelihood schemes, management of water bodies, training etc. in PESA areas. **(Annexure VII).**

The above documents are provided to you for your ready reference. You are also requested that the same may be circulated widely to the people concerned. The same may be also put for wide publicity on the official website of the district.

With regards,

Yours sincerely,

(Parimal Singh)

Shri Anil M. Kawade,
Collector,
Ahmednagar.

ANNEXURE 1

RNI No. MAHBIL /2009/37831

Reg. No. MH/MR/South-339/2014-16

सत्यमेव जयते

महाराष्ट्र शासन राजपत्र

असाधारण भाग चार—ब

वर्ष ५, अंक १३२ (२)] मंगळवार, मार्च ४, २०१४/फाल्गुन १३, शके १९३५ [पृष्ठे ३०, किंमत : रुपये ९.००

असाधारण क्रमांक ३३

प्राधिकृत प्रकाशन

महाराष्ट्र शासनाने महाराष्ट्र अधिनियमांन्वये तयार केलेले
(भाग एक, एक-अ आणि एक-ल यांमध्ये प्रसिद्ध केलेले नियम व आदेश यांव्यतिरिक्त) नियम व आदेश.

ग्रामविकास व जलसंधारण विभाग

बांधकाम भवन, २५, मर्झबान पथ, फोर्ट, मुंबई-४००००१.

दिनांक ४ मार्च २०१४.

अधिसूचना

महाराष्ट्र ग्रामपंचायत अधिनियम.

क्रमांक. पीआरआय.२०१०/प्र.क्र.१३०/पं.रा-२.—ज्याअर्थी, संसदेने, संविधान (त्र्याहत्तरावी सुधारणा) अधिनियमाद्वारे समाविष्ट केल्याप्रमाणे, भारतीय संविधानाच्या भाग नऊ च्या तरतुदी ह्या, पंचायतीसंबंधीचे उपबंध (अनुसूचित क्षेत्रांवर विस्तारित करणे) अधिनियम, १९९६ (१९९६ चा ४०) अधिनियमित करून लागू केल्या आहेत.

आणि ज्याअर्थी, उक्त केंद्रीय अधिनियमाच्या अनुरुप, महाराष्ट्र राज्य विधानमंडळाने, मुंबई ग्रामपंचायत आणि महाराष्ट्र जिल्हा परिषदा व पंचायत समिती (सुधारणा) अधिनियम, २००३ (२००३ चा २७) अधिनियमित करून आणि वेळोवेळी इतर सुधारणा अधिनियम अधिनियमित करून त्याद्वारे, महाराष्ट्र ग्रामपंचायत अधिनियम (१९५९ चा ३) यामध्ये अनुसूचित क्षेत्रातील ग्रामसभा आणि पंचायत यांसाठी विशेष तरतुदी असलेले प्रकरण तीन-अ समाविष्ट केले आहे.

आणि ज्याअर्थी, महाराष्ट्र ग्रामपंचायत अधिनियमात उक्त सुधारणा समाविष्ट केल्यानंतर त्याद्वारे, अनुसूचित क्षेत्रातील लोकांच्या परंपरा व रुढी, त्याची सांस्कृतिक ओळख, सामूहिक साधनसंपत्ती आणि तंटा निवारणाची रुढ पद्धती आणि गौण वनोत्पादनावरील मालकी, इत्यादींचे रक्षण व जतन करण्यासाठी अनुसूचित क्षेत्रातील ग्रामसभांना आणि पंचायतींना अधिकार प्रदान केले आहेत.

आणि त्याअर्थी, स्वयंशासनाला चालना देणाऱ्या मुंबई ग्रामपंचायत आणि महाराष्ट्र जिल्हा परिषदा व पंचायत समिती (सुधारणा) अधिनियम, २००३ याची अमंलबजावणी करून त्याद्वारे, अनुसूचित क्षेत्रात राहणाऱ्या लोकांच्या हितसंबंधांचे रक्षण करण्याचे आणि त्या प्रयोजनार्थ, त्यासंबंधीचे प्रभावी अंमलबजावणी सुनिश्चिती करण्याचे मुख्य कार्य ग्रामसभांना देणे अत्यंत महत्त्वाचे आहे.

त्याअर्थी, आता महाराष्ट्र ग्रामपंचायत अधिनियम (१९५९ चा ३) याच्या कलम १७६ च्या पोटकलम (२) चा खंड (सत्तेचाळीस) व प्रकरण तीन-अ मधील कलमे ५४अ, ५४ब, ५४क, ५४ड, कलम ५७ च्या पोटकलम (२) चा खंड (फ अ) आणि कलम १५३ ब यांद्वारे प्रदान केलेल्या अधिकारांचा आणि याबाबतीत त्यास समर्थ करणाऱ्या इतर सर्व अधिकारांचा वापर करून, महाराष्ट्र शासन पुढील नियम करीत आहे. हे नियम उक्त अधिनियमाच्या कलम १७६ च्या पोटकलम (४) द्वारे आवश्यक असल्याप्रमाणे अगोदरच प्रसिद्ध करण्यात आलेले आहेत :—

प्रकरण एक

प्रारंभिक

१. संक्षिप्त नाव व प्रारंभ :—(१) या नियमांना, महाराष्ट्र ग्रामपंचायती संबंधीचे उपबंध (अनुसूचित क्षेत्रांवर विस्तारित करण्याबाबत) नियम, २०१४ असे म्हणावे.

(२) ते, जेथे अधिनियम अंमलात आहे राज्यातील अशा, सर्व अनुसूचित क्षेत्रांना लागू असेल.

२. **व्याख्या :**

(१) या नियमामध्ये, संदर्भानुसार दुसरा अर्थ अपेक्षित नसेल तर,—

(क) " अधिनियम " याचा अर्थ, महाराष्ट्र ग्रामपंचायत अधिनियम (१९५९ चा ३) असा आहे.

(ख) " प्रपत्र " याचा अर्थ नियामांसोबत जोडलेले प्रपत्र

(ग) " शासन " याचा अर्थ, महाराष्ट्र शासन असा आहे.

(घ) " ग्रामसभा " याचा अर्थ, ग्रामस्तरावरील पंचायतीच्या मतदार यादीमध्ये ज्यांची नावे समाविष्ट केलेली आहेत अशा सर्व व्यक्तींची मिळून बनलेली, अनुसूचित क्षेत्रातील ग्रामसभा, असा आहे.

(ङ) " सचिव " याचा अर्थ ग्राम पंचायत अधिनियमाच्या कलम ६० अन्वये नियुक्त केलेला किंवा नियुक्त केला आहे असे मानला जाणारा सचिव.

(च) " राज्य " याचा अर्थ, महाराष्ट्र राज्य आहे.

(२) या नियमामध्ये वापरण्यात आलेले परंतु व्याख्या न केलेले शब्द व शब्दप्रयोग यांना, महाराष्ट्र जमीन सुधारणा योजना अधिनियम (१९४२ चा २८); महाराष्ट्र सावकारी नियमन अध्यादेश, २०१४, (२०१४ चा अध्यादेश क्रमांक १) महाराष्ट्र दारूबंदी अधिनियम (१९४९ चा २५) ; महाराष्ट्र पोलीस अधिनियम (१९५१ चा २२); महाराष्ट्र ग्रामपंचायत अधिनियम (१९५९ चा ३); महाराष्ट्राचा मासेमारीबाबत अधिनियम १९६० (१९६१ चा महा-१); महाराष्ट औद्योगिक विकास अधिनियम, १९६१ (१९६२ चा महा-३); महाराष्ट्र जिल्हा परिषद व पंचायत समिती अधिनियम, १९६१ (१९६२ चा महा-५). महाराष्ट्र जमीन महसूल संहिता, १९६६ (१९६६ चा महा.४१); महाराष्ट्र गौण वनोत्पादन (व्यापाराचे विनियमन) अधिनियम, १९६९ (१९६९ चा महा.५७); महाराष्ट्र गृहनिर्माण व क्षेत्रविकास अधिनियम, १९७६ (१९७७ चा महा-२८); महाराष्ट्र पाटबंधारे अधिनियम, १९७६ (१९७६ चा महा-३८); महाराष्ट्र वनविकास (शासनाकडून अथवा वनविकास महामंडळाकडून होणाऱ्या वनोत्पादनाच्या विक्रीवरील कर) (चालू राहणे) अधिनियम, १९८३ (१९८३ चा महा २२); महाराष्ट्र अनुसूचित क्षेत्रांतील गौण वनोत्पादनाच्या मालकीचे हस्तांतरण व महाराष्ट्र गौण वनोत्पादन (व्यापाराचे विनियमन) (सुधारणा) अधिनियम, १९९७ (१९९७ चा महा. ४५), अनुसूचित जमाती आणि इतर पारंपारिक वननिवासी (वनहक्काची मान्यता) अधिनियम, २००६, (२००७ चा २)जैविक विविधता अधिनियम, २००२ (२००३ चा १८) यांमध्ये अनुक्रमे जे अर्थ नेमून दिलेले असतील, तेच अर्थ असतील.

प्रकरण दोन

ग्रामसभेची रचना व कार्ये

३. **अनुसूचित क्षेत्रातील ग्रामसभेची रचना** :—ग्रामस्तरावरील पंचायतीच्या मतदार यादीमध्ये नाव समाविष्ट असलेल्या सर्व व्यक्ती ह्या, त्या गावाच्या ग्रामसभेचे सदस्य असतील.

४. **अनुसूचित क्षेत्रातील गाव घोषित करणे** :—(१) आपल्या वस्तीची किंवा वस्तींच्या गटाची अथवा पाड्याची किंवा पाड्यांच्या गटाची गाव म्हणून नोंद केली जावी असे कोणत्याही वस्तीच्या किंवा वस्तींच्या गटाच्या अथवा पाड्याच्या किंवा पाड्यांच्या गटाच्या व्यक्तींचे मत झाले असेल तर, त्या व्यक्तींना, त्या वस्तीच्या किंवा पाड्याच्या अथवा वस्तींच्या किंवा यथास्थिति, पाड्यांच्या गटाच्या मतदार यादीत नाव नोंदवलेल्या एकूण मतदारांपैकी किमान निम्म्या मतदारांच्या बहुमताने तशा आशयाचा ठराव संमत करता येईल आणि त्याबाबतची माहिती जिल्हाधिकाऱ्याला कळवून तो ठराव संबंधित उप विभागीय अधिकाऱ्याकडे पाठविता येईल.

(२) उप-विभागीय अधिकारी, ३ महिन्यांच्या आत त्या ठरावाच्या गुणदोषांची चौकशी करील. या प्रयोजनासाठी तो, या बाबीस व्यापक प्रसिद्धी दिल्यानंतर व सर्व संबंधित घटकांशी विचारविनिमय करून, त्या वस्तीच्या किंवा पाड्याच्या अथवा वस्तींच्या किंवा पाड्यांच्या गटाच्या सर्व नोंदणीकृत मतदारांची एक बैठक बोलावील. त्यानंतर तो प्रस्तावित गाव त्या अधिनियमाच्या तरतुदींची पूर्तता करते किंवा कसे याबाबत स्पष्टपणे नमूद करून, आपल्या निष्कर्षासह एक अहवाल जिल्हाधिकाऱ्याला सादर करील :

परंतु, उप विभागीय अधिकाऱ्याने असा ठराव मिळाल्याच्या दिनांकापासून तीन महिन्यांच्या आत त्याबाबतच्या प्रश्नावर निर्णय केला नसेल तेव्हा जिल्हाधिकारी स्वत:हून अशा ठरावाची दखल घेईल आणि त्या संबंधात ४५ दिवसांत समुचित आदेश काढील.

(३) असा निर्णय फेटाळून लावणाऱ्या उप विभागीय अधिकाऱ्याच्या निर्णयाविरुद्धचे अपील जिल्हाधिकाऱ्यांकडे करण्यात येईल व जिल्हाधिकाऱ्यांचा त्यावरील निर्णय अंतिम राहील.

(४) नवीन गाव हे आधिसूचित करावयाचे आहे याबाबत जिल्हाधिकाऱ्यांची खात्री पटली असेल तर तो त्या अधिनियमाच्या प्रकरण तीन-अ प्रमाणे अधिसूचना काढण्यासाठी विभागीय आयुक्ताकडे आपली शिफारस पाठवील ;

परंतु, जिल्हाधिकारी, उप विभागीय अधिकाऱ्याचा निर्देश मिळाल्याच्या दिनांकापासून पंचेचाळीस दिवसांच्या आत त्यावर निर्णय देईल, तसे न केल्यास, त्याबाबतीत गाव जाहीर केल्याची मान्यता देण्यात आली असल्याचे समजण्यात येईल.

५. **पंचायत ही ग्रामसभेची कार्यकारी समिती असणे :—**(१) पंचायतीला ग्रामसभेची कार्यकारी समिती असल्याचे मानण्यात येईल.

(२) पंचायत ही ग्रामसभेचे सर्वसाधारण अधीक्षण, नियंत्रण व निदेश यानुसार कार्य करील.

६. **अनुसूचित क्षेत्रातील ग्रामसभेचा सचिव कार्यालय इत्यादी :—**(१) एखाद्या पंचायतीत एकापेक्षा अधिक ग्रामसभा असतील तर अशा परिस्थितीत, ग्रामपंचायतीचा सचिव हा त्या सर्व ग्रामसभांचा सचिव असेल, त्याच्या अनुपस्थितीत महाराष्ट्र ग्रामपंचायत अधिनियमातील प्रकरण ३ मधील ५४ क प्रमाणे कार्यवाही करण्यात येईल.

(२) पंचायतीचे कार्यालय हेच ग्रामसभेचे कार्यालय असेल. एका पंचायतीमध्ये एकापेक्षा अधिक ग्रामसभा असतील तर, प्रत्येक ग्राम सभेचे तिच्या गावामध्ये सार्वजनिक इमारत, समाजमंदीर, शाळा किंवा जेथे जनतेला सहज प्रवेश मिळेल अशी कोणतीही जागा आणि अशी कोणतीही जागा उपलब्ध नसेल तर त्याबाबतीत एखाद्या सामान्य व्यक्तीचे घर, यासारखे तिचे स्वत:चे कार्यालय असेल.

परंतु, या कार्यालयासाठी कोणत्याही प्रकारचे भाडे दिले जाणार नाही :

७. **ग्रामसभेच्या बैठकी खुल्या स्वरुपात घेणे :—**(१) ग्रामसभेची प्रत्येक बैठक किंवा कार्यवाही जाहीरपणे आयोजित करण्यात येईल.

(२) ग्रामसभेची बैठक बंदिस्त इमारतीमध्ये घेण्यात येणार असली तरी, दरवाजे बंद ठेवण्याची किंवा प्रवेश बंद करण्याची कोणतीही तरतूद केली जाणार नाही.

८. **निर्णय घेण्याबाबतची कार्यपद्धती :—**(१) शक्य तेथवर ग्रामसभेचे कामकाज सर्वसंमतीने चालविण्यात येईल.

(२) बैठकीमध्ये कोणत्याही मुद्यावर एकमत न झाल्यास त्या मुद्यावर ग्रामसभेने तरतुदीनुसार ठरविल्याप्रमाणे घेण्यात येणाऱ्या पुढील बैठकीमध्ये चर्चा करण्यात येईल.

(३) दुसऱ्या बैठकीतदेखील एकमत न झाल्यास त्या बैठकीत बहुमताच्या आधारे निर्णय घेतला जाईल.

९. **ग्रामसभेच्या बैठकीची कार्यवाही :—**(१) निवडणुकीनंतर आणि प्रत्येक वित्तीय वर्षामध्ये पहिली ग्रामसभा सरपंचाच्या अध्यक्षतेखाली घेण्यात येईल. सरपंचाच्या अनुपस्थितीत उप सरपंच आणि त्या दोघांच्या (सरपंच व उप सरपंच) अनुपस्थितीत अनुसूचित जमातीचा सदस्य हा ग्रामसभेचा अध्यक्ष म्हणून निवडला जाईल. पंचायतीचा सरपंच किंवा उप सरपंच किंवा संदस्य हा वरील परिस्थितीव्यतिरिक्त एरव्ही ग्रामसभेचा अध्यक्ष म्हणून काम करण्यास पात्र असणार नाही :

परंतु ज्या गावामध्ये अनुसूचित जमातींची लोकसंख्या १० टक्यांपेक्षा कमी असेल तेथे अनुसूचित जमातीतील नसलेल्या व्यक्तींमधून अध्यक्ष निवडता येईल.

(२) या नियमाच्या पोट-नियम (१) मध्ये नमूद केलेल्या बैठकी व्यतिरीक्त ग्रामसभेच्या बैठकीसाठी अध्यक्षाची निवड शक्य तेथवर सर्वसंमतीने करण्यात येईल. सर्वसंमती न झाल्यास, त्यावर बहूमत घेण्यात येईल केवळ अनुसूचित जमातींतील व्यक्ती हीच अध्यक्ष असेल.

(३) ग्रामसभेच्या बैठकीची गणपूर्ती एकूण सदस्यांच्या २५ टक्के किंवा १०० यापैकी जी कमी असेल त्या संख्येएवढी असेल.

(४) गणपूर्तीच्या अभावी बैठक तहकूब करण्यात येईल. तहकूब केलेल्या बैठकीनंतर बोलावण्यात आलेल्या बैठकीत देखील गणपूर्ती आवश्यक असेल.

(५) सचिव, ग्रामसभेच्या बैठकीमध्ये मागील महिन्यातील प्राप्ती व खर्च, कामगारांचा हजेरीपट खरेदी व विक्री यांच्या संपूर्ण अभिलेखाचे सविस्तर विवरणपत्र सादर करील.

(६) बैठकीची समाप्ती करताना सचिव हा ग्रामसभेने नामनिर्देशित केलेली व्यक्ती ग्रामसभेमध्ये घेण्यात आलेल्या निर्णयांचे संक्षिप्त विवरणपत्र तयार करील. ते विवरण पत्र त्या बैठकीमध्ये वाचून दाखविण्यात येईल. विवरणपत्राच्या खरेपणाबाबत एकमत झाल्यानंतर अध्यक्ष आणि सचिव आणि लेखनिक त्यावर स्वाक्षरी करतील.

१०. **अनुसूचित क्षेत्रातील ग्रामसभेच्या स्थायी समित्या :—**(१) ग्रामसभा गावाच्या कारभाराविषयीच्या विविध पैलुंबाबतच्या आपल्या जबाबदाऱ्या पार पाडण्याच्या दृष्टीने शांतता समिती, न्याय समिती, साधनसंपत्ती नियोजन व व्यवस्थापन समिती, मादकद्रव्य नियंत्रण समिती, कर्ज नियंत्रण समिती, बाजार समिती, ग्रामसभाकोष समिती आणि ग्रामसभेस उचित वाटतील अशा इतर समित्या स्थापन करील. याशिवाय गरजेअनुसार तात्पुरती व तदर्थ अशा समित्यादेखील स्थापन करता येतील. ह्या समित्या ग्रामपंचायत व ग्रामसभा अशा दोन्हींना देखील उत्तरदायी असतील.

(२) स्थायी समितीचे सदस्य ग्रामसभा बैठकीमध्ये उपस्थित सदस्यांमधून निवडण्यात येतील. ग्रामसभेच्या कामाचे स्वरुप व आवश्यकता यावर अशा सदस्यांची निवड अवलंबून राहील. ग्रामसभा एकूण सदस्य आणि महिलांचे व समाजातील इतर घटकांचे प्रतिनिधित्त्व याबाबतची संख्या ठरवील. स्थायी समितीचा कार्यकाळ दोन वर्षे इतका असेल :

परंतु, कोणत्याही समितीच्या एकूण सदस्यांच्या निम्मेपेक्षा महिलांची संख्या कमी असणार नाही.

(३) स्थायी समितीच्या अध्यक्षाचे, नामनिर्देशन हे ग्रामसभेकडून संबंधित स्थायी समितीच्या सदस्यांमधून करण्यात येईल.

(४) स्थायी समितीच्या सचिवाची निवड ही, ग्रामसभेकडून करण्यात येईल. ग्रामसभेस संबंधित प्रशासकीय विभागाच्या सल्ल्याने स्थायी समितीचे काम करण्यासाठी त्या ग्रावाच्या अधिकारितेतील कोणत्याही कर्मचाऱ्यास देखील नामनिर्देशित करता येईल. अशा कर्मचाऱ्यास मत देण्याचा अधिकार नसेल आणि तो स्थायी समितीला तिचे कामकाज पार पाडण्यास सहाय्य करील.

(५) ग्रामसभेने विविध विषयांवर घेतलेल्या निर्णयांची अंमलबजावणी करण्याची जबाबदारी ही, संबंधित स्थायी समितीवर असेल.

११. **ग्रामसभेच्या स्थायी समितीची कार्यपद्धती :—**ग्रामसभेच्या स्थायी समितीची कार्यपद्धती ग्रामसभेप्रमाणेच असेल ती पुढीलप्रमाणे असेल :—

(१) ग्रामपंचायतीसह सर्व स्थायी समित्यांच्या बैठकी खुल्या स्वरुपात होतील.

(२) स्थायी समितीच्या प्रत्येक बैठकीचा दिनांक, वेळ व ठिकाण आणि तीमध्ये करण्यात येणारे कामकाज अशा प्रत्येक बैठकीची नोटीस स्थायी समितीच्या सचिवाकडून किमान तीन दिवस अगोदर देण्यात येईल.

(३) स्थायी समितीच्या बैठकीची गणपूर्ती, अध्यक्षासह निम्म्यासंख्येएवढी असेल.

(४) ग्रामसभेच्या सदस्यास स्थायी समितीच्या कोणत्याही बैठकीस उपस्थित राहता येईल. अध्यक्षाच्या परवानगीने त्याला चर्चेच्या विषयावर कोणताही प्रश्न विचारता येईल :

परंतु त्याला किंवा अशा सदस्याला मतदान करण्याचा अधिकार असणार नाही.

(५) स्थायी समितीचे सर्व निर्णय, ग्रामसभेला लागू असलेल्या कार्यपद्धतीअनुसार घेण्यात येतील.

(६) स्थायी समितीच्या बैठकीमध्ये घेण्यात आलेल्या महत्त्वाच्या निर्णयांचा गोषवारा, कामकाज नोंदवहीमध्ये नोंदवून घेण्यात येईल आणि अशा बैठकीच्या कार्यवृत्तांवर अध्यक्ष व सचिव स्वाक्षरी करतील.

(७) स्थायी समित्यांचे सर्व निर्णय आणि इतर अभिलेख हा, त्या गावाच्या ग्रामसभेच्या लगेच पुढच्या बैठकीपुढे ठेवण्यात येईल.

१२. **ग्रामसभेने घेतलेल्या निर्णयाविरुद्ध आक्षेप :—**(१) पंचायत व ग्रामसभा यांचा सर्व अभिलेख सर्व ग्रामस्थांसाठी खुला असेल. पंचायत समितीचे, जिल्हा परिषदेने आणि शासनाने पदनिर्देशित केलेल्या प्राधिकाऱ्यास तो अभिलेख तपासणी, छाननीकरिता उपलब्ध करून देण्यात येईल.

(२) आक्षेपाला ग्रामसभेने घेतलेल्या कोणत्याही निर्णयाविषयी घेतलेल्या कोणताही आक्षेप हा पुनर्विचारार्थ ग्रामसभेच्या सर्वसाधारण सभेमध्ये उपस्थित करता येईल.

(३) आक्षेप दूर करण्यासाठी ग्रामसभेला सहाय्य करण्याकरिता अभीक्षक असणे आवश्यक आहे असे आक्षेपकांचे अथवा अन्य कोणत्याही व्यक्तीचे मत असेल तर, त्याला अभीक्षकाने ग्रामसभेच्या बैठकीस उपस्थित राहण्याबाबत अभीक्षकाची नियुक्ती करण्याकरिता गट विकास अधिकाऱ्याला विनंती करता येईल.

(४) अभीक्षकाची आवश्यकता असल्याबाबत गट विकास अधिकाऱ्याची खात्री पटल्यास त्याला आक्षेपकाच्या सूचनेनुसार ग्रामसभेच्या बैठकीकरिता अभीक्षकास विस्तार अधिकाऱ्याच्या दर्जापेक्षा कमी नाही असा अधिकारी नियुक्त करता येईल.

(५) अशा प्रकारे नियुक्त केलेला अभीक्षक, आक्षेपकाच्या गा-हाण्यांचे निवारण करण्यात सहाय्य करील.

(६) तक्रारीचे निवारण न झाल्यास, आक्षेपकास अथवा अभीक्षकास ती बाब जिल्हापरिषदेच्या मुख्य कार्यकारी अधिकाऱ्याकडे निर्दिष्ट करता येईल व तो त्या आक्षेपकास संबंधित बाबींची चौकशी करून आवश्यक त्या सूचना देईल.

१३. **अनुसूचित क्षेत्रातील ग्रामसभांच्या संयुक्त बैठकी :—**(१) प्रत्येक ग्रामसभा तिच्या अधिकारितेमध्ये तिची कार्ये पार पाडण्यास सक्षम असेल :

परंतु इतर ग्रामसभांबरोबर काम करणे आवश्यक आहे, अशा प्रकरणांमध्ये पंचायतीच्या अधिकारितेअंतर्गत येणाऱ्या सर्व ग्रामसभांची एक संयुक्त बैठक बोलाविता येईल.

(२) ग्रामसभांची संयुक्त बैठक ही जणू काही त्या संबंधित ग्रामसभा ही एकच संस्था असल्याप्रमाणे, ग्रामसभेला लागू असलेल्या तरतुदीनुसार घेण्यात येईल.

(३) संयुक्त बैठकीमध्ये शक्य असेल तेथवर सर्वसंमतीने निवडून आलेली व्यक्ती त्या बैठकीच्या अध्यक्षस्थानी असेल.

(४) संयुक्त बैठकीमध्ये प्रत्येक ग्रामसभेचे किमान २५ टक्के सदस्य किंवा प्रत्येक ग्रामसभेचे शंभर सदस्य यापैकी जी कमी असेल तेवढी उपस्थिती बंधनकारक असेल. बैठकीत गणपूर्ती न झाल्यास, त्याच दिवशी पुढील बैठकीचा दिनांक निश्चित केला जाईल आणि तो सर्व ग्रामसभांना पाठविण्यात येईल.

(५) निर्णय प्रक्रिया ही, एकल ग्राम सभेमधील निर्णय प्रक्रियेप्रमाणेच असेल.

प्रकरण तीन

ग्रामसभा लेखे

१४. **अनुसूचित क्षेत्रातील ग्रामसभा कोष :—**(१) ग्रामसभा एक ग्रामसभा कोष ठेवील.

(२) या कोषामध्ये रोख रक्कम व माल यांसारख्या ऐच्छिक अंशदानासह कोणत्याही रुपामध्ये प्राप्त झालेले अंशदान आणि गौण वन उपज, गौण खनिजे इत्यादी पासून मिळालेली रक्कम आणि ग्रामसभेने साधनसंपत्तीच्या वापरावर लादलेले आकार किंवा आकारलेला द्रव्यदंड यांचा समावेश असेल. यामध्ये शासनाला आवश्यक वाटेल त्याप्रमाणे कोणत्याही प्रकांती योजनेखाली हस्तांतरित केलेल्या बाबींचाही समावेश असेल.

(३) हा ग्रामसभा कोष, ग्रामसभेच्या नियंत्रणाखाली असेल. ग्रामसभेला तिच्या ठरावांनुसार कोषाचा वापर करण्याचे संपूर्ण अधिकार असतील.

(४) ग्रामसभा कोष हा पंचायतीचा सचिव व ग्रामसभेने सर्वानुमते नामनिर्देशित केलेले इतर दोन सदस्य यांचा समावेश असलेल्या ग्रामसभा कोष समितीद्वारे चालवण्यात येईल. दोन सदस्यांपैकी एक सदस्य ही महिला असेल. सर्व लेखे माहितीसाठी व अंतिम मंजुरीसाठी ग्रामसभेसमोर मांडण्यात येतील.

१५. **ठेवावयाचे लेखे :—**(१) ग्रामसभा कोषाचे लेखे हे ग्रामसभा कोष समितीच्या सदस्याकडून एका नोंदवहीत ठेवण्यात येतील.

(२) ग्रामसभा कोषाच्या जमा व खर्चाचे विवरणपत्र ग्रामसभेच्या पुढील बैठकीत सादर करण्यात येईल.

१६. **ग्रामसभा निहाय लेखे :—**प्रत्येक ग्रामसभा जमा व खर्चाचा एक स्वतंत्र लेखा ठेवील. तो लेखा संबंधित ग्रामसभेकडून प्रमाणित करण्यात येईल. ग्रामसभा कोषाचे व पंचायतीचे लेखे, पंचायत समिती, जिल्हा परिषद व स्थानिक निधी प्राधिकारी यांच्या लेखापरिक्षणाच्या अधीन असतील :

परंतु ग्रामविकास व जलसंधारण विभाग, पारदर्शकता व उत्तरदायित्व यांची सुनिश्चिती करण्यासाठी नियम प्रसिद्ध केल्याच्या दिनांकापासून एका वर्षाच्या आत, ग्रामसभा कोषाच्या अभिलेखांचे इलेक्ट्रॉनिक परिरक्षण करण्यासह लेखांकन/अनुदेश प्रशिक्षण देणे व त्याबाबतीत तरतूद करणे यांसाठी प्रयत्न करील.

प्रकरण चार

शांतता व सुरक्षा आणि तंटामुक्ती

१७. **अनुसूचित क्षेत्रामध्ये शांतता, सुरक्षा राखण्यामध्ये व तंटामुक्तीसाठी ग्रामसभेची भूमिका :—**समाजातील परंपरा आणि संबंधित कायदे व त्याखालील संबंधित नियम लक्षात घेता, ग्रामसभेने तिच्या क्षेत्रात शांतता, सुरक्षा व सुव्यवस्था राखणे हे ग्रामसभेचे मूलभूत कर्तव्य असेल.

(१) ग्रामसभा तिच्या क्षेत्रात पुढील कार्ये /कामे करण्यासाठी सक्षम असेल :—

(एक) शांततापूर्ण वातावरण ठेवणे ;

(दोन) प्रत्येक नागरिकाच्या स्वाभिमानाची व अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याची जोपासना करण्याबाबत उपाययोजना करणे ;

(तीन) महिलांशी असभ्य वर्तणूक, सार्वजनिक ठिकाणी मारामाऱ्या किंवा भांडणे इत्यादीसह समाजविघातक घटकांसारख्या दुष्ट प्रवृत्तींना पायबंद घालणे, तंटे मिटविणे.

१८. **शांतता समिती :—**(१) ग्रामसभेला शांतता समिती घटीत करता येईल, शांतता समितीमध्ये किमान ३३ टक्के महिला आणि ५० टक्के अनुसूचित जमातीतील सदस्य असतील.

(२) शांतता समिती शेजारच्या गावांबरोबर निकोष संबंध ठेवील. शांतता समिती शेजारच्या गावांचे सामाईक हित व परस्परावलंबित या बाबींमध्ये शेजारच्या गावांशी विचारविनिमय करून त्याआधारे कोणती कार्यवाही करण्यात येईल याची खातरजमा करील.

(३) ग्रामसभेला, पुढील बाबतीत शांतता समितीस अधिकार प्रदान करता येतील:

(एक) गावच्या शांततेला बाधक ठरणाऱ्या घटनांची चौकशी करणे आणि निर्णय घेण्यासाठी ग्रामसभेला माहिती देणे.

(दोन) शांतता भंग करणाऱ्या घटकांना समुपदेशन करणे व लवाद म्हणून कामे करणे.

(तीन) आवश्यकता असेल तेथे तात्काळ कार्यवाही करणे व त्यानंतर ग्रामसभेला माहिती कळविणे.

(चार) ग्रामसभेच्या मान्यतेने योग्य कार्यवाही करण्यासाठी उप विभागीय दंडाधिकारी किंवा पोलीस अधिकारी यांना माहिती देणे किंवा विनंती करणे.

१९. **पोलिसांची भूमिका :—**पोलिसांना कोणत्याही गुन्ह्यांसंबंधात माहिती मिळाली असेल तर, पोलीस ठाण्यामध्ये अहवालाची नोंद केल्यानंतर त्याची एक प्रत सर्व प्रकरणांमध्ये ग्रामसभा किंवा शांतता समिती यांना पाठविण्यात येईल.

प्रकरण - पाच

नैसर्गिक साधनसंपत्ती शेती व जमीन यांचे व्यवस्थापन

२०. **नैसर्गिक साधनसंपत्तीबाबत ग्रामसभेने संरक्षक उपाययोजना करणे :—**(१) स्थानिक परंपरेनुसार आणि केंद्र व राज्य सरकारांच्या कायद्याच्या आशयानुसार पाणी, वन, जमीन व खनिज यांसह ग्रामसभेच्या क्षेत्रात स्थित नैसर्गिक साधनसंपत्ती तसेच जिच्यावर त्या ग्रामसभेचा परंपरागत अधिकार आहे अशी साधनसंपत्ती यांबाबत संरक्षक उपाययोजना करणे आणि त्यांचे जतन करणे याकरिता ग्रामसभा सक्षम आहे. हे कार्य पूर्णत्वास नेण्यासाठी, ग्रामसभेला त्यांच्या व्यवस्थापनामध्ये क्रियाशील भूमिका बजावता येईल.

(२) ग्रामसभा, पुढील गोष्टी घडून येतील अशा प्रकारे साधनसंपत्तीचा विनियोग होत असल्याबाबत खात्री करील :—

(एक) उपजिविकेची साधने शाश्वत आहेत ;

(दोन) लोकांमधील विषमता वाढत नाही ;

(तीन) साधन संपत्ती काही लोकांपुरतीच मर्यादित ठेवलेली नाही ;

(चार) शाश्वततेचा विचार करून स्थानिक साधनसंपत्तीचा पूर्ण विनियोग होत आहे.

(३) प्रचलित नियमांनुसार नैसर्गिक व इतर साधनसंपत्तीवरील व्यक्तिगत अधिकार यथोचितरीत्या प्रदान केले असले तरी त्यांचे व्यवस्थापन हे सामूहिक वारशांचा अंगभूत आशय विचारात घेऊन करण्यात येईल.

२१. **साधनसंपत्ती नियोजन व व्यवस्थापन समिती :—**(१) ग्रामसभेची एक स्थायी साधनसंपत्ती नियोजन व व्यवस्थापन समिती असेल.संबंधित विभागांचे सर्व प्रतिनिधी या साधनसंपत्ती नियोजन व व्यवस्थापन समितीचे सल्लागार म्हणून कार्य करतील आणि त्यांच्या सभांना उपस्थित राहतील.

(२) साधनसंपत्ती नियोजन व व्यवस्थापन समिती गावाच्या प्रदेशातील आणि सभोवतालच्या प्रदेशातील सर्व साधनसंपत्तीच्या कायम स्वरूपी उपयोग व ग्रामसभेच्या अधिकार क्षेत्रात एक योजना आखील आणि त्यानुसार तिचा वापर करण्यासाठी ग्रामसभेस सल्ला देईल व सहकार्य करील.

(३) साधनसंपत्ती नियोजन व व्यवस्थापन समिती ही, साधनसंपत्तीचे व्यवस्थापन व वापर याविषयीचे मतभेद अथवा विवाद यांसह तिच्या सर्व पैलूंचा विचार करील. ग्रामसभेला असे विवाद मिटवण्याकरिता साधनसंपत्ती नियोजन व व्यवस्थापन समितीस प्राधिकार देता येईल. जर साधनसंपत्ती नियोजन व व्यवस्थपन समिती विवाद मिटवण्यास समर्थ नसेल तर, त्या विवादांवर ग्रामसभेंच्या बैठकींमध्ये विचार करण्यात येईल. ग्रामसभेचा निर्णय अंतिम असेल

(४) साधनसंपत्ती नियोजन व व्यवस्थपन समितीला शेती, गौण खनिज यांसारख्या विनिर्दिष्ट बाबींसंबंधात तिच्या कार्यांमध्ये सहाय्य करण्यासाठी उप-समित्या स्थापन करता येतील.

(२२) **अनुसूचित क्षेत्रात ग्रामसभेने शेतीकरिता नियोजन करणे :—**(१) शेतीद्वारे शेतकरी आर्थिकदृष्ट्या वर्धनक्षम होतील अशाप्रकारे ग्रामसभा तिच्या गावामध्ये शेतीकरिता नियोजन करण्यास व त्याबाबत उपाययोजना करण्यास सक्षम आहे.

(२) ग्रामसभेच्या निर्णयांमध्ये इतर गोष्टींबरोबरच पुढील महत्त्वाचे मुद्दे अंतर्भुत असतील.

(क) जमिनीची धूप थांबविणे.

(ख) पिकांचे रक्षण करण्यासाठी चराईक्षेत्रामध्ये नियमितता आणणे आणि कुरणांची क्षमता वाढविणे.

(ग) पावसाचे पाणी साठवणे त्याचा शेतीसाठी वापर करणे व त्याच्या वितरणाची व्यवस्था करणे.

(घ) परस्पर सहकार्याने अथवा अन्य प्रकारे बिया, खते, इत्यादी तसेच ज्ञानाची देवाणघेवाण करणे याबाबत तरतूद केल्याची सुनिश्चिती करणे.

(ङ) सेंद्रीय खते, रासायनिक खते व कीटकनाशके यांचे प्रचालन करणे.

२३. **अनुसूचित क्षेत्रातील भू-व्यवस्थापन :—**(१) ग्रामसभा गावाच्या भू-अभिलेखामध्ये शेतकऱ्यांची नावे अचूकपणे नोंदवलेली आहेत आणि अभिलेख योग्यरित्या ठेवण्यात आलेला आहे याची सुनिश्चित करण्याकरिता ग्रामसभेच्या बैठकीमध्ये संपूर्ण जमिनीच्या अभिलेखाचा आढावा घेईल.

(२) संस्थात्मक किंवा बिगर संस्थात्मक धनकोंचा जमिनीच्या गहाणासंबंधातील सर्व प्रकरणे माहितीसाठी ग्रामसभेसमोर ठेवण्यात येतील.

२४. **अनुसूचित क्षेत्रातील जमिनीच्या अन्यसंक्रामणास प्रतिबंध :—**(१) अनुसूचित जमातीतील व्यक्तींची कोणतीही जमीन अनुसूचित जमातेतर व्यक्तींकडे बेकायदेशीरपणे हस्तांतरित होणार नाही याची ग्रामसभा सुनिश्चिती करील.

(२) ग्रामसभा तिच्याकडे आलेल्या तक्रारींच्या आधारे किंवा स्वतः होऊन कोणत्याही जमीन व्यवहारांची चौकशी करण्यास किंवा तसे करण्यासाठी शांतता समितीला प्राधिकृत करण्यास सक्षम असेल.

(३) शांतता समिती तिचे निष्कर्ष ग्रामसभेपुढे ठेवील.

(४) अनुसूचित जमातीतील व्यक्तींच्या जमिनींचे बेकायदेशीरपणे अनुसूचित जमातेतर व्यक्तींकडे अन्यसंक्रामण करण्याचे प्रयत्न केले जात आहेत, असे ग्राम सभेचे मत असल्यास तिला अशा व्यवहारास मनाई करण्याच्या सूचना देता येतील.

(५) ग्रामसभेस गावाच्या भू-अभिलेखाबाबत पुढील कामे करता येतील :—

(क) जमिनीच्या व्याप्तीचा तपशील आणि उपभोक्त्यांसह खातेदारांची नावे समाविष्ट असलेली धारणजमिनींची यादी तयार करणे.

(ख) खातेदार हा खरोखरीच अनुसूचित जमातीचा आहे किंवा कसे हे पाहण्याकरिता सर्व खातेदारांच्या सामाजिक दर्जाच्या दाव्यांच्या खरेपणाची पडताळणी करणे.

(ग) जमीन एखाद्या आदिवासीच्या नावावर खरेदी केलेली आहे आणि बिगर आदिवासी व्यक्तीकडून तिचा उपभोग घेतला जात आहे किंवा कसे याबद्दल पडताळणी करणे.

(घ) इच्छा असल्यास शेतात प्रत्यक्ष जाऊन ती जमीन आदिवासीकडून अथवा ज्यांनी पट्टा गहाण इत्यादींवर घेतलेली असेल अशा आदिवासीतेतर व्यक्तींकडून करण्यात येत आहे किंवा कसे याबाबत प्रत्यक्ष पाहणी करणे.

(ङ) शासकीय जमिनीच्या अभिहस्तांकना करीता लाभाधिकारींची यादी तयार करणे.

(च) वरील (क) ते (ङ) मध्ये नमूद केलेल्या सर्व प्रकरणांमध्ये वेळोवेळी सुधारणा करण्यात आलेल्या महाराष्ट्र जमीन महसूल संहिता, १९६६ (१९६६ चा महा. ४१) किंवा त्याखाली केलेले नियम यांच्या तरतुदीतील संहितेचा भंग करून विवक्षित व्यवहार करण्यात आला असलेबाबत संपूर्ण तपासणीअंती ग्रामसभेची खात्री पटल्यास, ग्रामसभा ज्यांच्याबाबतीत भंग करण्यात आला असेल त्या बाबींचा तपशील नमूद केलेला ठराव संमत करील. हा ठराव प्राप्त झाल्यानंतर, सक्षम प्राधिकारी परिणामकारक कारवाई करील.

(६) जमिनीच्या ताब्यासंबंधात परस्परविरोधी दावे असतील तर, ग्रामसभा एक बैठक बोलावील आणि योग्य तो ठराव संमत करण्यासाठी संबंधितांकडून अशा दाव्यांच्या पुष्ठ्यर्थ पुरावा मागवील. ग्रामसभा, बिगर आदिवासी व्यक्तींच्या नावे अन्यसंक्रामण झाल्याबाबतची कोणतीही तक्रार प्राप्त झाल्यावर एक बैठक बोलावील किंवा स्वतः होऊन योग्य तो निर्णय देईल आणि अनुसूचित जमातीच्या जमिनीच्या मालकाकडे जमिनीचा ताबा पूर्ववत करण्यासाठी आवश्यक ती कारवाई करण्याकरिता सक्षम अधिकाऱ्याकडे देण्याकरिता पाठवील.

(७) ग्रामसभेच्या निर्णयाने व्यथित झालेल्या कोणत्याही व्यक्तीस ठरावाच्या दिनांकापासून साठ दिवसांच्या कालावधीच्या आत सक्षम प्राधिकाऱ्याकडे विनंतीअर्ज दाखल करता येईल.

(८) सक्षम प्राधिकाऱ्यास एकतर तो विनंतीअर्ज दाखल करून घेता येईल किंवा फेटाळून लावता येईल किंवा ग्रामसभेकडे पुनर्विचारार्थ निर्दिष्ट करता येईल.

(९) असा निर्देश प्राप्त झाल्यावर, ग्रामसभा तीस दिवसांच्या कालावधींच्या आत बैठक बोलावील, विनंती अर्जावर सुनावणी करील, त्या निर्देशावर ठराव संमत करील आणि तो सक्षम प्राधिकाऱ्याकडे पाठवील.

(१०) संबंधित सक्षम प्राधिकारी ग्रामसभेच्या ठरावावर विचार करील आणि एकतर विनंतीअर्ज स्वीकारणारा किंवा फेटाळणारा समुचित आदेश देईल.

(११) सक्षम प्राधिकारी, आदिवासी व बिगर आदिवासीं यांच्या समावेश असलेल्या जमिनीच्या अन्यसंक्रामणाच्या प्रत्येक प्रकरणात, ग्रामसभेने विचारात घेतलेल्या मताबद्दल, संबंधित सचिवांच्या मार्फत संबंधित ग्रामसभेला न चुकता कार्यवाहीत सहभागी करून घेईल आणि ग्रामसभेच्या मताची यथोचितरीत्या तपासणी करण्यात येईल. यामुळे सक्षम प्राधिकारी, स्वत:हून किंवा वैयक्तिक तक्रारींवरुन आदिवासीकडून बिगर आदिवासींकडे जमिनीच्या होणाऱ्या अन्यसंक्रामणास प्रतिबंध करण्याची किंवा ती जमीन आदिवासींना परत करण्याची कार्यवाही सुरू केली असेल तेव्हा देखील वरील बाबतीत दखल घेण्यात येईल.

(१२) सक्षम प्राधिकारी, प्रत्येक प्रकरणातील न्यायनिर्णयाच्या प्रती ग्रामसभेला देईल.

२५. **अन्यसंक्रामण केलेली जमीन परत करणे :—**(१) जर ग्रामसभेला आढळून आले की, अनुसूचित जमातीतील सदस्याव्यतिरिक्त कोणत्याही व्यक्तीकडे, अनुसूचित जमातीची मालकी असलेल्या कोणत्याही जमिनीचा, कोणत्याही कायदेशीर प्राधिकाराशिवाय ताबा असेल तर, ग्रामसभा मुळात ती जमीन ज्या व्यक्तीच्या मालकीची होती त्या व्यक्तीकडे आणि ती व्यक्ती मृत असेल तर तिच्या कायदेशीर वारसाकडे अशा जमिनीचा ताबा परत करण्याचा ठराव मंजूर करील. ग्रामसभेचा निर्णय सक्षम प्राधिकाऱ्याला कळविण्यात येईल तो ठरावाची पडताळणी करण्यासाठी संक्षिप्त चौकशी करील व जमीन परत करील.

(२) सक्षम प्राधिकाऱ्याच्या मते, ठराव कायदेशीर नसेल तर, तो त्याच्या मतांसह तो ठराव पुनर्विचारासाठी ग्रामसभेकडे लेखी पाठवील.

(३) ग्रामसभेने नमूद केलेल्या कारणांसह आपला निर्णय कायम ठेवला असेल व लेखी पुरावा दाखल केला असेल तर सक्षम अधिकारी सखोल चौकशी करील व त्यामध्ये कार्यवाहीत सहभागी झालेल्या पक्षकारांपैकी ग्रामसभा हा एक पक्षकार असेल आणि त्यानंतर तो अंतिम निर्णय देईल.

(२६) भूमी संपादनापूर्वी विचारविनिमय :—(१) शासन, त्यावेळी अंमलात असलेल्या कोणत्याही कायद्याच्या तरतुदींन्वये अनुसूचित क्षेत्रात भूमी संपादनाचा विचार करीत असेल तेव्हा, शासन किंवा संबंधित भूमी प्राधिकारी प्रस्तावासोबत पुढील लेखी माहिती ग्रामसभेकडे सादर करील :—

(एक) नैसर्गिक साधनसंपत्ती व त्याच्या लगत राहणारी जनता यांच्यावर प्रकल्पाच्या होणाऱ्या संभाव्य परिणामांसह प्रस्तावित प्रकल्पाचा संपूर्ण आराखडा.

(दोन) प्रस्तावित भूमीसंपादनाचे तपशील.

(तीन) गावामध्ये स्थायिक होण्याची शक्यता असलेले नवीन लोक आणि ते क्षेत्र व समाज यांवरील संभाव्य परिणाम आणि गावातील लोकांचा प्रस्तावित सहभाग त्यांच्या नुकसानभरपाईची रक्कम, नोकरीच्या संधी.

(चार) पूर्नवसन आराखडा.

(२) संपूर्ण माहिती मिळाल्यानंतर, संबंधित ग्रामसभा या संबंधित प्राधिकरणांच्या किंवा शासनाच्या प्रतिनिधींना बोलाविण्यास सक्षम असतील. समन्स पाठविलेल्या अशा सर्व व्यक्तींनी मुद्यानिहाय स्पष्ट व अचूक माहिती सादर करणे अनिवार्य असेल.

(३) सर्व वस्तुस्थितीचा विचार केल्यानंतर, ग्रामसभा प्रस्तावित भूमी संपादनास आणि विस्थापित व्यक्तींच्या पुनर्वसन योजनेसंबंधात शिफारस करील.

(४) ग्रामसभेच्या शिफारशीवर जिल्हाधिकाऱ्याकडून विचार करण्यात येईल.

(५) जिल्हाधिकारी हा, ग्रामसभेच्या शिफारशींशी सहमत नसेल तर तो ती बाब पुनर्विचारार्थ ग्रामसभेकडे पुन्हा पाठवील.

(६) दुसऱ्यांदा विचारविनिमय केल्यानंतर, जिल्हाधिकाऱ्याने ग्रामसभेच्या शिफारशींविरुद्ध आदेश दिला असेल तर तो तसे करण्याची कारणे लेखी नमूद करील आणि ती, माहितीसाठी ग्रामसभेकडे पाठवील.

(७) मोठ्या प्रकल्पांच्या बाबतीत अशा प्रकल्पांमुळे बाधित झालेल्या सर्व ग्रामसभांशी विचारविनिमय करण्यात येईल.

२७. अनुसूचित क्षेत्रामधील प्रकल्पबाधित व्यक्तींचे पुनवर्सन :— (१) संबंधित जमीन संपादन करणारी एजन्सी पुनर्वसनासंबंधातील सर्व तपशील ग्रामसभेसमोर ठेवील. सर्व समस्या व प्राधिकाऱ्यांनी दिलेली उत्तरे यांची ग्रामसभेच्या कार्यवृत्तांमध्ये नोंद घेण्यात येईल.

(२) ग्रामसभेने बहुमताने निर्णय घेतल्यास पायाभूत सोयीसुविधांसारखी कामे पंचायतीमार्फत करण्यात येतील. ज्यामध्ये तांत्रिक कौशल्याची आवश्यकता असेल अशी कामे संबंधित विभाग व समुचित स्तरावरील पंचायती कडून करण्यात येतील.

२८. **जलस्त्रोतांचे नियोजन व व्यवस्थापन :—**(१) जलस्त्रोतांच्या वापराचे व्यवस्थापन अशा रीतीने करण्यात येईल की, ते भावी पिढ्यांकरिता अक्षत राहील आणि त्या जलस्त्रोतांवर सर्व ग्रामस्थांचे समान अधिकार असतील

(२) पंचायतीतील गौण जलस्त्रोतांचे व्यवस्थापन पंचायतीकडून करण्यात येईल. एका पंचायतीपेक्षा अधिक पंचायतींमध्ये असलेल्या जलस्त्रोतांचे व्यवस्थापन पंचायत समितीकडून करण्यात येईल आणि एका पंचायत समितीपेक्षा अधिक पंचायत समित्यांमध्ये असलेल्या जलस्त्रोतांचे जिल्हा परिषदेकडून व्यवस्थापन करण्यात येईल.

(३) पंचायत किंवा पंचायत समिती किंवा यथास्थिति जिल्हा परिषद यांना संबंधित ग्रामसभेशी किंवा पंचायत समितीशी विचारविनिमय केल्यानंतर, ग्रामसभेच्या परंपरा व प्रचलित कायद्यांचा आशय लक्षात घेऊन संबंधित वेगवेगळ्या प्रयोजनांसाठी गावात उपलब्ध असलेल्या पाण्याच्या वापराचे विनियमन करता येईल, आणि तसेच पाणी वापराच्या प्राथम्यक्रमाविषयी निर्णय देखील घेता येईल.

(२९) सिंचनाचे व्यवस्थापन :—(१) पंचायत किंवा पंचायत समिती किंवा यथास्थिति जिल्हा परिषद संबंधित साधनसंपत्ती नियोजन व व्यवस्थापन समितीचा सल्ला घेतल्यानंतर सिंचनासाठी पाण्याचा वापराचे विनियमन करील.

(२) सर्वांना समप्रमाणात पाणी मिळेल अशा रीतीने सिंचनासाठी पाण्याचा वापर करण्यात येईल.

३०. **गौण जलस्त्रोतांचे व्यवस्थापन :—**(१) पंचायत किंवा पंचायत समिती किंवा यथास्थिति जिल्हा परिषद संबंधित साधनसंपत्ती नियोजन व व्यवस्थापन समित्यांशी आणि संबंधित विभागांशी विचारविनिमय करून, सिंचनाकरिता आणि इतर प्रयोजनाकरिता व्यवस्था करील.

(२) सर्व व्यक्तींना गावातील भूप्रदेशांतर्गत स्थित असलेल्या जलस्त्रोतामध्ये करारानुसार मासेमारी करण्याचा समन्यायी अधिकार असेल.

(३) स्थानिक परंपरा ध्यानात घेता, कोणतीही व्यक्ती अथवा व्यक्तींचा गट यांच्या आधिकारितेमध्ये अन्यायरितीने वाढ करत नाही, याची खात्री करण्याच्या दृष्टीने आणि माशांच्या अविरत उपलब्धतेची देखील खात्री करण्याच्या दृष्टीने, मासेमारीच्या कोणत्याही बाबतीत आवश्यक त्या शर्ती लादील.

३१. **इतर सामूहिक मत्तांचे व्यवस्थापन :—**(१) ज्या मत्तांचा वापर परंपरेने समाजाकडून सामूहिकरीत्या केला जात असेल अशा मत्तांचे व्यवस्थापन ग्रामसभेकडून करण्यात येईल.

(२) सामूहिक मत्तांची नोंदवहीमध्ये नोंद करण्यात येईल आणि त्या मत्तांची मालकी, वापर, प्रयोजन यांमध्ये फेरफार करण्यात आलेला नाही आणि त्यावर अतिक्रमण करण्यात आलेले नाही याबाबत दरवर्षी तपासणी करण्यात येईल.

(३) देणगी, श्रमदान सहाय्य यांद्वारे निर्माण झालेल्या कोणत्याही नवीन सामूहिक मत्तांची, नोंदवहीमध्ये तात्काळ नोंद करण्यात येईल.

(४) सामूहिक मत्तांचा वापर, ग्रामसभेमार्फत सामूहिक निर्णयानुसार करण्यात येईल.

प्रकरण सहा

खाण व खनिजे

३२. **अनुसूचित क्षेत्रामध्ये गौण खनिजांकरिता योजना तयार करण्याचा ग्रामसभेचा अधिकार :—**(१) ग्रामसभा ही, तिच्या क्षेत्रात आढळून येणारी माती, दगड, वाळू, इत्यादींसह सर्व गौण खनिजांचे उत्खनन व वापर यासाठी योजना तयार करण्याकरिता व त्यावर नियंत्रण ठेवण्याकरिता सक्षम असेल.

(२) ग्रामसभांना, पारंपारिक प्रथेनुसार त्यांच्या वैयक्तिक गरजांसाठी गौण खनिजांचा वापर करता येईल :

परंतु अशा खनिजांच्या वापरासाठी ग्रामसभेची परवानगी अनिवार्य असेल.

(३) शासनाचा संबंधित विभाग हा, ग्रामसभेशी विचारविनिमय करून, मगच खाणकाम पट्टा देईल किंवा गौण खनिजांचा लिलाव करील.

(४) ग्रामसभेला, गौण खनिजांचा पट्ट्यांमध्ये पर्यावरणाचे संरक्षण करणे, रोजगार, इत्यादींसाठी शर्ती सूचवता येतील.

(५) गौण खनिजाच्या उत्पादनाचा व्यापार होण्याची शक्यता असलेल्या संबंधित गावांमध्ये, गौण खनिजांचा व्यापारी दृष्टीने वापर करण्यास परवानगी देण्यापूर्वी, ग्रामसभेची पूर्वमंजूरी घेणे ही संबंधित खनिकर्म विभागाची जबाबदारी असेल. खनिकर्म विभागाचा संबंधित अधिकारी या बाबतीत ग्रामसभेला संपूर्ण माहिती पुरविल.

(६) संबंधित खनिकर्म विभाग हा, खाणपट्टा व लिलावासंबंधातील सर्व तपशील ग्रामसभेला देईल. ग्रामसभेला कोणतीही बेकायदेशीर कृती थांबविण्याचा अधिकार असेल. संबंधित खनिकर्म विभाग, ग्रामसभेने केलेल्या तक्रारींवर विचार करील आणि त्याने त्यावर केलेल्या कार्यवाहीबाबत ग्रामसभेला माहिती कळवील.

(७) ग्रामसभा ही, योग्य निर्णय घेऊन, तिची मान्यता किंवा नकार चार आठवड्यांच्या आत कळवील.

(८) ग्रामसभेचा निर्णय बंधनकारक व अंतिम असेल.

परंतु असे की, या नियमांतील तरतूदी फक्त बिगर वनक्षेत्रासाठी लागू राहतील.

३३. *लिलावाद्वारे गौण खनिजांच्या समुपयोजनाकरिता परवानगी देणे :—* *गौण खनिजांच्या समुपयोजनाकरिता* कोणत्याही शासकीय विभागाने कोणतीही परवानगी दिलेली असेल तर, उक्त शासकीय विभागाने ग्राम सभेची आवश्यक सहमती मिळवणे अनिवार्य आहे.

प्रकरण सात

मनुष्यबळ

३४. अनुसूचित क्षेत्रामध्ये ग्रामसभेने मनुष्यबळाकरिता नियोजन करणे :— (१) केंद्र व राज्यशासनाच्या विविध योजनांनुसार कार्ययोजना तयार करून व एकतर तिच्यामार्फत अथवा पंचायतीमार्फत त्याची अंमलबजावणी करून गावातील मनुष्यबळाचा पुरेपूर वापर होत असल्याबद्दल खात्री करण्याच्या दृष्टीने कामे हाती घेण्यास ग्रामसभा सक्षम आहे.

(२) ग्रामसभेस, लोकांमध्ये सहकार्याची भावना उत्पन्न होईल, त्यांच्यामध्ये ज्ञान, काम इत्यादींची परस्पर देवाणघेवाण होईल असे कोणतेही काम हाती घेता येईल.

३५. गावाबाहेरील कामगार घेणे :— (१) कामांसाठी गावाबाहेरील कामगार घेणाऱ्या सर्व व्यक्तींनी, कामाचे स्वरुप व शर्ती विनिर्दिष्ट असलेल्या लेखी वा मौखिक कराराविषयी ग्रामसभेला संपूर्ण माहिती देणे आणि गावाबाहेरील कोणत्याही कामगारांना कामावर घेण्यापूर्वी तिची परवानगी मिळविणे त्यांना अनिवार्य आहे.

(२) वर नमूद केलेल्या कार्यपद्धतीनुसार ग्रामसभेने परवानगी दिल्यानंतरच लोकांना कामासाठी गावाच्या बाहेर घेऊन जाणे शक्य होईल.

(३) शासकीय व संघटीत क्षेत्रातील आस्थापनांहून अलग अशा खाजगी अथवा असंघटीत क्षेत्रातील व्यवस्थापकांना महिला व बाल कल्याणाविषयी घेण्यात येणाऱ्या कार्यक्रमाची/योजनांची माहिती संबंधित ग्राम सभेला देणे बंधनकारक असेल.

प्रकरण आठ

मादकद्रव्य नियंत्रण

३६. मादकद्रव्य पदार्थांचे विनियमन :— ग्राम सभा, तिच्या अधिकारितेमध्ये, कोणत्याही प्रकारच्या मादकद्रव्याशी संबंधित सर्व घटकांवर पूर्ण नियंत्रण असण्यास सक्षम असेल. याचा अर्थ ग्राम सभेस,—

(क) आदिवासींना त्यांच्या स्वतःच्या वापराकरिता स्थानिक दारु बनवण्यास दिलेली सूट पूर्णतः थांबवता येईल किंवा गावामध्ये तिचे उत्पादन, विक्री, वितरण, सेवन वा साठा करण्यावर कोणत्याही प्रकारची बंदी आणता येईल.

(ख) एखाद्या दुकानातून किंवा अन्य कोणत्याही मार्गाने कोणत्याही प्रकारच्या मादक पदार्थाची विक्री थांबवण्याच्या सूचना देता येतील. परंतू या सूचना तात्काळ किंवा करार समाप्तीनंतर लगेचच अंमलात येतील.

(ग) कोणत्याही प्रकारचा मादक पदार्थ गावाच्या प्रदेशामध्ये आणण्यास अथवा प्रदेशातून बाहेर घेऊन जाण्यास बंदी घालता येईल.

(घ) कोणत्याही ठिकाणी मादक पदार्थाच्या साठ्यास प्रतिबंध करता येईल किंवा त्यावर मर्यादा घालता येईल.

(ङ) तिच्या गावाच्या प्रदेशामध्ये दारुच्या अथवा अन्य मादक पदार्थांच्या वापरावर संपूर्णपणे बंदी घालता येईल किंवा कोणताही निर्बंध लादता येईल.

(च) गावाच्या प्रदेशामध्ये किंवा बाजारात दारु बनवण्यामध्ये वापरली जाणारी मोहाची फुले (महुआ), काकवी (जॅगरी) इत्यादींच्या विक्रीस मनाई करता येईल.

(छ) ताडीचा, अथवा अन्य कोणत्याही स्थानिक मादक पदार्थाचा वापर यथोचित सुचना देऊन विनियमित करता येईल.

३७. मादकद्रव्य नियंत्रण समिती :—(१) ग्रामसभेस मादक पदार्थांशी संबंधित तक्रारींची चौकशी करण्यासाठी, नशा नियंत्रण समिती स्थापन करता येईल आणि लोकांच्या लाभाकरिता, मादक पदार्थावरील नियंत्रणासंबंधात एकतर करण्यात आलेल्या तक्रारींवरुन अथवा स्वतःहोऊन यथोचित सूचना देखिल करता येतील.

(२) मादकद्रव्य नियंत्रण समितीच्या किमान निम्मे सदस्य महिला असतील.

(३) मादकद्रव्य नियंत्रण समितीच्या जबाबदाऱ्यांमध्ये पुढील बाबी समाविष्ट असतील :—

(क) कोणत्याही प्रकारच्या मादकद्रव्याची निर्मिती करणारे कारखाने हे, लायसनमध्ये नमूद केलेल्या सर्व शर्तींचे तंतोतंत पालन करीत असल्याची खात्री करणे आणि कोणतेही उल्लंघन झाल्यास, त्याबाबत सक्षम प्राधिकाऱ्यांना कळविणे.

(ख) मद्य निर्मिती, त्याची वितरण व्यवस्था, त्याचे पर्यावरणीय परिणाम, इत्यादींसह जनकल्याणाशी संबंधित सर्व बाबी ग्रामसभेपुढे सादर करण्यास संबंधित कारखान्याच्या मालकाला सांगणे.

(४) ग्राम सभेस, नशा नियंत्रण समितीचे कार्य सुरळीत पार पाडण्याकरिता संबंधित उत्पादनशुल्क विभागाचा सल्ला व त्याची मदत घेता येईल.

३८. **मादक पदार्थ उत्पादकांना ग्रामसभेच्या सूचना :—** ग्रामसभेस जनकल्याणाशी संबंधित बाबीसंदर्भात मादक पदार्थ बनविणाऱ्या कोणत्याही कारखान्याच्या मालकाला योग्य त्या सूचना देता येतील आणि तिला आवश्यक वाटल्यास संबंधित उत्पादनशुल्क विभागास अथवा जिल्हाधिकाऱ्यास हस्तक्षेप करण्याची विनंती देखील करता येईल.

३९. **अनुसूचित क्षेत्रांमध्ये नवीन कारखाना किंवा दुकान सुरू करणे :—** (१) ग्रामसभेच्या सहमतीखेरीज, दारु अथवा अन्य मादक पदार्थांची निर्मिती करण्याचा कारखाना स्थापन करण्यात येणार नाही.

(२) ग्रामसभेच्या अधिकारितेमध्ये दारु अथवा मादक पदार्थांची निर्मिती करण्याचा कारखाना स्थापन करण्याबाबतचे किंवा दारुची विक्री करण्याकरिता नवीन दुकान सुरू करण्याबाबतचे शासकीय वा अन्य कोणत्याही अभिकरणाकडून आलेले सर्व प्रस्ताव ग्राम सभेपुढे सादर करणे आवश्यक असेल.

(३) गावातील रहिवासी असलेले आदिवासी किंवा आदिवासी लोकांचा गट हेच केवळ, अनुसूचित क्षेत्रांमध्ये नवीन दुकान किंवा नवीन कारखाना सुरू करण्याकरिता अर्ज करण्यास पात्र असतील.

(४) ग्राम सभेचा निर्णय अंतिम असेल.

(५) ग्राम सभेचा अशा मुद्यावर निर्णय झालेला नसेल किंवा त्या प्रस्तावावर विचार करण्यात आला नसेल तर, तो प्रस्ताव अस्वीकारार्ह असल्याचे मानण्यात येईल.

(६) दारुच्या कारखान्यामुळे गावाच्या हद्दीमध्ये प्रदुषण किंवा कारखाना बंद करण्यासाठी ग्रामसभेला ठराव करता येईल. ग्रामसभेचा ठराव संबंधित कारखान्यावर/शासकीय प्राधिकरणावर बंधनकारक राहील.

(७) गणपूर्तीच्या अभावी, वर नमूद केलेल्या प्रस्तावावर ग्राम सभेच्या बैठकीमध्ये विचार केला जाणार नाही.

४०. **दारुची दुकाने चालू ठेवणे :—** (१) कोणत्याही वर्षाकरिता दारुचे दुकान चालू ठेवण्यासाठी संबंधित उत्पादनशुल्क विभाग ग्राम सभेच्या बैठकीमध्ये एक प्रस्ताव सादर करावा लागेल.

(२) दारुचे दुकान चालू ठेवण्यास परवानगी देण्याकरिता ग्राम सभेमध्ये ठराव मंजूर झाला तरच दारुचे दुकान चालू ठेवता येईल. जर ग्राम सभेने दारुचे दुकान बंद करण्याबाबतचा ठराव मंजूर करण्याचे ठरविले असेल आणि दुकानदाराने स्वेच्छेने ते दुकान बंद केले नसेल तर, नशा नियंत्रण समिती स्वेच्छानिर्णयानुसार ते दुकान बंद करण्यासाठी यथोचित कारवाई करण्यास सक्षम असेल.

(३) ग्रामसभेमध्ये उपस्थित बहुसंख्य महिलांचे ते दुकान बंद करावे असे मत असेल तर, तो ग्राम सभेचा निर्णय असल्याचे समजण्यात येईल.

प्रकरण नऊ

गौण वनोत्पादन

४१. **अनुसूचित क्षेत्रामध्ये गौण वनोत्पादन :—** (१) अनुसूचित क्षेत्रातील सर्व गौण वनोत्पादनाचे व्यवस्थापन ग्रामसभेकडे विहित असेल.

(२) ग्रामसभा, साधनसंपत्ती नियोजन व संनियत्रण समिती अथवा शासन नियुक्त करील अशा समिती मार्फत गौण वनोत्पादनावरील मालकी हक्काचे संरक्षण करणे, ते गोळा करण्यासाठी प्रवेश मिळविणे त्याचा वापर व विनियोग पार पाडील.

(३) साधनसंपत्ती नियोजन व संनियंत्रण समिती, संपूर्ण ग्रासभेच्या लाभाकरिता अशा गौण वनोत्पादनाचा निरंतर वापर व समान व्यवस्थापन करण्याचा हेतूने, सर्व गौण वनोत्पादनासाठी एक व्यवस्थापन व वन संवर्धन योजना तयार करील.

(४) साधनसंपत्ती नियोजन व संनियंत्रण समिती मध्ये वन विभागाचा एक सदस्य असेल असा सदस्य हा, शासनाकडून ठरविण्यात येईल त्याप्रमाणे, संबंधित वन विभागाच्या योग्य स्तरामधील असेल :

परंतु, अशा सदस्यास, मतदानाचा हक्क असणार नाही तसेच त्याला साधनसंपत्ती नियोजन व संनियंत्रण समितीच्या सचिवाचे पद धारण करता येणार नाही.

(५) असा सदस्य, कार्यकारी योजना, गौण वनोत्पादनाचा निरंतर वापर, समुचित वनसंवर्धन विघापद्धती इत्यादीसारख्या तांत्रिक बाबींवर साधनसंपत्ती नियोजन व संनियंत्रण समिती आणि ग्रामसभेस सल्ला देईल.

(६) साधनसंपत्ती नियोजन व संनियंत्रण समिती, मार्गस्थ मालाच्या परवान्याचा प्रश्न, उत्पन्नाच्या विक्रीमधून येणाऱ्या उत्पन्नाचा वापर किंवा व्यवस्थापन योजनेतील सुधारणा यासारख्या बाबीं ग्रामसभेपुढे तिच्या मान्यतेसाठी सादर करेल.

(७) वनोत्पादनाची कापणी, निविदा, विक्री इत्यादी बाबी पारदर्शक पद्धतीने पार पाडण्याचे कर्तव्य साधनसंपत्ती नियोजन व संनियंत्रण समिती अधिनियमातील तरतुदीविरुद्ध होणार नाही अशा पद्धतीने गौण वनोत्पादनाच्या व्यवस्थापनात पारदर्शकता व प्रभाविपणा असेल याची सुनिश्चिती होण्यासाठी, शासन ग्रामसभेस किंवा पंचायतीस वेळोवेळी सूचना देऊ शकेल किंवा निदेश देऊ शकेल.

(८) ग्रामसभा, जर तिची इच्छा असेल तर, गौण वनोत्पादनाचा कायमस्वरुपी वापर करण्याची संधी, पणन व वित्तीय व्यवस्थापन व लेखे ठेवणे यांसंबंधीचे तांत्रिक ज्ञान याबाबतचा आराखडा तयार करण्यासाठी आवश्यक त्या सर्व सहाय्याची तरतूद करण्याकरिता संबंधित वन विभागाची मदत मागू शकेल. वन विभागाचा हा सल्ला, ग्रामसभेसमोर तिच्या विचारार्थ सादर करण्यात येईल.

(९) ग्रामसभेस, गौण वनोत्पादन मर्यादित प्रमाणात असण्याच्या प्रकरणीसाधनसंपत्ती कमी असणाऱ्या व आर्थिकदृष्ट्या दुर्बल गटाच्या काही मोजक्याच लोकांना ते वनोत्पादन गोळा करणे व त्याचा वापर करणे याकरिता आळीपाळीने व्यवस्था करता येईल.

(१०) ग्रामसभा, गौण वनोत्पादनाचे समुपयोजन करण्यासंबंधातील दंड आकारणे यांसह, नियमांचे काटेकोरपणे पालन करण्यासाठी आणि गौण वनोत्पादन गोळा करणारे लोक, ते गोळा करताना वनाचे नुकसान होईल अशी कोणतेही कृती करत नाही याची सुनिश्चिती करण्यासाठी, सक्षम असेल.

(११) राज्य शासन आणि समुचित स्तरावरील पंचायत, गौण वनोत्पादनाचे व्यवस्थापन सुरळीतपणे होईल यासाठी ग्रामसभेस प्रशिक्षण व कामे हाती घेणे, मूल्यात भर घालणे व बाजाराशी दुवा साधणे इत्यादी प्रयोजनांकरीता सहाय्य, मार्गदर्शन व मनुष्यबळ पुरविण्यासाठी योजना तयार करील.

४२. **गौण वनोत्पादनासाठी योजना :—** (१) गुरे चारणे, नांगर बनविणे अशांसारख्या गावांच्या गरजा भागविण्यासाठी ग्रामसभा, संबंधित वन अधिकाऱ्यांशी विचार विनिमय करून लोकांकडून पारंपारिकरीत्या वापरल्या जाणाऱ्या वन साधनसंपत्तीचा वापर करण्याकरिता गौण वनोत्पादनांची योजना तयार करील. या योजनेअंतर्गत, प्रत्येक व्यक्ती ही, साधनसंपत्ती नियोजन व संनियंत्रण समितीकडून परवानगीपत्र मिळाल्यानंतर साधनसंपत्तीचा वापर करण्यास सक्षम असेल.

(२) ग्रामसभा, गरीब व्यक्तींचे हित व त्यांची उपजीविका यांचे संरक्षण याची सुनिश्चिती करता यावी म्हणून यासंबंधात आवश्यक ते निदेश देईल.

(३) वनसंवर्धन, पर्यावरणाची सुधारणा व ग्रामसभेच्या संबंधित अनुसूचित क्षेत्रामध्ये स्थानिक स्तरावर रोजगारात वाढ करणे यांकरिता संबंधित विभागांशी विचारविनिमय करून समुचित कार्यक्रम तयार करता येतील.

(४) ग्रामसभा क्षेत्रांमधून लाकूड किंवा वनोत्पादने घेऊन जाण्यासंबंधात कोणतेही चौकशी करण्यासाठी सक्षम असेल.

(५) चौकशी करताना कोणत्याही बेकायदेशीर कामांबद्दल संशय वाटत असेल तर ग्रामसभा तातडीने ते काम जागच्या जागी थांबविण्यास सक्षम असेल आणि, उचित कार्यवाही करण्यासाठी संबंधित प्राधिकरणाला ते कळवील.

(६) पंचायत, विकास समिती किंवा स्थायी समिती ही, गौण वनोत्पादन गोळा करण्यापासून ते त्याच्या मुल्यात वाढ करणे व ग्रामसभेच्या मान्यतेने, त्याची बाजारात विक्री करणे यांसारखी गौण वनोउत्पादना संबंधातील कामे हाती घेऊ शकेल.

(७) वरील कामकाजातील वित्तीय व्यवहार, ग्रामसभा किंवा शासनाने अधिकार प्रदान केलेले प्राधिकरण, यांच्याकडून तपासणी करण्याकरिता खुले असतील.

प्रकरण दहा

बाजारांचे व्यवस्थापन

४३. **अनुसूचित क्षेत्रांमधील बाजारांवर नियंत्रण :—** ग्रामसभा ही पुढील बाबींसह, तिच्या क्षेत्रातील बाजारांना मान्यता देण्यास, त्यांच्यावर नियंत्रण ठेवण्यास व त्यांचे व्यवस्थापन करण्यास सक्षम असेल :

(क) बाजारातील दुकानदार व ग्राहक यांना पाणी, तात्पुरता निवारा व इतर भौतिक सुविधा उपलब्ध करून देणे,

(ख) बाजारात हानीकारक वस्तूंची आवक व विक्री यांना प्रतिबंध करणे.

(ग) व्यवहारांमध्ये वजन, माप व पैशाचे प्रदान चोखपणे केले जात आहे व त्यात कोणत्याहीप्रकारे शोषण केले जात नाही याची सुनिश्चिती करणे.

(घ) आकारण्यात येणाऱ्या दरांविषयीची माहिती मिळविणे व तिची देवाणघेवाण करणे.

(ङ) दरांच्या बाबतीत फसवणूक किंवा चुकीची माहिती देणे इत्यादी सर्व अनुचित प्रथांना प्रतिबंध करणे ;

(च) बाजारात किंवा त्याच्या सभेवतालच्या क्षेत्रात जुगार, बेटिंग, सट्टे लावणे, कोंबड्यांच्या झुंजी यांसारख्या गोष्टींना प्रतिबंध करणे ;

(छ) लहान विक्रेत्यांव्यतिरिक्त बाजारातील दुकानदारांवर कर लादणे यासाठी पंचायतीस सल्ला देणे ;

(ज) वस्तुनिष्ठ तत्त्वांच्या आधारे, लहान विक्रेता म्हणून ती कोणती व्यक्ती पात्र असेल ते ठरवणे.

प्रकरण अकरा

सावकारी

४४. **अनुसूचित क्षेत्रामधील सावकारी व्यवहारांवर नियंत्रण :—** (१) ग्रामसभेस तिच्या सदस्यांमधून एक कर्ज नियंत्रण समिती घटित करता येईल.

(२) ही, समिती लायसनप्राप्त सावकारांसह बिगर शासकीय सावकारांकडून, होणाऱ्या शोषणाच्या, व्याजखोरीच्या अवैध सावकारी किंवा अग्रिम या प्रसंगाची तपासणी करू शकेल.

(३) कोणतीही अवैधता आढळण्याच्या प्रसंगी, ऋण नियंत्रण समिती, तिचा अहवाल, शिफारशीसह कारवाईकरिता समुचित प्राधिकरणाकडे पाठवील.

प्रकरण बारा

लाभार्थी निश्चित करणे, आयोजनांना मान्यता, पर्यवेक्षण इत्यादींबाबतचे अधिकार

४५. **ग्रामसभेने अनुसूचित क्षेत्रामधील लाभार्थी निश्चित करणे :—** (१) ग्रामसभा, शासनाच्या योजना, सूचना व निदेश यांची एकरूपता लक्षात घेऊन विकास कार्यक्रमांकरिता, कुटुंबांच्या सामाजिक व आर्थिक स्थितीच्या आधारे गावातील लोकांमधून लाभार्थी निश्चित करण्यासाठी मार्गदर्शक तत्वे व निकषांना अंतिम रूप देण्यास सक्षम असेल.

(२) संबंधित विभाग ग्राम सभेला सर्व माहिती देईल. ग्रामसभा विचारविमर्श केल्यानंतर, लाभार्थींची यादी निश्चित करील.

४६. **ग्रामसभेची कार्यक्रमांना मान्यता :—** (१) पंचायतीने गावासाठीच्या योजना व प्रकल्पांकरिता सर्व ग्रामसभांची मान्यता मिळवणे तिच्यावर बंधनकारक असेल.

(२) गावामध्ये कोणताही कार्यक्रम किंवा प्रकल्प सुरू करण्यापूर्वी पंचायत, तो ग्रामसभेपुढे तिच्या मान्यतेसाठी सादर करील.

४७. **उपरोक्त नियम ४५ व ४६ यांबाबत विभागांनी व पंचायतीने ग्रामसभेच्या निर्णयाचे अनुपालन करणे :—** आपले अधिकार वापरताना ग्रामसभेने कोणत्याही संबंधित विभागाच्या अथवा आधिकाऱ्याच्या कार्यालयीन कामामध्ये अडथळा येईल किंवा अडथळा येण्याची शक्यता असेल असा निर्णय घेतला असेल तर त्याबाबतीत पुढीलप्रमाणे कार्यवाही केली जाईल :—

(क) संबंधित विभागाच्या प्रतिनिधी किंवा अधिकारी विवादग्रस्त बाबीवरील कारवाई पुढे ढकलील आणि ग्रामसभेला तिने आपल्या निर्णयावर पुनर्विचार करावा अशा विनंतीसह आपले मत सादर करील.

(ख) संबंधित विभागास ग्रामसभेचा निर्णय समाधानकारक वाटला नाही तर, ते प्रकरण निर्णयाच्या दिनांकापासून पंधरा दिवसाच्या आत मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद यांचेकडे निर्देशित केले जाईल त्यावर अधिनियम, १९९६ च्या तरतुदींच्या आधारे ते निर्णय देतील.

४८. **खर्चाचे प्रमाणन :—** ग्रामसभेने हाती घेतलेल्या कामांकरिता, ग्रामसभेकडून प्रपत्र " अ " मधील सर्व निधीच्या वापराचे प्रमाणन मिळविणे पंचायतीवर बंधनकारक असेल.

४९. **कामांसबंधी ग्रामसभेला द्यावयाचा तपशील :—** (१) त्या क्षेत्रामध्ये काम हाती घेतलेल्या सर्व संबंधित विभागांकडून चालू असलेल्या प्रत्येक कामांसंबंधिचा संपूर्ण तपशील ग्रामसभेच्या बैठकीत मांडण्यात येईल.

(२) कामाचा दर्जा आणि करण्यात आलेला खर्च यांच्याशी संबंधित कोणताही आक्षेप असल्यास ते प्रकरण ग्रामसभेपुढे ठेवण्यात येईल. ग्रामसभा त्या प्रकरणांचा तपास करील आणि त्यात सुधारणा करण्यासाठी योग्य त्या सूचना देईल.

(३) कोणताही कार्यक्रम पूर्ण झाल्यावर, त्याचा सविस्तर तपशील, ग्रामसभेच्या पुढच्या बैठकीत सादर करण्यात येईल.

५०. **सामाजिक क्षेत्राचे परीक्षण :—** (क) (१) ग्रामसभा, शाळा, रुग्णालये यांसारख्या स्थानिक संस्थांचे तसेच सर्व सामाजिक क्षेत्रीय योजनांचे वेळोवेळी परीक्षण करण्यास सक्षम असेल.

(२) ग्रामसभेस तिच्या परीक्षण कार्यामध्ये सहाय्य करण्यासाठी विशेष समित्या घटित करता येतील.

(३) स्थानिक संस्थांच्या सामाजिक क्षेत्रिय योजनांच्या कार्यान्वयनामध्ये सुधारणा घडवून आणण्याच्या दृष्टीने, ग्रामसभेने दिलेल्या सूचना विभागाच्या संबंधित पदाधिकाऱ्यांकडून योग्यरितीने विचार करण्यात येईल.

५१. **सामाजिक लेखाजोखा आणि विकास कार्यक्रमांचे संनियंत्रण :—** ग्रामसभा दक्षता व संनियंत्रण समिती स्थापन करील ही समिती पुढील गोष्टींची देखील सुनिश्चिती करील.—

(क) कामाच्या ठिकाणी आणि कोणत्याही सार्वजनिक ठिकाणीही कामासंबंधीची माहिती स्थानिक भाषेत दर्शविण्यात आलेली आहे.

(ख) कामाची प्रगती व दर्जा राखण्यात आला आहे.

(ग) कामगारांना नावाचे वाचन करून सार्वजनिक जागेत पगार दिला जातो.

५२. **अनुसूचित क्षेत्रामध्ये समाजाचा, सामाजिक, धार्मिक व परंपरागत व्यवस्थापन प्रथा यांच्याशी सुसंगत असा राज्याचा कायदा असणे :—**(१) राज्याच्या विद्यमान कायद्याच्या कोणत्याही तरतुदी अनुसूचित क्षेत्रात विस्तारित होत असताना त्या त्यांच्या रुढी, सामाजिक व धार्मिक प्रथा आणि समाजाच्या साधनसंपत्तीच्या पारंपरिक व्यवस्थापन प्रथा किंवा अशी कोणतीही विषयवस्तू, जी अनुसूचित क्षेत्राच्या अधिकारकक्षेत येते ती, यांच्याशी सुसंगत नाही, असे ग्रामसभेचे मत असेल तर, ती तशा आशयाचा ठराव संमत करील.

(२) अशा प्रकारे संमत केलेला ठराव ग्रामसभा जिल्हापरिषदेचा मुख्य कार्यकारी अधिकारी, यांच्या कडे पाठवील, जो पाचव्या अनुसूचीच्या आवश्यकतेला अनुसरुन राज्यपालांना पाठवावयाच्या एका प्रतीसह, तो ठराव शासनाकडे पाठवील.

(३) शासन अशा ठरावावर आवश्यक ती कार्यवाही करील आणि त्या बाबत ग्रामसभेला सूचित करील.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

डॉ. नरेश गिते,

शासनाचे उप सचिव.

प्रपत्र " अ "

उपयोजन प्रमाणपत्र

उपयोजनाचे प्रमाणपत्र, अनुदान-निहाय व कोषागार–निहाय स्वतंत्रपणे पाठविण्यात यावे.

(मंजुरी देणाऱ्या प्राधिकाऱ्याचे नाव) यांनी दिनांक ________________ रोजी मंजुरी आदेश क्रमांक. _________ मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे__________________________________ या प्रयोजनासाठी वापरण्यात आलेल्या _______________ कोषागारामधून ____________________ सहाय्यक अनुदानासाठी _________________ एम. एच. अन्वये दिनांक ____________________ व्ही. आर. क्रमांक ______________ नुसार रुपये ________________ इतक्या रकमेसाठी प्रमाणपत्र देण्यात येत आहे.

संगणक क्रमांक _______________

नियंत्रण अधिकाऱ्याची सही

(रबरी शिक्क्यासह)

____

RURAL DEVELOPMENT AND WATER CONSERVATION DEPARTMENT

Bandhkam Bhavan, P.W.D. Building, 25, Marzban Road,
Fort, Mumbai 400 001. dated 4th March, 2014.

NOTIFICATION

MAHARASHTRA VILLAGE PANCHAYAT ACT.

No. PRI-2010/CR-130/PR-2— Whereas, the Parliament has by enacting the provisions of the *Panchayats* (Extension to the Scheduled Areas) Act, 1996 (Act No. 40 of 1996) extended the provisions of the Part IX of the Constitution of India, as inserted by the Constitution (Seventy-third Amendment) Act ;

And whereas, in consonance with the said Central Act, the Maharashtra State Legislature has amended the Maharashtra Village Panchayats Act (III of 1959) by enacting the Bombay Village Panchayats and the Maharashtra Zilla Parishads and Panchayat Samities (Amendment) Act, 2003 (Mah. XXVII of 2003) and other amending Act, enacted from time to time has inserted therein Chapter III-A providing the special provisions for *Gram Sabha* and *Panchayat* in the Scheduled Areas;

And whereas, the Maharashtra Village Panchayats Act, after its said amendments empowers the *Gram Sabhas* and *Panchayats* in the Scheduled Areas to safeguard and preserve the traditions and customs of the people, their cultural identity, community resources and customary modes of dispute resolution and ownership of minor forest produce, etc ;

And whereas, the implementation of the Bombay Village Panchayats and the Maharashtra Zilla Parishads and Panchayat Samities (Amendment) Act, 2003, which promotes self-governance, giving a central role to the *Gram Sabhas*, is vital to safeguard the interests of the people living in the Scheduled Areas; and for that purpose to make rules to ensure the effective implementations thereof.

Now, therefore, in exercise of the powers conferred by clause (xlvii) of sub-section (*2*) of section 176 read with sections 54A, 54B, 54C, 54D of Chapter III-A, clause (fa) of sub-section (*2*) of section 57, sub-section (*2*) of section 58 and section 153B of the Maharashtra Village Panchayats Act (III of 1959) and of all other powers enabling it in this behalf, the Government of Maharashtra hereby makes the following rules, the same having been previously published as required by sub-section (*4*) of section 176 of the said Act, namely :–

CHAPTER I

PRELIMINARY

1. *Short title and extent :—* (*1*) These rules may be called the Maharashtra Village Panchayats Extension to Scheduled Areas (PESA) Rules, 2014.

(*2*) They shall extend to all the Scheduled Areas in the State where the Act is in force.

2. *Definitions :—* (*1*) In these rules, unless the context otherwise requires,—

(*a*) "Act" means the Maharashtra Village Panchayats Act 1958 (III of 1959) ;

(*b*) "Form" means form appended to the rules ;

(*c*) "Government" means the Government of Maharashtra ;

(*d*) " *Gram Sabha* " means a village assembly in the Scheduled Area, comprising all persons whose names are included in the electoral rolls for the *Panchayat* at the village level ;

(*e*) " Secretary " means a secretary of Panchyat appointed or deemed to be appointed under section-60 of the Maharashtra Village Panchyat Act.

(*f*) "State" means the State of Maharashtra.

(*2*) Words and expressions used but not defined in these rules shall have the meanings respectively assigned to them in The Maharashtra Land Improvement Schemes Act (XXVIII of 1942); The Bombay Money-lenders Act 1947 (Bombay XXXI of 1947) ; The Maharashtra Prohibition Act (XXV of 1949); The Maharashtra Police Act (XXII of 1951); the Maharashtra Village Panchayats Act (III of 1959); The Maharashtra Fisheries Act, 1961 (Mah.I of 1961); The Maharashtra Industrial

Development Act, 1961 (Mah. III of 1962); The Maharashtra Zilla Parishads and Panchayat Samitis Act, 1961 (Mah. V of 1962); the Maharashtra Land Revenue Code, 1966 (Mah. XLI of 1966); The Maharashtra Forest Produce (Regulation of Trade) Act, 1969 (Mah. LVII of 1969); The Maharashtra Housing and Area Development Act, 1976 (Mah. XXVIII of 1977); The Maharashtra Irrigation Act, 1976 (Mah. XXXVIII of 1976); The Maharashtra Forest Development (Tax on Sale of Forest-produce by Government or Forest Development Corporation) (Continuance) Act, 1983 (Mah. XXII of 1983). The Maharashtra Transfer of Ownership of Minor Forest Produce in the Scheduled Areas, and the Maharashtra Minor Forest Produce (Regulation of Trade) (Amendment) Act. 1997 (Mah. XLV of 1997); The Scheduled Tribes and Other Traditional Forest Dwellers (Recognition of Forest Rights) Act, 2006. (No. 2 of 2007) Biological Diversity Act, 2002 (No. 18 of 2003).

CHAPTER II

COMPOSITION AND FUNCTION OF GRAM SABHA

3. *Composition of Gram Sabha in the Scheduled Area :—* All the people included in the electoral rolls for the Panchayats at village level shall be the members of the *Gram Sabha* of that village.

4. *Declaration of village in the Scheduled Area :—* (*1*) If the people of any habitation or a group of habitation or hamlet or a group of hamlet are of the opinion that their habitation or hamlet, or group of habitation or hamlet would be recorded as a village, they may pass a resolution by a majority of at least half the registered voters in the voting list of that habitation or hamlet or group of habitation or hamlet, as the case may be, to this effect and forward it to the concerned Sub-Divisional Officer, under the intimation of the Collector.

(*2*) The Sub-Divisional Officer shall enquire into the merits of the resolution within three months. For this purpose he shall call a meeting of all the registered voters of that habitation or hamlet, or group of habitation or hamlet after giving wide publicity, and conduct an enquiry considering all relevant factors. He shall then submit a report to the Collector with his findings, stating explicitly whether the proposed village conforms to the provisions of the Act :

Provided that, if the Sub-Divisional Officer does not decide on the question within three months from the day of receipt of such resolution, then the Collector shall *sue-motto* take the cognizance of such resolution and may pass an appropriate order in this regard within 45 days.

(*3*) An appeal against the decision of the Sub-Divisional Officer rejecting such resolution shall lie with the Collector whose decision shall be final.

(*4*) The Collector, if satisfied that a new village is to be so notified, shall sent his recommendation to the Divisional Commissioner, for notification of the new village as per Chapter III-A of the Act :

Provided that the decision on a reference from the Sub-Divisional Officer shall be taken by the District Collector within forty-five days from the receipt of such a reference failing which approval shall be deemed to be given.

5. *Panchayat to be Executive Committee of Gram Sabha :—* (*1*) The Panchayat shall be deemed to be the Executive Committee of the *Gram Sabha.*

(2) The *Panchayat* shall function under the general superintendence, control and direction of the *Gram Sabha.*

6. *Secretary, office, etc. of Gram Sabha in the Scheduled Area :—* (*1*) In a situation where there are more than one *Gram Sabhas* in a *Panchayat,* the Secretary of the *Panchayat* shall be the Secretary of all the *Gram Sabhas.* In his absence the procedure will be followed as per section 54 C of Chapter-III of Maharashtra Village Panchyat Act.

(*2*) The office of the Panchayat shall be the office of the *Gram Sabha.* If there is more than one *Gram Sabha* in a *Panchayat*, each *Gram Sabha* shall have its own office in its village, such as public building, Samaj Mandir, School or any place where public have easy access, and in the case that no such place is available the house of an ordinary person:

Provided that no rent shall be paid in any form for such office.

7. *Gram Sabha meetings to be in public in the Scheduled Area :—* (*1*) Every meeting or proceeding of the *Gram Sabha* shall be conducted in public.

(*2*) Even if a meeting of the *Gram Sabha* is to be held in a closed building, there shall not be any provision of closing the doors or prohibiting entry.

8. *Method of taking decisions :—* (*1*) As far as possible, the working of the *Gram Sabha* shall be done with consensus.

(*2*) In case of non-consensus on any issue in a meeting, that matter shall be discussed in the next meeting to be held, as decided by the *Gram Sabha* as per provision.

(*3*) If there is no consensus in the second meeting also, a decision shall be taken on the basis of a majority, in that meeting.

9. *Proceedings of meeting of Gram Sabha :—* (*1*) After election and in every financial year, the First *Gram Sabha* shall be held under the Chairpersonship of the *Sarpanch*. In his absence, *Upa-Sarpanch,* and in absence of both *Sarpanch* and *Upa-Sarpanch*, a Panchayat member of the Scheduled Tribe shall be elected as a Chairperson by the *Gram Sabha*. No *Sarpanch* or *Upa-Sarpanch* or a member of *Panchayat* shall be eligible to act as Chairperson of the *Gram Sabha*, except on the occasion mentioned above:

Provided that in villages where the population of Scheduled Tribes is less than ten per cent., a Chairperson may be selected from among persons who do not belong to the Scheduled Tribes.

(*2*) For the meetings of the *Gram Sabha,* other than the meetings mentioned in sub-rule (1) of this rule, the selection of the Chairperson shall be made with consensus to the extent possible. In case there is no consensus, it shall be by majority vote. The Chairperson shall be the person, who belongs to the Scheduled Tribes only.

(*3*) The quorum of the meeting of the *Gram Sabha* shall be twenty-five per cent. of the total members or one hundred, whichever is lower.

(*4*) In the absence of quorum, the meeting shall be adjourned. The quorum shall be necessary even in the meeting convened after adjournment.

(*5*) A detailed statement of the complete record of income and expenditure of the last month, muster roll of workers, sale and purchase shall be produced in the meeting of the *Gram Sabha* by the Secretary.

(*6*) While concluding the meeting, a brief statement of the decisions taken in the *Gram Sabha* shall be prepared by the Secretary. That statement shall be read out in the meeting. After a consensus upon the correctness of the statement, the Chairperson, Secretary and writer shall sign.

10. *Standing Committees of Gram Sabha in the Scheduled Area :—* (*1*) The *Gram Sabha* may constitute Standing Committees such as the Peace Committee, Justice Committee, Resource Planning and Management Committee, Intoxication Control Committee, Debt Control Committee, Market Committee, Sabha Kosh Committee and other Committees as deemed appropriate by the *Gram Sabha* in order to fulfil its responsibilities regarding various aspects of the working of the village. Besides, temporary and *ad-hoc* Committees may be constituted as per requirement. These committees shall be answerable to both *Panchayat* and *Gram Sabha.*

(*2*) The members of the Standing Committees shall be selected in the *Gram Sabha* meeting amongst the members present. The selection of such member shall be depends upon the nature of work and requirement of the *Gram Sabha*. The *Gram Sabha* shall decide total numbers of members and representation to women and other section in the society. The tenure of such Standing Committee shall be two years :

Provided that, not less than half of the members of any Standing Committee shall be women.

(*3*) The Chairperson of the Standing Committee shall be nominated by the *Gram Sabha* from amongst the members of the Standing Committee concerned.

(4) The Secretary of the Standing Committee shall be selected by the *Gram Sabha*. The *Gram Sabha* may, in consultation with the concerned Administrative Departments also nominate any officials to work for the Standing Committee within the jurisdiction of village, as a non-voting member and he shall assist the Standing Committee in its functioning.

(5) The responsibility to implement the decisions taken by the *Gram Sabha* on various subjects shall be the concerned Standing Committee.

11. *Procedure of Standing Committees of Gram Sabha:—* The procedure of the Standing Committees of the *Gram Sabha* shall be as follows, namely:—

(1) Meetings of all Standing Committees including *Panchayat* shall be in open.

(2) Notice of every meeting of the Standing Committee, specifying the date, time and place thereof and business to be transacted shall be given by the Secretary of the Standing Committee at least three days in advance.

(3) The quorum for meeting of the Standing Committee shall be one-half, including the Chairperson.

(4) A member of the *Gram Sabha* may attend any meeting of the Standing Committee. He may ask any question on the topic during discussion with the permission of the Chairperson:

Provided that such member shall not have right to vote.

(5) All the decisions of the Standing Committees shall be taken as per the procedure of the *Gram Sabha*.

(6) The gist of the important decisions taken in the meetings of the Standing Committees shall be recorded in the proceeding book and minutes of such meeting shall be signed by the Chairperson and Secretary.

(7) All decisions of the Standing Committees and other records shall be placed before the next immediate *Gram Sabha* of the village.

12. *Objection against by Gram Sabha:—* (1) All the records of the *Panchayat* and *Gram Sabha* shall be open to all villagers. It shall be made available for inspection, scrutiny to the authority designated by the *Panchayat Samitis, Zilla Parishads* and Government.

(2) Any objection made about any decision taken by the *Gram Sabha*, may be raised by the objector in general meeting of the *Gram Sabha* for reconsideration.

(3) If the objector or any other person is of the opinion that an observer is necessary to assist the *Gram Sabha* for resolving the objection, he may make a request to the Block Development Officer to depute an observer to attend the *Gram Sabha* meeting.

(4) If the Block Development Officer is satisfied about the need for an observer, he may depute not below the rank of Extension Officer an observer for the meeting of the *Gram Sabha* under intimation to the objector.

(5) The observer so appointed shall facilitate the redressal of the grievance of the objector.

(6) If the issue is not resolved, the objector or observer may refer the issue to the Chief Executive Officer of the *Zilla Parishad* who shall enquire into the issue and issue necessary instructions.

13. *Joint meetings of Gram Sabhas in the Scheduled Area.—* (1) Every *Gram Sabha* shall be competent to execute its functions in its jurisdiction:

Provided that, in matters in which working with other *Gram Sabhas* is required, a joint meeting of all *Gram Sabhas* falling under the jurisdiction of the Panchayat shall be conducted.

(2) The joint meeting of the *Gram Sabhas* shall be conducted as per the provisions applicable to the *Gram Sabha* as if the *Gram Sabhas* concerned is a single entity.

(3) The joint meeting shall be chaired by the person elected by consensus as far as possible.

(4) In the joint meeting, attendance of a minimum of twenty-five per cent., members from each *Gram Sabha* or one hundred members from each *Gram Sabha*, whichever is lower, shall be mandatory. In case there is no quorum, the date of next meeting shall be finalized on the same day and the same shall be sent to all *Gram Sabhas*.

(5) The decision making process shall be the same as in the case of a single *Gram Sabha*.

CHAPTER III

GRAM SABHA ACCOUNTS

14. *Gram Sabha Kosh in the Scheduled Area:*— (*1*) The *Gram Sabha* shall maintain a *Gram Sabha Kosh*.

(*2*) Kosh shall consist of the contribution received in any form including voluntary contributions of cash and goods, and the amount received from minor forest produce, minor minerals, etc., and surcharges imposed on the consumption of the resources and fines levied by the *Gram Sabha*. It may also include transfers under any devolution scheme, as may be decides by the Government.

(*3*) The Kosh shall be under the control of Gram Sabha. The *Gram Sabha* shall have the complete rights of its usage as per resolutions of the *Gram Sabha*.

(*4*) The Kosh shall be operated by a *Gram Sabha Kosh* Committee comprising of the Secretary of Panchayat and another two members nominated with consensus or elected by the *Gram Sabha*. At least one member out of these two members shall be a woman. All accounts shall be audited and presented before the *Gram Sabha* for information and final approval.

15. *Accounts to be maintained:*— (*1*) The accounts of the *Gram Sabha Kosh* shall be maintained in a register by a member of the *Gram Sabha Kosh* Committee.

(*2*) The receipts and expenditure statement of the *Gram Sabha Kosh* shall be produced in the next meeting of *Gram Sabha*.

16. *Gram Sabhawise accounts:*— Every Gram Sabha shall keep a separate account of receipt and expenditures which shall be certified by the concerned *Gram Sabha*. Account of *Gram Sabha Kosh* and *Panchayat* shall be subject to audit by the *Panchayat Samiti*, *Zilla Parishad* and Local Fund Authority :

Provided that the Rural Development and Water Conservation Department shall endeavor to provide accounting instructions, training, and provision for electronic maintenance of records of the *Gram Sabha Kosh* within one year of the rules being published to ensure transparency and accountability.

CHAPTER IV

PEACE, SECURITY AND DISPUTE RESOLUTION

17. *Role of Gram Sabha in maintaining peace, security and dispute resolution in the Scheduled Area.*— (*1*) In keeping with community traditions and the spirit of the relevant laws and rules made thereunder, it shall be the fundamental duty of the *Gram Sabha* to maintain peace, security and order in its area.

(*2*) The *Gram Sabha* is competent for the following action and works in its region to,–

(*i*) maintain a peaceful atmosphere;

(*ii*) Safeguard the self-respect and maintain the freedom of expression of every citizen;

(*iii*) Counter the vices of anti-social elements including indecent behavior with women, fighting or quarrelling in public place, etc.

(*iv*) Resolve disputes.

18. *Peace Committee :*— (*1*) The *Gram Sabha* may constitute a Peace Committee. The Peace Committee shall have at least thirty three per cent. women, and a minimum fifty per cent. Scheduled Tribes.

(*2*) The Peace Committee shall maintain a healthy relationship with the neighbouring villages, and to ensure that in matters of common interest and inter dependence of neighbouring villages, any action taken shall be based on consultation with the neighbouring villages.

(*3*) The *Gram Sabha* may empower the Peace Committee to,–

(*i*) inquire into incidents that vitiate peace of the village and report to *Gram Sabha* for a decision;

(*ii*) Counsel those breaking peace and arbitrate;

(*iii*) Take immediate action where necessary, and subsequently report to the *Gram Sabha*;

(*iv*) With the approval of the *Gram Sabha* make a report or request to the Sub-Divisional Magistrate or police officer for suitable action.

19. *Role of Police.*— If the police receives information regarding any crime, after the report is registered in the police station, a copy of the same shall be sent for information to the *Gram Sabha* and the Peace Committee in all cases.

CHAPTER V

MANAGEMENT OF NATURAL RESOURCES, AGRICULTURE AND LAND

20. *Gram Sabha to safeguard natural resources in the Scheduled Area.*— (*1*) The *Gram Sabha* is competent to safeguard and preserve the natural resources located in its area as well as those over which it enjoys traditional rights including water, forest, land and minerals as per local tradition and the spirit of the laws of the Central and State Governments. To fulfil this role, the *Gram Sabha* may play active role in their management.

(*2*) The *Gram Sabha* shall ensure that resources are utilized in such a way that,–

(*i*) Livelhold means are sustained;

(*ii*) inequality amongst the peoples does not increase;

(*iii*) resources are not confined to a few people;

(*iv*) there is full utilization of local resources, in keeping with sustainability.

(*3*) Though as per the prevalent rules, individual rights over natural and other resources shall be suitably honoured, their management shall be done keeping in view the inherent spirit of the community legacy.

21. *Resource Planning and Management Committee.*— (*1*) There shall be a standing Resource Planning and Management Committee of the *Gram Sabha*. Representatives of all the concerned Departments shall function as advisors to the Resource Planning and Management Committee and attend its meetings.

(*2*) The Resource Planning and Management Committee shall chalk out a plan for the sustainable use of resources vested with the *Gram Sabha* within the territory of the village and those in the surrounding and shall advise and co-operate with the *Gram Sabha* members to make use of them accordingly.

(*3*) The Resource Planning and Management Committee shall consider all the aspects, including difference of opinion or dispute about the management and use of the resources. The *Gram Sabha* may authorize the Resource Planning and Management Committee to resolve such disputes. If the Resource Planning and Management Committee is not able to resolve the same, it shall be considered in the meetings of the *Gram Sabha*. The decision of the *Gram Sabha* shall be final.

(*4*) The Resource Planning and Management Committee may constitute sub-committees on specific issues such as farming, minor minerals, etc., to assist it in its functions.

22. *Gram Sabha to plan for farming.*— (*1*) The *Gram Sabha* shall be competent to plan and take action about the farming of its village in such a way to make farming economically viable for the farmer.

(*2*) The decisions of the *Gram Sabha*, *inter-alia*, may include the following major points,–

(*a*) To prevent soil erosion;

(*b*) To regulate grazing in order to protect crops and enhance the capacity of meadows;

(*c*) To accumulate rain water, use it for farming and provide for its distribution;

(*d*) With mutual co-operation or otherwise, to ensure provision of seeds, manure, etc. as well as knowledge sharing;

(*e*) To promote on organic manures, fertilizers and insecticides.

23. *Land Management in the Scheduled Area.*— (*1*) The *Gram Sabha* shall review the records of the entire land of the village in the meetings of the *Gram Sabha* to ensure that the farmer's names are correctly recorded and records are properly maintained.

(*2*) All matters regarding mortgage of land to institutional and non-institutional creditors shall be put up before the *Gram Sabha* for information.

24. *Prevention of land alienation in the Scheduled Area:*— (*1*) The *Gram Sabha* shall ensure that no land belonging to Scheduled Tribes is unlawfully transferred to non-Scheduled Tribe persons.

(*2*) The *Gram Sabha* shall be competent to enquire into any land transactions, or authorize the Peace Committee to do so, on the basis of complaints or *suo-motto*.

(*3*) The Peace Committee shall place its findings before the *Gram Sabha*.

(*4*) If the *Gram Sabha* is of the opinion that attempts are being made to alienate lands belonging to Scheduled Tribes unlawfully, it may issue instructions to prohibit the transaction.

(*5*) The *Gram Sabha* may undertake the following activities with respect to the land record of the village,-

(*a*) prepare a list of land holding containing the details of extent of land held and names of the *khatedars* along with enjoyers;

(*b*) verify the veracity of social status claims of all the *khatedars* as to whether the *khatedar* is a genuine Scheduled Tribe;

(*c*) verify as to whether the land is purchased in the name of a tribal and enjoyed by a non-tribal;

(*d*) visit the field if desired and physically verify as to whether the land are cultivated by the tribal or by the non-tribal taken on lease, mortgage, etc.;

(*e*) approve the list of beneficiaries for assignment of Government land;

(*f*) in all cases mentioned at (*a*) to (*e*) above, if *Gram Sabha* after thorough investigation is satisfied that certain occupation of land is in violation of the provisions of the Maharashtra Land Revenue Code, 1966 (Mah. XLI of 1966) or rules made there under, as amended from time to time, the *Gram Sabha* shall pass resolution mentioning the details of violation. After receipt of this resolution, the competent authority shall initiate consequential action.

(*6*) If there are conflicting claim in respect of the possession of lands, the *Gram Sabha* shall convene a meeting and call for evidence in support of such claims from the concerned to pass appropriate resolution. The *Gram Sabha* shall also convene a meeting on receipt of any complaint on alienation of land in favour of non-tribal or *suo-motto* pass appropriate resolution and shall forward the same to the competent authority to take necessary action to restore the land to the Scheduled Tribe owner.

(*7*) Any person aggrieved by the resolution of *Gram Sabha* may within a period of sixty days from the date of resolution, file a petition to the competent authority.

(*8*) The competent authority may either allow or reject or refer the petition to the *Gram Sabha* for consideration.

(*9*) After receipt of such reference, the *Gram Sabha* shall meet within a period of thirty days, hear the petition, pass resolution on that reference and forward the same to the competent authority.

(*10*) The concerned competent authority shall consider resolution of the *Gram Sabha* and pass appropriate order, either accepting or rejecting the petition.

(*11*) The competent authority shall invariably implead the *Gram Sabha* through the Secretary concerned for their considered opinion in every case of land alienation involved tribal and non-tribal and the opinion of the *Gram Sabha* shall be duly examined. This shall also be the case when the proceedings initiated by the competent authority takes cognizance *suo-motto* or on individual complaints, to prevent land alienation from tribal to non-tribal or restore land to a tribal.

(*12*) The competent authority shall furnish the copies of the relevant Judgment to the *Gram Sabha* in every case.

25. *Restoration of alienated land.*— (*1*) If the *Gram Sabha* finds that any person other than a member of the Scheduled Tribe, is in possession of any land belonging to a Scheduled Tribe, without any lawful authority, the *Gram Sabha* shall pass a resolution to restore the possession of such land to that person to whom it originally belonged and if that person is dead, to his legal heirs. The decision of the *Gram Sabha* shall be conveyed to the competent authority who shall make a brief enquiry to verify the resolution and restore the land.

(2) In case the competent authority is of the considered opinion that the resolution is not lawful, he shall in writing refer the resolution to the *Gram Sabha* for reconsideration with his observations.

(3) In case the *Gram Sabha* maintains its decision with reasons recorded and evidence adduced in writing, the competent authority shall hold detailed enquiry in which one of the impleaded parties shall be the Gram Sabha, and give a final decision.

26. *Consultation before land acquisition.*— (1) When the Government considers to acquire land in the Scheduled Area under the provisions of any Act, is in the force, the Government or the concerned land acquiring authority shall submit to the *Gram Sabha*, the following written information along with the proposal, namely:–

(*i*) The complete outline of the proposed project including the possible impact of the project on natural resources and people residing near it;

(*ii*) Details of the proposed land acquisition;

(*iii*) New people likely to settle in the village and possible impact on the area and society, and the proposed participation, amount of compensation, job opportunities for the people of the village, etc.;

(*iv*) Rehabilitation plan.

(2) After getting complete information, the concerned *Gram Sabhas* shall be competent to call the representatives of the concerned authorities and the Government to discuss with them either individually or collectively. It shall be mandatory for all such persons summoned to furnish point-wise clear and correct information.

(3) The *Gram Sabha* after considering all the facts, shall make a recommendation regarding the proposed land acquisition and rehabilitation plan of persons displaced.

(4) The recommendation of the *Gram Sabha* shall be considered by the Collector.

(5) In case the Collector is not in agreement with the recommendations of the *Gram Sabha*, he shall sent the case again to the Gram Sabha for reconsideration.

(6) If after a second consultation, the Collector passes an order against the recommendations of the *Gram Sabha*, he shall record the reasons for doing so in writing and it shall sent to *Gram Sabha* for information.

(7) In case of big projects, all the *Gram Sabhas*, which are affected by such projects shall be consulted.

27. *Rehabilitation of project affected persons in the Scheduled Area.*— (1) The concerned land acquiring agency shall put all the details of rehabilitation before the *Gram Sabha*. All queries and replies given by authority shall be recorded in the minutes of the *Gram Sabha*.

(2) If the *Gram Sabha* decides by a majority that the works like providing amenities shall be done through *Panchayat*. Works which requires technical skill may be done by the concerned Department or the *Panchayat* at the appropriate level.

28. *Planning and management of water resources:*— (1) Management of use of water resources shall be made in such way that these are kept intact for future generations, and all the villagers have equal rights over these resources.

(2) Minor water bodies within a *Panchayat* shall be managed by the *Panchayat*, those extending to more than one *Panchayat* by the *Panchayat* Samiti, and those extending to more than one *Panchayat Samiti* by the *Zilla Parishad*.

(3) The *Panchayat* or *Panchayat Samiti* or *Zilla Parishad*, as the case may be, after consulting with the concerned *Gram Sabhas* or *Panchayat Samitis*, keeping in view of their traditions and the spirit of prevalent laws, shall regulate the use of available water in the village for various purposes and also decide about the priority of use.

29. *Management of irrigation:*— (1) The *Panchayat* or *Panchayat Samiti* or *Zilla Parishad*, as the case may be, shall regulate the use of water for irrigation after taking the advice of the concerned Resource Planning and Management Committees.

(2) The use of water for irrigation shall be such that equitable access is allowed to all.

30. *Management of minor water bodies.*— (1) The *Panchayat* or *Panchayat Samiti* or *Zilla Parishad,* as the case may be, shall make arrangements for the irrigation and other purposes, in consultation with concerned Resource Planning and Management Committees and concerned Departments.

(2) All persons shall have equitable rights to fishing as per convention in the water resources located within the territory of the village.

(3) Keeping in view the local traditions the *Panchayat* shall impose necessary conditions regarding any aspect of fishing to ensure that any individuals or a group of persons do not increase their jurisdiction in an unjust manner and also to ensure the sustained availability of the fish.

31. *Management of other community assets.*— (1) The management of the assets which are used commonly by the community traditionally shall be done by the *Gram Sabha*.

(2) Community assets shall be recorded in the register and verified it annually so that their ownership, use, purpose is not changed and they are not encroached upon.

(3) Any new community assets created through donation, shramadan, aid shall be recorded immediately in the register.

(4) Use of community assets shall be done as per decision of the community through *Gram Sabha*.

CHAPTER VI

MINES AND MINERALS

32. *Power of Gram Sabha to plan for minor minerals in the Scheduled Area:*— (1) The *Gram Sabha* is competent to plan and control the excavation and use of all the minor minerals including soil, stones, sands, etc., which is to be found in its area.

(2) The villagers may use minor minerals for their individual needs as per the traditional practice:

Provided that, the permission of the *Gram Sabha* shall be mandatory for use of such minerals.

(3) The concerned Government Department shall award mining lease or make auction of minor minerals only after consultation with the Gram Sabha.

(4) The *Gram Sabha* may suggest conditions for protecting the environment, employment, etc., in the leases of minor minerals.

(5) In villages having commercial feasibility of minor mineral production, before permitting the minor minerals to be used commercially, it shall be the responsibility of the concerned Mineral Department to obtain the prior sanction of the *Gram Sabha*. The concerned officer of the Mineral Department shall provide complete information to the *Gram Sabha* in this regard.

(6) The concerned Mining Department shall give all details of lease and auction to the *Gram Sabha*. The *Gram Sabha* shall have right to stop any illegal activity. The concerned Mining Department shall look into complaints made by the *Gram Sabha* and shall inform to the *Gram Sabha* about the action taken by it.

(7) The *Gram Sabha* shall forward its approval or rejection by passing an appropriate solution within four weeks.

(8) The decision of the *Gram Sabha* shall be final and binding :

Provided that the provisions of this rule shall be applicable to non-forest area only.

33. *Grant of permission for exploitation of minor minerals by auction.*— If any permission is given by any Government Department for the exploitation of minor minerals, it shall be mandatory for the said Government Department to obtain the necessary concurrence from the *Gram Sabha*.

CHAPTER VII

MANPOWER

34. *Gram Sabha to plan for labour force in the Scheduled Area* :— (*1*) The *Gram Sabha* is competent to undertake activities in order to ensure that there is full utilization of the village labour force by preparing a work plan under various schemes of the Central and State Government and executing them either by itself or through the *Panchayat*.

(*2*) The *Gram Sabha* may take any action which encourages co-operation among the peoples, sharing each other's knowledge, work, etc.

35. *Workers taken outside the village* :— (*1*) It shall be mandatory for all persons taking workers outside the village for jobs to provide complete information to the *Gram Sabha* about the written or oral agreement specifying nature and conditions of work, and obtain its permission before taking any workers outside the village.

(*2*) Only after getting the permission of the *Gram Sabha* as per the procedure mentioned above, it shall be possible to engage the people out for work.

(*3*) Apart from the establishments of the Government or organized sector, it shall be mandatory for mangers of private or unorganized sector to keep the *Gram Sabha* concerned informed, from time to time, about the well-being of the womenfolk.

CHAPTER VIII

INTOXICATION CONTROL

36. *Regulation of intoxicants in the Scheduled Area* :— The *Gram Sabha* shall be competent to have full control over all the aspects related to any type of intoxicant in its jurisdiction, that is to say, the *Gram Sabha* may,—

(*a*) completely stop the relaxation of allowing tribal to manufacture local liquor for their own use or impose any type of ban on its production, sale, distribution, consumption or storage in the village;

(*b*) give instructions to stop the sale of any type of intoxicant from a shop or in any other manner:

Provided that these instructions shall come into force immediately or after expiration of contract;

(*c*) impose a ban on any type of intoxicant for bringing or taking it outside the village territory;

(*d*) prohibit or impose a limit on the storage of intoxicants at any place;

(*e*) completely stop the use of liquor or other intoxicants in its village territory and impose any restriction;

(*f*) prohibit the sale of *Mahua*, Jaggrey, etc., which are used in making of liquor within the territory of the village or in the market;

(*g*) regulate the use of *Taadi*, or any local intoxicant by issuing suitable instructions.

37. *Intoxication Control Committee*:— (*1*) The *Gram Sabha* may constitute an Intoxication Control Committee to inquire into complaints related to intoxicants, and also either on the basis of complains or suo-motto, make suitable suggestions regarding the control of intoxicants for the benefit of the people.

(*2*) At least half of the members of the Intoxication Control Committee shall be women.

(*3*) The responsibilities of the Intoxication Control Committee shall include,-

(*a*) to ensure that the factories manufacturing any type of intoxicants adhere to all the conditions mentioned in the license and in case of any infringements, report to the competent authorities;

(*b*) to ask the owner of the concerned factory to present all matters related to the welfare of the people including manufacture of liquor, its distribution system, environmental impact, etc. before the *Gram Sabha*.

(4) The *Gram Sabha* may take advice and help from the concerned Excise Department for the smooth functioning of the Intoxication Control Committee.

38. *Instructions by Gram Sabha to manufactures of intoxicants:*— The *Gram Sabha* may give appropriate instructions to the owner of any factory manufacturing intoxicants on matters related to the welfare of people, and also make a request to the concerned Excise Department or Collector to intervene if it considers necessary.

39. *Opening a new factory or shop in the Scheduled Area:*— (1) Without concurrence of the *Gram Sabha*, no new factory for manufacturing liquor or other intoxicants shall be established.

(2) All proposals to construct a factory to manufacture liquor or other intoxicants or to open a new shop for the sale of liquor in the jurisdiction of the *Gram Sabha*, either by the Government or any other agency, shall be required to be presented before the *Gram Sabha*.

(3) Only tribal or group of tribals, who are inhabitants of the village shall be eligible to apply for opening new shop or new factory in the Scheduled Areas.

(4) The decision of the *Gram Sabha* shall be final.

(5) In case the *Gram Sabha* remains undecided on the issue or if the proposal is not considered, then that proposal shall be deemed to be unacceptable.

(6) The *Gram Sabha* may pass the resolution to close down the liquor factory for pollution in the village area and the decision of the *Gram Sabha* will be mandatory on concerned factory and Government Authority.

(7) In the absence of a complete quorum, the above-mentioned proposal shall not be considered in the meeting of the *Gram Sabha*.

40. *Continuance of liquor shops :*— (1) In order to continue a liquor shop for any year, a proposal shall have to be presented by the concerned Excise Department in the meetings of the *Gram Sabha*.

(2) A liquor shop may continue only if a resolution is passed in the *Gram Sabha* to allow continuing the sale of liquor. If *Gram Sabha* decide to close the liquor shop by passing resolution to that effect and the shop is not closed by the shopkeeper voluntarily, then the Intoxication Control Committee by its own discretion shall be competent to take appropriate action for closing the shop.

(3) If the majority women present in the *Gram Sabha* are of the opinion to close the shop then it shall be considered as opinion of the *Gram Sabha*.

CHAPTER IX

MINOR FOREST PRODUCE

41. *Management of minor forest produce in the Scheduled Area :*— (1) The management of all minor forest produce in the Scheduled Area shall vest to the *Gram Sabha*.

(2) The *Gram Sabha* shall choose to carry out the right of ownership, access to collection, use, and disposal of minor forest produce through the Resource Planning and Monitoring Committee or any other committee formed by the Government for this purpose

(3) The Resource Planning and Monitoring Committee shall prepare a management and conservation plan for all minor forest produce in order to sustainably and equitably manage such minor forest produce for the benefit of the entire *Gram Sabha*.

(4) For the purposes of the exercise of the Right to Minor Forest Produce by the *Gram Sabha*, the Resource Planning and Monitoring Committee shall have a forest official of the appropriate level as decided by the Government as an *ex-officio* member. Provided that such a member shall not have right to vote, as well as he shall not hold the post of Secretary of the Resource Planning and Monitoring Committee.

(5) Such member shall advise to the Resource Planning and Monitoring Committee, and the *Gram Sabha* about technical matters, such as the working plan, sustainable use of minor forest produce, appropriate silvicultural practices, etc.

(6) The transit permits for access to minor forest produce shall be issued by the Resource Planning and Monitoring Committee in its meeting.

The Resource Planning and Monitoring Committee shall put all decisions pertaining to the issue of transit permits, use of income from sale or produce or modification of management plans before the *Gram Sabha* for its approval.

(7) It shall be the duty of the Resource Planning and Monitoring Committee to carry out the harvesting, tender, sale of produce, etc. in a transparent fashion. The Government may give instructions or issue directions to the *Gram Sabha* or *Panchayat*, from time to time, so as to ensure that the transparency and effectiveness, in the management of minor forest produce, in a manner which is not contrary to the provisions of the Act.

(8) The *Gram Sabha* may, if it so desires ask for the assistance of the concerned Forest Department to provide all possible help in chalking out plans for sustainable access to the minor forest produce, marketing and technical knowledge for financial management and account keeping. This advice of the Forest Department shall be put before *Gram Sabha* for its consideration.

(9) The *Gram Sabha* may, in case of limited quantity of a minor forest produce, make a cyclic arrangement for its collection and use by a few people such as resource less and economically weaker groups.

(10) The *Gram Sabha* is competent for strict compliance of rules in the exploitation of minor forest produce, including levying of penalties, and to ensure that collectors of minor forest produce do not commit any act which damages the forest.

(11) The State Government and the Panchayats at the appropriate level shall form schemes to give assistance, guidance and manpower for the purposes of training and handholding, value addition, and market linkages to the *Gram Sabha*, so that the minor forest produce manage smoothly.

42. *Scheme for minor forest produce:—* (1) For meeting of village requirements, such as grazing, making houses and ploughs, the *Gram Sabha* shall chalk out a minor forest scheme for the use of forest resources used traditionally by the people in consultation with the concerned Forest Officers. Under this scheme every person shall be able to use the resources after getting permission letter from the Resource Planning and Monitoring Committee.

(2) The *Gram Sabha* may issue necessary directions in this regard, so as to ensure that the interest of the poor persons for their picking up of livelihood are protected.

(3) The *Gram Sabha* may chalk out suitable programs in consultation with concerned Departments to conserve the forest, improve the environment and enhance the employment at local level in their respective Scheduled Areas.

(4) The *Gram Sabha* is competent to make any inquiry about the wood or forest produce, which passing through their areas.

(5) If, on enquiry, there is a doubt of any illegal operation, then the *Gram Sabha* is competent to stop it on the spot immediately, and inform the same to the concerned authority for taking appropriate action.

(6) *The Panchayat*, Development Committee or Standing Committee can take minor forest produce related activities ranging from collection to value addition and marketing with the approval of the *Gram Sabha*.

(7) Financial transactions in above activities shall be open to examination by the *Gram Sabha* or any authority empowered by the Government.

CHAPTER X

MANAGEMENT OF MARKETS

43. *Control over markets in the Scheduled Area:—* The *Gram Sabha* is competent to approve, control and manage the markets within its territory, including to,-

(*a*) make available water, sheds and other physical facilities with shopkeepers and consumers in the market;

(*b*) prohibit the inflow and sale of harmful objects in the market;

(*c*) ensure that the weight, measurement and payment in the transactions are genuine and no exploitation is done in any form;

(*d*) obtain and share information about the prices being charged;

(*e*) prohibit all unfair practices, including cheating and misinformation regarding prices, etc.;

(*f*) prohibit gambling, betting, testing luck, cock-fighting, etc. in the market and its surrounding area;

(*g*) advise *Panchayat* to impose tax on shopkeepers of the market except small vendors;

(*h*) decide who qualifies as a small vendor based on objective principles.

CHAPTER XI

MONEY LENDING

44. *Control over money lending transaction in the Scheduled Area.*— (*1*) The *Gram Sabha* may constitute a Debt Control Committee from amongst its members.

(*2*) This Committee may investigate instances of exploitative, usurious, illegal lending or advances by non-Governmental lenders, including licensed money-lenders.

(*3*) In case of any illegality, the Debt Control Committee shall sent its report, with recommendation to the appropriate authority for action.

CHAPTER XII

IDENTIFICATION OF BENEFICIARIES, APPROVAL OF PLANS, SUPERVISION, ETC.

45. *Gram Sabha to identify beneficiaries in the Scheduled Area:*— (*1*) The *Gram Sabha* shall be competent to finalise guidelines and criteria for identification of beneficiaries on the basis of the socio-economic condition of the family for social and economic development programs from amongst the people of the village, in keeping uniformity with the Government scheme, instructions or directions.

(*2*) The concerned Department shall give all information to the *Gram Sabha*. After deliberation, the *Gram Sabha* shall finalise the list of beneficiaries.

46. *Approval of programs by Gram Sabha:*— (*1*) It shall be mandatory for the *Panchayat* to obtain the approval of all the *Gram Sabhas* on plans and projects for the village.

(*2*) Before beginning any program or project in the village the *Panchayat* shall present it before the *Gram Sabha* for its approval.

47. *Compliance of decision of Gram Sabha by Departments and Panchayats in case of rule 45 and 46 above:*— While using its rights, if the Gram Sabha takes a decision which causes hindrance or there is possibility of hindrance in the official work of any concerned Department or officer, then action shall be taken as follows, namely :—

(*a*) the representative of the concerned Department or officer shall postpone the action on the disputed matter and present his views to the *Gram Sabha*, with a request to reconsider its decision;

(*b*) if the concerned Department is not satisfied with the decision of the *Gram Sabha*, the matter shall, within fifteen days from the date of decision be referred to the Chief Executive Officer of the Zilla Parishad, who shall decide it in the light of provisions of the Act.

48. *Certification of expenses:*— It shall be mandatory for the *Panchayat* to obtain a certification of utilization of all funds in Form A, from the *Gram Sabha* for works undertaken by it.

49. *Details regarding works to be given to Gram Sabha:*— (*1*) The complete details of every work progress in the village shall be laid by all the concerned Departments, who working in that area, in the meetings of the *Gram Sabha*.

(*2*) If there is any objection pertaining to the quality of the work and the expenditure incurred, then the matter shall be placed before the *Gram Sabha*. The *Gram Sabha* shall examine the issue and give suggestions for its improvement.

(*3*) On completion of any programme, the complete details thereof shall be produced before the next meeting of the *Gram Sabha*.

50. *Review of social sector:*— (*1*) The *Gram Sabha* shall competent to review all social sector schemes as well as local institutions such as schools, hospitals, etc., from time to time.

(*2*) The *Gram Sabha* may constitute special Committees to assist in its reviews.

(*3*) The instructions given by the *Gram Sabha* for improving the implementation of social sector schemes of local institutions shall be considered appropriately by the concerned functionaries of the Departments.

51. *Social audit and monitoring of development activities:—* The *Gram Sabha* may constitute Vigilance and Monitoring Committee. This Committee shall ensure that,—

(*a*) information about work has been displayed at the work site and also at any public place in local language;

(*b*) progress and quality of work is maintained;

(*c*) payment to the worker are read out and given in public places.

52. *State law to be in keeping with custom, social, religious and traditional management practices of community in the Scheduled Area:—* (*1*) If a *Gram Sabha* is of the opinion that any provisions of the existing state law extended to the Scheduled Area are not in consonance with their custom, social and religious practices and traditional management practices of the community resources or any subject matter which is comes within the purview of the Scheduled Area, it may pass a resolution to that effect.

(*2*) Such resolution so passed shall be forwarded to the Chief Executive Officer of the Zilla Parishad by the *Gram Sabha*, who shall forward it to the Government with a copy to the Governor, in consonance with the requirement of the Fifth Schedule of the Constitution of India.

(*3*) The Government shall take necessary action on such Resolution and communicate it to the *Gram Sabha*.

By order and in the name of the Governor of Maharashtra,

DR. NARESH GITE,
Deputy Secretary to Government.

FORM—"A"

(*See* Rule 48)

UTILISATION CERTIFICATE

Utilisation Certificates should be forwarded Grant-wise and Treasury-wise separately.

Certificate that an amount of Rs. ________________ vides Vr No.___________________ dated __________under M.H._________ towards Grant-in-Aid from _________ Treasury was utilized for the purpose of _______________________________________as mentioned in the sanction order No.______________ dated ____________ of the_____________ (name of the sanctioning authority).

Computer No.______________

Signature of Controlling Officer
(with rubber stamp)

ON BEHALF OF GOVERNMENT PRINTING, STATIONERY AND PUBLICATION, PRINTED AND PUBLISHED BY SHRI PARSHURAM JAGANNATH GOSAVI, PRINTED AT GOVERNMENT CENTRAL PRESS, 21-A, NETAJI SUBHASH ROAD, CHARNI ROAD, MUMBAI 400 004 AND PUBLISHED AT DIRECTORATE OF GOVERNMENT PRINTING, STATIONERY AND PUBLICATION, 21-A, NETAJI SUBHASH ROAD, CHARNI ROAD, MUMBAI 400 004, EDITOR : SHRI PARSHURAM JAGANNATH GOSAVI.

ANNEXURE-II.

RNI No. MAHENG /2009/35528

Reg. No. MH/MR/South-344/2014-16

सत्यमेव जयते

महाराष्ट्र शासन राजपत्र

असाधारण भाग आठ

वर्ष ६, अंक २२(४)] बुधवार, जून २५, २०१४/आषाढ ४, शके १९३६ [पृष्ठे ३, किंमत : रुपये २७.००

असाधारण क्रमांक ७०

प्राधिकृत प्रकाशन

महाराष्ट्र विधानमंडळाचे अधिनियम व राज्यपालांनी प्रख्यापित केलेले अध्यादेश व केलेले विनियम आणि विधी व न्याय विभागाकडून आलेली विधेयके (इंग्रजी अनुवाद).

In pursuance of clause (*3*) of article 348 of the Constitution of India, the following translation in English of the Maharashtra Village Panchayats (Amendment and Continuance) Act, 2014 (Mah. Act No. XVIII of 2014), is hereby published under the authority of the Governor.

By order and in the name of the Governor of Maharashtra,

H. B. PATEL,
Principal Secretary to Government,
Law and Judiciary Department.

MAHARASHTRA ACT No. XVIII OF 2014.

(First published, after having received the assent of the Governor in the *"Maharashtra Government Gazette"*, on the 25th June 2014).

An Act further to amend the Maharashtra Village Panchayats Act.

Mah. Ord. II of 2014. WHEREAS the Governor of Maharashtra promulgated the Maharashtra Village Panchayats (Amendment) Ordinance, 2014, on the 30th January 2014 ;

AND WHEREAS upon the re-assembly of the State Legislature on the 24th February 2014, the Maharashtra Village Panchayats (Amendment) Bill, 2014 (L. C. Bill No. I of 2014), for replacing the said Ordinance by an Act of the State Legislature was passed by the Maharashtra Legislative Council on the 28th February 2014, and transmitted to the Maharashtra Legislative Assembly ;

AND WHEREAS thereafter, as, the session of the Maharashtra Legislative Assembly was prorogued on the 28th February 2014, the said Bill could not be passed by the Maharashtra Legislative Assembly ;

AND WHEREAS as provided by article 213 *(2) (a)* of the Constitution of India, the said Ordinance would have ceased to operate at the expiration of six weeks from the re-assembly of the State Legislature, that is, after the 6th April 2014 ;

AND WHEREAS both Houses of the State Legislature were not in session and the Governor of Maharashtra was satisfied that circumstances existed which rendered it necessary for him to take immediate action to continue the operation of the provisions of the said Ordinance, for the purposes hereinafter appearing; and, therefore, promulgated the Maharashtra Village Panchayats (Amendment and Continuance) Ordinance, 2014, on the 5th April 2014 ; Mah. Ord. IX of 2014.

AND WHEREAS, it is expedient to replace the said Ordinance by an Act of the State Legislature; it is hereby enacted in the Sixty-fifth Year of the Republic of India as follows :—

Short title and commencement.

1. *(1)* This Act may be called the Maharashtra Village Panchayats (Amendment and Continuance) Act, 2014.

(2) It shall be deemed to have come into force on the 30th January 2014.

Insertion of section 54-1A in III of 1959.

2. In Chapter III-A of the Maharashtra Village Panchayats Act (hereinafter referred to as "the principal Act"), before section 54-A, the following section shall be inserted, namely :— III of 1959.

Special provisions relating to village and *Gram Sabha*.

"**54-1A**. Notwithstanding anything contained in sections 4, 5 or any other provisions of this Act, in the Scheduled Areas,–

(a) a habitation or a group of habitations or a hamlet or a group of hamlets comprising a community and managing its affairs in accordance with traditions and customs, and which is declared as a village in the prescribed manner shall be the village for the purposes of this Chapter ;

(b) every village, so declared under clause *(a)*, shall have a *Gram Sabha* consisting of persons whose names are included in the electoral rolls for the panchayat at the village level and a panchayat may comprise of one or more than one of such villages.".

Mah. Ord. IX of 2014. **3.** *(1)* The Maharashtra Village Panchayats (Amendment and Continuance) Ordinance, 2014 is hereby repealed. Repeal of Mah. Ord. IX of 2014 and saving.

(2) Notwithstanding such repeal, anything done or any action taken under the provisions of the principal Act as amended by the said Ordinance (including any notification issued) shall be deemed to have been done, taken or issued, as the case may be, under the corresponding provisions of the principal Act, as amended by this Act.

ON BEHALF OF GOVERNMENT PRINTING, STATIONERY AND PUBLICATION, PRINTED AND PUBLISHED BY SHRI PARSHURAM JAGANNATH GOSAVI, PRINTED AT GOVERNMENT CENTRAL PRESS, 21-A, NETAJI SUBHASH ROAD, CHARNI ROAD, MUMBAI 400 004 AND PUBLISHED AT DIRECTORATE OF GOVERNMENT PRINTING, STATIONERY AND PUBLICATION, 21-A, NETAJI SUBHASH ROAD, CHARNI ROAD, MUMBAI 400 004. EDITOR : SHRI PARSHURAM JAGANNATH GOSAVI.

ANNEXURE - III.

RNI No. MAHENG /2009/35528

Reg. No. MH/MR/South-344/2014-16

सत्यमेव जयते

महाराष्ट्र शासन राजपत्र

असाधारण भाग आठ

वर्ष ६, अंक १३] सोमवार, जून ९, २०१४/ज्येष्ठ १९, शके १९३६ [पृष्ठे २, किंमत : रुपये २७.००

असाधारण क्रमांक ४९

प्राधिकृत प्रकाशन

महाराष्ट्र विधानमंडळाचे अधिनियम व राज्यपालांनी प्रख्यापित केलेले अध्यादेश व केलेले विनियम आणि विधी व न्याय विभागाकडून आलेली विधेयके (इंग्रजी अनुवाद).

OFFICE OF THE SECRETARY TO THE GOVERNOR OF MAHARASHTRA

Raj Bhavan, Mumbai 400 035, dated the 9th June 2014.

NOTIFICATION

CONSTITUTION OF INDIA.

No. RBTC/e-13013(4)/Notification-1/474/2014.—Whereas, under sub-paragraph (1) of Paragraph 5 of the Fifth Schedule of the Constitution of India, the Governor may, by public notification direct that any particular Act of Parliament or of the Legislature of the State shall not apply to a Scheduled Area or any part thereof in the State or shall apply to a Scheduled Area or any part thereof in the State subject to the exceptions and modifications specified in the notification;

And whereas, the Scheduled Areas in the State are characterised by low Human Development Indices, backwardness, remoteness, poverty, and whereas the social indicators of the Scheduled Areas are, on an average, inferior to the average of social indicators in the State;

And whereas, Article 46 of the Constitution of India casts duty on the State to promote with special care, the educational and economic interests of the Scheduled Tribes;

And whereas, on a reference from the Governor of Maharashtra, the Tribes Advisory Council of Maharashtra has identified the problems of service delivery in the Scheduled Areas due to vacancies, absenteeism, lack of commitment, lack of knowledge of local dialects among the Government staff, responsible for service delivery, as contributing to the above;

And whereas, recognising the factors identified above, the Tribes Advisory Council of Maharashtra has recommended issuing of a notification by the Governor for reserving the posts of Talathi, Surveyor, Gram Sevak, Anganwadi Supervisor, Teachers , Adivasi Vikas Nirikshak, Agriculture Assistant, Livestock Assistant, Auxiliary Nurse and Midwife (ANM), and other equivalent posts in Group C and Group D, in the Scheduled Areas for the local candidates of the Scheduled Tribes ;

And whereas, the Governor of Maharashtra, in order to improve the quality of service delivery in the Scheduled Areas, to promote educational development of Tribals in Scheduled Areas, to address the communication problems arising out of the lack of knowledge of the local dialects and culture, to address issues of frequent absenteeism of staff in the various institutions

situated in the Scheduled Areas; and with a view to ensure that there is an improvement in the quality of service delivery of the important programs and schemes of the Government, being implemented for the welfare and advancement of the Scheduled Tribes living in the Scheduled Areas, has decided to reserve certain posts in direct recruitment, as identified and given in the APPENDIX appended to this notification, in favour of the local candidates of Scheduled Tribes in the Scheduled Area;

The following notification shall come into effect from the date of its publication in the *Official Gazette* :—

NOTIFICATION

CONSTITUTION OF INDIA.

In exercise of the powers conferred by sub-paragraph (*1*) of Paragraph 5 of the Fifth Schedule to the Constitution of India, the Governor of Maharashtra hereby directs that section 4 of the " Maharashtra State Public Services [Reservation for Scheduled Castes, Scheduled Tribes, De-Notified Tribes (*Vimukta Jatis*), Nomadic Tribes, Special Backward Category and Other Backward Classes] Act, 2001 (Maharashtra Act No. VIII of 2004)" and any other Rules or Orders made in this regard, shall apply to the appointment to the posts specified in the APPENDIX to this notification subject to the modification that all such posts which are to be filled in by direct recruitment for the Scheduled Areas of the districts which have Scheduled Areas, in the State of Maharashtra shall be filled in by the local Scheduled Tribe candidates only, having requisite qualification, notwithstanding anything contained in any other law or rule or order for the time being in force in this regard :

Provided that, one-third of the posts mentioned in the said APPENDIX shall be filled in by the women candidates of the local Scheduled Tribes.

Explanation.—For the purpose of this notification, the 'local Scheduled Tribe candidate' means, those Scheduled Tribe candidates who have themselves or whose parents or grandparents have been continuously residing in the Scheduled Areas of the respective districts since 26th January 1950 till date.

APPENDIX

Srial No. (1)	Name of the Posts (2)	Department (3)
1	Talathi	... Revenue and Forest Department
2	Surveyor	... Revenue and Forest Department
3	Gram Sevak	... Rural Development Department
4	Anganwadi Supervisor	... Women and Child Development Department.
5	Teacher	... School Education and Sports Department or Tribal Development Department.
6	Adivasi Vikas Nirikshak	... Tribal Development Department
7	Agriculture Assistant	... Agriculture, Dairy Development, Animal Husbandry and Fisheries Department
8	Livestock Assistant	... Agriculture, Dairy Development, Animal Husbandry and Fisheries Department.
9	Auxiliary Nurse and Midwife (ANM)	... Public Health Department
10	Multi Purpose Health Worker (MPW)	... Public Health Department

K. SANKARANARAYANAN,
Governor of Maharashtra.

By Order in the name of the Governor of Maharashtra,

PARIMAL SINGH
Deputy Secretary to Governor.

ON BEHALF OF GOVERNMENT PRINTING, STATIONERY AND PUBLICATION, PRINTED AND PUBLISHED BY SHRI PARSHURAM JAGANNATH GOSAVI, PRINTED AT GOVERNMENT CENTRAL PRESS, 21-A, NETAJI SUBHASH ROAD, CHARNI ROAD, MUMBAI 400 004 AND PUBLISHED AT DIRECTORATE OF GOVERNMENT PRINTING, STATIONERY AND PUBLICATION, 21-A, NETAJI SUBHASH ROAD, CHARNI ROAD, MUMBAI 400 004, EDITOR : SHRI PARSHURAM JAGANNATH GOSAVI.

RNI No. MAHENG /2009/35528
Reg. No. MH/MR/South-344/2014-16

सत्यमेव जयते

महाराष्ट्र शासन राजपत्र

असाधारण भाग आठ

वर्ष ६, अंक ३३] गुरुवार, ऑगस्ट १४, २०१४/श्रावण २३, शके १९३६ [पृष्ठे २, किंमत : रुपये २७.००

असाधारण क्रमांक ९३

प्राधिकृत प्रकाशन

महाराष्ट्र विधानमंडळाचे अधिनियम व राज्यपालांनी प्रख्यापित केलेले अध्यादेश व केलेले विनियम आणि विधी व न्याय विभागाकडून आलेली विधेयके (इंग्रजी अनुवाद).

OFFICE OF THE SECRETARY TO THE GOVERNOR OF MAHARASHTRA

Raj Bhavan, Malabar Hill, Mumbai 400 035, dated the 14th August 2014.

NOTIFICATION

CONSTITUTION OF INDIA.

No. RB/TC/e-13013(4)/Notification-2/474/2014/730.—Whereas, by Notification, No. RBTC/e-13013(4)/Notification-1/474/2014, dated the 9th June 2014 (hereinafter referred to as "the said Notification"), issued in exercise of the powers conferred by sub-paragraph (1) of paragraph 5 of the Fifth Schedule to the Constitution of India, the Governor of Maharashtra, directed that, section 4 of the Maharashtra State Public Services (Reservation for Scheduled Castes, Scheduled Tribes, De-notified Tribes (Vimukta Jatis), Nomadic Tribes, Special Backward Category and Other Backward Classes) Act, 2001 (Mah. VIII of 2001) and any other Rules, or Orders made in this regard, shall notwithstanding anything contained in any other law or rule or order for the time being in force in that regard, apply to the posts specified in the Appendix to the said Notification, subject to the modification that said such posts which are to be filled in by direct recruitment for the Scheduled Areas of the Districts which have Scheduled Areas, in the State of Maharashtra shall be filled in by the local Scheduled Tribe candidates only, having requisite qualification;

And whereas, it is expedient to issue similar directions in respect of the post of Forest Guard under the Revenue and Forests Department, which are to be filled in by direct recruitment for the Scheduled Areas of the Districts which have Scheduled Areas, in the State;

And whereas, it is expedient to amend the said Notification for the said purpose and for certain other purposes;

Now, therefore, in exercise of the powers conferred by sub-paragraph (1) of paragraph 5 of the Fifth Schedule to the Constitution of India, the Governor of Maharashtra hereby amends the said Notification, as follows, namely:—

In the Appendix to the said Notification,—

(*a*) for entry 8, the following entry shall be substituted, namely:-

" 8. Livestock Supervisor ..Rural Development Department ";

(*b*) the following entry shall be added at the end, namely:-

" 11. Forest Guard ..... Revenue and Forests Department.".

K. SANKARANARAYANAN,
Governor of Maharashtra.

By order and in the name of the Governor of Maharashtra,

VIKAS CHANDRA RASTOGI,
Secretary to Governor.

ON BEHALF OF GOVERNMENT PRINTING, STATIONERY AND PUBLICATION, PRINTED AND PUBLISHED BY SHRI PARSHURAM JAGANNATH GOSAVI, PRINTED AT GOVERNMENT CENTRAL PRESS, 21-A, NETAJI SUBHASH ROAD, CHARNI ROAD, MUMBAI 400 004 AND PUBLISHED AT DIRECTORATE OF GOVERNMENT PRINTING, STATIONERY AND PUBLICATION, 21-A, NETAJI SUBHASH ROAD, CHARNI ROAD, MUMBAI 400 004, EDITOR : SHRI PARSHURAM JAGANNATH GOSAVI.

RNI No. MAHENG /2009/35528

Reg. No. MH/MR/South-344/2014-16

सत्यमेव जयते

महाराष्ट्र शासन राजपत्र

असाधारण भाग आठ

वर्ष ६, अंक ३८]　　शुक्रवार, ऑक्टोबर ३१, २०१४/कार्तिक ९, शके १९३६　　[पृष्ठे २, किंमत : रुपये २७.००

असाधारण क्रमांक ९९

प्राधिकृत प्रकाशन

महाराष्ट्र विधानमंडळाचे अधिनियम व राज्यपालांनी प्रख्यापित केलेले अध्यादेश व केलेले विनियम आणि विधी व न्याय विभागाकडून आलेली विधेयके (इंग्रजी अनुवाद).

OFFICE OF THE GOVERNOR OF MAHARASHTRA

Raj Bhavan, Malabar Hill, Mumbai 400 035, dated the 31st October 2014

NOTIFICATION

CONSTITUTION OF INDIA.

No. RB/TC/e-11019(16)(2014)/Notification-5/1122/2014.—Whereas, by Notification, No. RBTC/e-13013(4)/Notification-1/474/2014, dated the 9th June 2014 (hereinafter referred to as "the said Notification"), issued in exercise of the powers conferred by sub-paragraph (1) of Paragraph 5 of the Fifth Schedule to the Constitution of India, the Governor of Maharashtra, directed that, section 4 of the " Maharashtra State Public Services [Reservation for Scheduled Castes, Scheduled Tribes, De-Notified Tribes (Vimukta Jatis), Nomadic Tribes, Special Backward Category and Other Backward Classes] Act, 2001 (Mah. VIII of 2001) and any other Rules or Orders made in this regard, shall notwithstanding anything contained in any other law or rule or order for the time being in force in that regard, apply to the posts specified in the Appendix to the said Notification, subject to the modification that said such posts which are to be filled in by direct recruitment for the Scheduled Areas of the Districts which have Scheduled Areas, in the State of Maharashtra shall be filled in by the local Scheduled Tribe candidates only, having requisite qualification;

And whereas, it is expedient to issue similar directions in respect of the post of Kotwal under Revenue Department, which are to be filled in by direct recruitment for the Scheduled Areas of the Districts which have Scheduled Areas, in the State ;

And whereas, it is expedient to further amend the said Notification for the said purpose and for certain other purposes ;

Now, therefore, in exercise of the powers conferred by sub-paragraph (1) of paragraph 5 of the Fifth Schedule to the Constitution of India, the Governor of Maharashtra hereby amends the said Notification, as follows, namely :—

In the Appendix to the said Notification,—

(*a*) for entry 5, the following entry shall be substituted, namely:—

"5. Teacher ...

(*i*) Rural Development Department,

(*ii*) Tribal Development Department ";

(*b*) for entry 9, the following entry shall be substituted, namely:—

"9. Auxiliary Nurse and Midwife (ANM) ....

Rural Development Department ";

(*c*) for entry 10, the following entry shall be substituted, namely:—

"10. Multi-Purpose Health Worker (MPW) ....

(*i*) Rural Development Department,

(*ii*) Public Health Department ";

(*d*) the following entry shall be added at the end, namely :—

"12. Kotwal .... Revenue and Forest Department ".

CH. VIDYASAGAR RAO,
Governor of Maharashtra.

By order and in the name of the Governor of Maharashtra,

VIKAS CHANDRA RASTOGI,
Secretary to Governor.

ON BEHALF OF GOVERNMENT PRINTING, STATIONERY AND PUBLICATION, PRINTED AND PUBLISHED BY SHRI PARSHURAM JAGANNATH GOSAVI, PRINTED AT GOVERNMENT CENTRAL PRESS, 21-A, NETAJI SUBHASH ROAD, CHARNI ROAD, MUMBAI 400 004 AND PUBLISHED AT DIRECTORATE OF GOVERNMENT PRINTING, STATIONERY AND PUBLICATION, 21-A, NETAJI SUBHASH ROAD, CHARNI ROAD, MUMBAI 400 004, EDITOR : SHRI PARSHURAM JAGANNATH GOSAVI.

ANNEXURE III-A (41)

RNI No. MAHENG /2009/35528

Reg. No. MH/MR/South-344/2014-16

सत्यमेव जयते

महाराष्ट्र शासन राजपत्र

असाधारण भाग आठ

वर्ष ६, अंक ३४] मंगळवार, ऑगस्ट १९, २०१४/श्रावण २८, शके १९३६ [पृष्ठे ३, किंमत : रुपये २७.००

असाधारण क्रमांक ९४

प्राधिकृत प्रकाशन

महाराष्ट्र विधानमंडळाचे अधिनियम व राज्यपालांनी प्रख्यापित केलेले अध्यादेश व केलेले विनियम आणि विधी व न्याय विभागाकडून आलेली विधेयके (इंग्रजी अनुवाद).

OFFICE OF THE GOVERNOR OF MAHARASHTRA

Raj Bhavan, Malabar Hill, Mumbai 400 035, dated the 19th August 2014.

Preamble

No. RB/TC/e-11019(15)(2014)/Notification-3/Bamboo-MFP/741.—The following notification issued by the Governor of Maharashtra is published for general information :—

WHEREAS under sub-paragraph (1) of Paragraph 5 of the Fifth Schedule of the Constitution, the Governor may, by public notification direct that any particular Act of Parliament or of the Legislature of the State shall not apply to a Scheduled Area or any part thereof in the State or shall apply to a Scheduled Area or any part thereof in the State subject to the exceptions and modifications specified in the notification ;

AND WHEREAS the Provisions of the Panchayats (Extension to the Scheduled Areas Act), 1996 is an Act of self empowerment of the village community which seeks to protect the customary law, social and religious practices, and traditional management practices of community resources ;

AND WHEREAS as per the provisions of Section 4(m) (ii) of The Provisions of the Panchayat (Extension to the Scheduled Areas) Act, 1996 the appropriate Panchayats and the Gram Sabhas are to be endowed specifically with the ownership of minor forest produce ;

AND WHEREAS the Maharashtra Transfer of Ownership of Minor Forest Produce in the Scheduled Areas and the Maharashtra Minor Forest Produce (Regulation of Trade) (Amendment) Act, 1997 has defined Minor Forest Produce to mean "forest produce specified in the Schedule appended to this Chapter" ;

AND WHEREAS the Scheduled Tribes and Other Traditional Forest Dwellers (Recognition of Forest Rights) Act , 2006 has provided a wider and comprehensive definition of Minor Forest Produce ;

AND WHEREAS the definition of minor forest produce under the Maharashtra Transfer of Ownership of Minor Forest Produce in the Scheduled Areas and the Maharashtra Minor Forest Produce (Regulation of Trade) (Amendment) Act, 1997 has been found to be not comprehensive and failed to take into account some of the minor forest produce recognized under the subsequent The Scheduled Tribes and Other Traditional Forest Dwellers (Recognition of Forest Rights) Act , 2006, thus denying the fruits of ownership over many MFPs to the Scheduled Area Gram Sabhas ;

AND WHEREAS the above anomaly has led to denial of livelihood opportunities to village communities in the Scheduled Areas, primarily the members of the Scheduled Tribes ;

AND WHEREAS Article 46 of the Constitution of India casts duty on the State to promote with special care, the educational and economic interests of Scheduled Tribes ;

AND WHEREAS the Governor of Maharashtra has decided, for reasons outlined above, that the scope of the minor forest produce needs to be redefined to ensure economic upliftment and empowerment of the Gram Sabhas ;

NOW, THEREFORE, in exercise of the powers conferred by sub- paragraph (1) of Paragraph 5 of the Fifth Schedule to the Constitution of India, the Governor of Maharashtra hereby makes the following notification :—

NOTIFICATION

CONSTITUTION OF INDIA.

In exercise of the powers conferred by sub-paragraph (1) of Paragraph 5 of the Fifth Schedule to the Constitution of India, the Governor of Maharashtra hereby directs that the Maharashtra Transfer of Ownership of Minor Forest Produce in the Scheduled Areas and the Maharashtra Minor Forest Produce (Regulation of Trade) (Amendment) Act, 1997 and the Indian Forest Act, 1927, in its application to the State of Maharashtra, shall apply to the Scheduled Areas with the following modifications :—

PART I

MODIFICATIONS TO THE MAHARASHTRA TRANSFER OF OWNERSHIP OF MINOR FOREST PRODUCE IN THE SCHEDULED AREAS AND THE MAHARASHTRA MINOR FOREST PRODUCE (REGULATION OF TRADE) (AMENDMENT) ACT, 1997

In the Maharashtra Transfer of Ownership of Minor Forest Produce in the Scheduled Areas and the Maharashtra Minor Forest Produce (Regulation of Trade) (Amendment) Act, 1997,—

(*i*) in section 3,—

(*a*) for clause (*a*), the following clause shall be substituted, namely :—

" (*a*) " minor forest produce" includes all non-timber forest produce of plant origin including bamboo, brush wood, stumps, cane, tussar, cocoons, honey, wax, lac, tendu or Kendu leaves, medicinal plants and herbs, roots, tubers and the like ";

(*b*) clause (*c*) shall be deleted ;

(*ii*) in section 4,—

(*a*) In sub-section (*1*), after the word " Panchayat " the words " and Gram Sabha " shall be inserted ;

(*b*) in sub-section (*3*), for the words " State Government " the words " Rural Development Department of the State Government " shall be substituted ;

(*iii*) in section 5,—

(*a*) for the word "Panchayats" at both the places where it occurs, the words "Panchayats and Gram Sabhas" shall be substituted ;

(*b*) to sub-section (*1*), the following proviso shall be added, namely :—

" Provided that while finalising such management plan or the Rules, the suggestions made by the Panchayats and Gram Sabha about traditional sustainability and conservation practices and equitable management of such minor forest produce shall be suitably incorporated." ;

(*c*) sub-section (*2*) shall be deleted;

(*iv*) in section 7, sub-section (*2*) shall be deleted;

(*v*) the Schedule shall be deleted.

PART II

MODIFICATIONS TO THE INDIAN FOREST ACT, 1927, IN ITS APPLICATION TO THE STATE OF MAHARASHTRA

In the Indian Forest Act, 1927, in its application to the State of Maharashtra, in section 2, in clause (7), the words " bamboos, stumps, brushwood and canes " shall be deleted.

K. SANKARANARAYANAN,
Governor of Maharashtra.

By order and in the name of the Governor of Maharashtra,

VIKAS CHANDRA RASTOGI,
Secretary to Governor.

ON BEHALF OF GOVERNMENT PRINTING, STATIONERY AND PUBLICATION, PRINTED AND PUBLISHED BY SHRI PARSHURAM JAGANNATH GOSAVI, PRINTED AT GOVERNMENT CENTRAL PRESS, 21-A, NETAJI SUBHASH ROAD, CHARNI ROAD, MUMBAI 400 004 AND PUBLISHED AT DIRECTORATE OF GOVERNMENT PRINTING, STATIONERY AND PUBLICATION, 21-A, NETAJI SUBHASH ROAD, CHARNI ROAD, ...

ANNEXURE. IV

RNI No. MAHENG /2009/35528
Reg. No. MH/MR/South-344/2014–16

सत्यमेव जयते

महाराष्ट्र शासन राजपत्र

असाधारण भाग आठ

वर्ष ६, अंक ३७] गुरुवार, ऑक्टोबर ३०, २०१४/कार्तिक ८, शके १९३६ [पृष्ठे ५, किंमत : रुपये २७.००

असाधारण क्रमांक ९८

प्राधिकृत प्रकाशन

महाराष्ट्र विधानमंडळाचे अधिनियम व राज्यपालांनी प्रख्यापित केलेले अध्यादेश व केलेले विनियम आणि विधी व न्याय विभागाकडून आलेली विधेयके (इंग्रजी अनुवाद).

OFFICE OF THE GOVERNOR OF MAHARASHTRA

Raj Bhavan, Malabar Hill, Mumbai 400 035,
dated the 30th October 2014.

Preamble

CONSTITUTION OF INDIA.

No. RB/TC/e-11019(89)(2013)/Notification-4/1120/2014.— The following notification issued by the Governor of Maharashtra is published for the general information :—

Whereas, under sub-paragraph (1) of paragraph 5 of the Fifth Schedule to the Constitution of India, the Governor may, by public notification, direct that any particular Act of Parliament or of Legislature of the State shall not apply to the Scheduled Area referred to in clause (*1*) of article 244 of the Constitution of India or any part thereof in the State or shall apply to the Scheduled Area or any part thereof in the State subject to the exceptions and modifications specified in the notification;

And whereas, the Provisions of the Panchayats (Extension to the Scheduled Areas) Act, 1996 (40 of 1996) has been enacted with intent to extend the provisions of Part IX of the Constitution relating to the Panchayats to the Scheduled Areas, and to ensure a large degree of self-governance to the appropriate Panchayats and the *Gram Sabhas* in the Scheduled Areas ;

And whereas, the Provisions of the Panchayats (Extension to the Scheduled Areas) Act, 1996, requires that all the State Acts shall ensure that the appropriate Panchayats and Gram Sabhas are endowed with a number of powers outlined in the said Act ;

And Whereas, it is expedient to bring certain State Acts in consonance with the said Act;

Now, therefore, in exercise of the powers conferred by sub-paragraph (1) of Paragraph 5 of the Fifth Schedule to the Constitution of India, the Governor of Maharashtra hereby makes the following notification, namely :—

NOTIFICATION

CONSTITUTION OF INDIA.

In exercise of the powers conferred by sub-paragraph (1) of Paragraph 5 of the Fifth Schedule to the Constitution of India, the Governor of Maharashtra hereby directs that the Markets and Fairs Act, 1862 (Bom. IV of 1862), India Forest Act,1927 (16 of 1927), in its application to the State of Maharashtra, the Maharashtra Village Panchayats Act (III of 1959), the Maharashtra Land Revenue Code, 1966 and the Water (Prevention and Control of Pollution) Act, 1974 (6 of 1974) in its application to the State of Maharashtra, shall apply to the Scheduled Areas referred to in clause (1) of article 244 of the Constitution with the following exceptions or modifications, namely :—

PART I

MODIFICATIONS TO THE MARKETS AND FAIRS ACT, 1862.

In the Markets and Fairs Act, 1862 (Bom. IV of 1862), at the end of Section 4 the following proviso shall be added :

"Provided that in the Scheduled Areas referred to in clause (1) of article 244 of the Constitution of India, no such order permitting the establishment of the proposed market or fair shall be passed without the prior informed consent of the Panchayats at the appropriate level and the Gram Sabha, and on such terms and conditions as they may specify ;

Provided further that the Panchayats at the appropriate level and Gram Sabha may give their opinion within one month from the date of reference for such consent received from the District Magistrate, failing which consent shall be deemed to have been given.

Explanations.—For the purposes of this section,—

(*i*) "Panchayats at the appropriate level" means:

(*a*) if the market or fair falls in the jurisdiction of two or more Gram Sabhas, then the Gram Panchayat,

(*b*) if the market or fair falls in the jurisdiction of two or more Gram Panchayats, then the Panchayat Samiti,

(*c*) if the market or fair falls in the jurisdiction of two or more Panchayat Samitis, then the Zilla Parishad ;

(*ii*) "Gram Sabha" shall have the same meaning as assigned to it in Chapter III A of the Maharashtra Village Panchayats Act."

PART II

MODIFICATIONS TO THE INDIAN FOREST ACT, 1927

In the Indian Forest Act, 1927 (16 of 1927), in its application to the State of Maharashtra,

(*i*) After Chapter III, the following Chapter shall be inserted, namely :—

" CHAPTER III A

OF MINOR FOREST PRODUCE IN SCHEDULED AREAS.

Provisions for Minor Forest Produce in Scheduled Areas.

28A. (*1*) Notwithstanding anything contained in this Act, the transit permits, in relation to transportation of minor forest produce in the Scheduled Areas referred to in Clause (1) of article 244 of the Constitution of India shall be modified and given by the Panchayats at the appropriate level and the *Gram Sabha* or a committee thereof.

(2) All decisions for the collection and sale of minor forest produce in the Scheduled Areas, and the sharing of all sale proceeds shall be taken by the Panchayats at the appropriate level and the concerned *Gram Sabha.*

Explanations.— For the purposes of Chapter III A,—

(*i*) " minor forest produce " in Scheduled Areas shall have the same meaning as assigned to it in the Maharashtra Transfer of Ownership of Minor Forest Produce in the Scheduled Areas and the Maharashtra Minor Forest Produce (Regulation of Trade) (Amendment) Act, 1997,

(*ii*) " Gram Sabha "shall have the same meaning as assigned to in Chapter III A of the Maharashtra Village Panchayats Act. "

PART III

MODIFICATIONS TO THE MAHARASHTRA VILLAGE PANCHAYATS ACT.

In the Maharashtra Village Panchayats Act, (III of 1959),—

(*i*) in section 54A,—

(*a*) in clause (*f*) , after the words " (Amendment) Act, 1997 " the words "and Chapter III A of The Indian Forest Act, 1927 (16 of 1927), in its application to the State of Maharashtra " shall be inserted,

(*b*) in clause (*j*), after the words " the Panchayat concerned " the following shall be inserted, namely :—

" and also to manage fishing activities in minor water bodies within its jurisdiction " ;

(*c*) in clause (*n*),—

(*I*) after the words " Panchayat Samiti and Zilla Parishad " the words "and to other Departments concerned with the implementation of programmes, projects, and schemes in the social sector" shall be inserted;

(*II*) in the Explanation of the term " social sector " after the words " section 45 of the Act " the words " and any Department of the State Government executing similar schemes, programs, and projects. " shall be inserted ;

(ii) in section 54B,—

(a) in clause *(h)* after the words " minor water bodies " the words " and also to manage fishing activities in minor water bodies within its jurisdiction" shall be inserted ;

(b) a new clause *(o)* shall be inserted after clause *(n)* as follows :—

" be competent to exercise control over local plans and resources for such plan including the Tribal sub-Plan ;

Provided that not less than 5% of the total Tribal sub-Plan funds of the respective annual plan shall be devolved to the Gram Panchayats in Scheduled Areas in proportion to their population ;

Provided further that the Panchayat shall utilise these funds for the purpose and to the extent as recommended by the Gram Sabha ;

Provided also that in case a Panchayat has more than one Gram Sabha these funds shall be utilized in proportion to the population of the respective Gram Sabhas."

PART IV

MODIFCATIONS TO THE MAHARASHTRA LAND REVENUE CODE, 1966

In the Maharashtra Land Revenue Code, 1966 (Mah. XLI of 1966), in section 48, after sub-section *(9)*, the following sub-section shall be added, namely :—

"*(10)* Notwithstanding anything contained in this Act, prior to grant of prospecting license or mining lease for minor minerals and for grant of concession for the exploitation of minor minerals by auction in the Scheduled Areas referred to in clause (1) of article 244 of the Constitution of India, the consent of the *Gram Sabha* or the Panchayats at the appropriate level shall be mandatory.

Explanation.—For the purposes of this sub-section " Gram Sabha " shall have the same meaning as assigned to it in Chapter III A of the Maharashtra Village Panchayats Act. "

PART V

MODIFICATIONS TO THE WATER (PREVENTION AND CONTROL OF POLLUTION) ACT, 1974.

In the Water (Prevention and Control of Pollution) Act, 1974 (6 of 1974), in its application to the State of Maharashtra,—

(i) in section 2, after clause *(c)*, the following clause shall be inserted, namely :—

" *(cc)* " minor water body " in the Scheduled Areas shall have the same meaning as assigned to it in the Explanation to Section 54 B (h) of the Maharashtra Village Panchayats Act ; "

(ii) in section 2, after clause *(f)*, the following clause shall be inserted, namely :— "*(ff)* "Scheduled Areas" means the areas referred to in clause (1) of article 244 of the Constitution;"

(iii) in section 25, to sub-section *(3)*, the following proviso shall be added, namely :—

"Provided that, the State Board shall not grant its consent referred to in sub-section *(1)* in respect of the minor water body in the Scheduled Areas unless prior informed consent of the *Gram Panchayat* is obtained by it. ";

(iv) after section 30, the following section shall be inserted, namely:-

Power of the State Board to take remedial measures in Scheduled Areas.

"**30A.** If the *Gram Sabha* in a Scheduled Area sends a resolution to the State Board stating that there is pollution of minor water body in the Scheduled Areas within its jurisdiction, it shall be imperative for the Board to investigate and ensure taking of necessary remedial action under the Act and the rules made thereunder, at the earliest, and in any case, not later than a month from the date of receipt of such resolution.".

CH. VIDYASAGAR RAO,

Governor of Maharashtra.

By order and in the name of the Governor of Maharashtra,

PARIMAL SINGH,
Deputy Secretary to Governor.

ON BEHALF OF GOVERNMENT PRINTING, STATIONERY AND PUBLICATION, PRINTED AND PUBLISHED BY SHRI PARSHURAM JAGANNATH GOSAVI, PRINTED AT GOVERNMENT CENTRAL PRESS, 21-A, NETAJI SUBHASH ROAD, CHARNI ROAD, MUMBAI 400 004 AND PUBLISHED AT DIRECTORATE OF GOVERNMENT PRINTING

ANNEXURE V

महाराष्ट्र मानव विकास कार्यक्रमांतर्गत
गौण वनोपजांचा उपभोग घेण्यासाठी
बीज भांडवल म्हणून एकवेळचे अर्थसहाय्य
उपलब्ध करुन देण्याबाबत...

महाराष्ट्र शासन,
नियोजन विभाग,
शासन निर्णय, क्रमांक:माविका-२०१४/प्र.क्र. १२/का.१४१८
मंत्रालय, मुंबई- ४०० ०३२
दिनांक: २१ ऑगस्ट, २०१४

<u>वाचा :-</u>
1. शासन निर्णय, नियोजन विभाग, क्रमांक: माविमि-२०१०/प्र.क्र.८१/का-१४१८, दि.१९ जुलै, २०११
2. शासन निर्णय, नियोजन विभाग, क्रमांक: माविका-२०१२/प्र.क्र.६९/का-१४१८, दि.१२ जुलै, २०१२
3. शासन निर्णय, नियोजन विभाग, क्रमांक: माविका-२०१३/प्र.क्र.०४/का-१४१८, दि. २४ जुलै, २०१३

<u>प्रस्तावना :-</u>

राज्यातील २२ जिल्ह्यांतील अतिमागास १२५ तालुक्यांत मानव विकास कार्यक्रम सन २०११-१२ पासून राबविण्यात येत आहे. सदर कार्यक्रमांतर्गत शिक्षण, आरोग्य व उत्पन्नवाढ विषयक विविध योजना निवडलेल्या तालुक्यांत राबविण्यात येत आहेत. राज्यातील पंचायत क्षेत्र विस्तार कायदा, १९९६ (पेसा) आणि अनुसूचित जमाती व इतर पारंपारिक वननिवासी (वनहक्कांची मान्यता) अधिनियम, २००६ सारख्या कायद्यांतील तरतूदींनुसार अनुसूचित क्षेत्रांतर्गत गौण वनोपजे (Minor Forest Produce) गोळा करण्यासाठी त्याचप्रमाणे लघुपाणीसाठ्यातील मासेमारी करता यावी यासाठी संबंधित ग्रामसभेला अथवा अनुसूचित जमाती व इतर पारंपारिक वननिवासी यांना मानव विकास कार्यक्रमांतर्गत एकवेळचे अर्थसहाय्य उपलब्ध करुन देण्याचा प्रस्ताव शासनाच्या विचाराधीन होता. त्यानुसार, शासन खालीलप्रमाणे निर्णय घेत आहे.

शासन निर्णय :-

२. मानव विकास कार्यक्रमांतर्गत सध्या राबविण्यात येत असलेल्या योजनांव्यतिरिक्त उत्पन्नवाढ विषयक योजनांमध्ये गौण वनोपजांचा उपभोग घेण्यासाठी बीज भांडवल म्हणून

ग्रामसभांना एकवेळचे अर्थसहाय्य उपलब्ध करुन देणे या योजनेचा नव्याने समावेश करण्यात येत आहे. सदर योजनेचे सविस्तर निकष खालीलप्रमाणे देण्यात आले आहेत.

योजनेची व्याप्ती:

३. राज्यातील ज्या गावांमध्ये पंचायत क्षेत्र विस्तार कायदा, १९९६ (पेसा) आणि अनुसूचित जमाती व इतर पारंपारिक वननिवासी (वनहक्कांची मान्यता) अधिनियम, २००६ सारख्या कायद्यांतील तरतूदींनुसार अनुसूचित क्षेत्रांतर्गत गौण वनोपजे (Minor Forest Produce) गोळा करणे किंवा मासेमारीचे हक्क वापरण्यात येत आहेत किंवा वापरले जाणार आहेत, अशा गावांच्या ग्रामसभेला या योजनेअंतर्गत अनुदान उपलब्ध करुन देण्यात येईल.

मानव विकास कार्यक्रमांतर्गत बीज भांडवलाची गरज :

४. गौण वनौपजांचा वापर व मासेमारीच्या कार्यामध्ये काही प्रमाणात नैपुण्याची गरज असते. त्याचप्रमाणे, वनौपजे गोळा करणाऱ्या मजूरांना वेतन देणे, गोळा केलेली वनौपजांची साठवणूक करणे, त्यांची वाहतूक करणे इ. बाबींवर होणारा खर्च व वनौपजांपासून मिळणाऱ्या महसुलाच्या लेखानोंदी ठेवणे इ. बाबींसाठी ग्रामसभेला खेळत्या भांडवलाची गरज असते. अशा खेळत्या भांडवलाच्या अभावी ग्रामसभांना / लोकांच्या समुहाला गौण वनौपजांचा सुयोग्य वापर करणे शक्य होत नाही.

योजनेची कार्यपद्धती :

५. वनहक्क कायदा व पेसा अंतर्गत गौण वनौपजांवर हक्क प्रस्थापित करण्यासाठी गठित करण्यात आलेल्या गावपातळीवरील संविधानिक समित्यांना हे अर्थ सहाय्य अनुज्ञेय असेल.

६. या योजनेअंतर्गत ज्या गावांना लाभ घ्यावयाचा आहे, अशा गावांतील ग्रामसभांनी त्यांनी करावयाच्या उपक्रमांचा एक सविस्तर प्रस्ताव तयार करावा. सदर प्रस्तावासोबतच ग्रामसभेच्या निव्वळ नफ्याचा भाग शासनाकडून मिळणाऱ्या अर्थसहाय्यातून उभारलेल्या बीज भांडवलात जमा करण्याची तयारी असल्याचा ठराव जोडणे आवश्यक असेल. त्याचप्रमाणे, गौण वनोपजाचे वापर करताना वनौपजांचे संवर्धन करण्याची तयारीही ग्रामसभेने लेखी स्वरुपात जिल्हाधिकारी यांना गट विकास अधिकारी यांच्या माध्यमातून अग्रेषित करावी.

७. जिल्हाधिकारी यांनी जिल्ह्यातील एकत्रित प्रस्ताव त्यांच्या शिफारशींसह आयुक्त, मानव विकास यांचेकडे सादर करावेत. जिल्हाधिकारी कार्यालयांकडून प्राप्त प्रस्तावांची छाननी

करुन निधीच्या उपलब्धतेनुसार आयुक्त, मानव विकास हे किती गावांना अर्थसहाय्य मंजूर करावे याबाबत निर्णय घेतील.

८. ग्रामसभांकडून प्राप्त प्रस्तावात एकरुपता राहावी याद्दष्टीने आयुक्त, मानव विकास यांनी एक-दोन तालुक्यांना प्रत्यक्ष भेटी देऊन प्रस्तावासाठी नमूने विहित करावेत. लाभ देण्यासाठी गावांची निवड करणे, तसेच इतर अनुषंगीक बाबींसाठी आयुक्त, मानव विकास यांनी राजीव गांधी पंचायत राज सशक्तीकरण अभियानामधील पेसा तालुका तसेच जिल्हा समन्वयकाची मदत घ्यावी.

९. आयुक्त, मानव विकास यांनी ज्या गावांना लाभ देण्याचे निश्चित केले आहे, त्यापैकी, वनहक्क कायद्यान्वये वनौपजे गोळा करीत असलेल्या गावांनी वनहक्क कायद्याच्या कलम २ (छ) प्रमाणे गठित ग्रामसभेच्या पातळीवर एक बचत खाते उघडावे, ज्यासाठी ग्रामसेवक आणि वनहक्क कायद्याच्या नियम ४ (१)(ड) अन्वये गठित समितीने नामनिर्देशित केलेला एक सदस्य हे सह स्वाक्षरीकर्ते असतील.

१०. जेथे पेसाअंतर्गत ग्रामसभा गौण वनौपजे व लघू पाणीसाठ्यांवर त्यांचा हक्क उपभोगित आहेत, तेथे पेसा कायद्याच्या कलम ४ (बी) प्रमाणे गठित ग्रामसभेच्या कोषामध्ये (नियम १४ अन्वये) एकवेळच्या अर्थ सहाय्याची रक्कम जमा करण्यात यावी.

११. मानव विकास कार्यक्रमांतर्गत मिळणारे एक वेळचे अर्थसहाय्य हे संबंधित गावांसाठी अथवा लोकांच्या समुहासाठी बीजभांडवल स्वरुपात देण्यात येणार असल्याने, वनौपजे गोळा करणे, साठवणूक करणे किंवा त्याची वाहतूक करणे इ. विविध बाबींसाठी खर्च करण्यात आलेली रक्कम ही दरवर्षी पुनश्च: त्या खात्यात जमा करणे बंधनकारक राहील. तसेच, गौण वनोपजांच्या अथवा मासेमारीच्या व्यवहारातून मिळालेल्या निव्वळ नफ्यातील २० टक्के रक्कम परि. ९ व १० मध्ये नमूद करण्यात आलेल्या खात्यांमध्ये जमा करणे आवश्यक राहील, जेणे करुन, संबंधित ग्रामसभेच्या कोषात भर पडेल. याबाबतचा त्रैमासिक अहवाल संबंधित पंचायत समितीचे गट विकास अधिकारी हे जिल्हाधिकारी तसेच आयुक्त, मानव विकास यांना सादर करतील.

<u>योजनेअंतर्गत देण्यात येणाऱ्या अर्थ सहाय्याचा वापर कसा करावा :</u>

१२. गौण वनौपजे गोळा करण्यासाठी तसेच मासेमारीसाठी देण्यात येणाऱ्या अर्थ सहाय्याचा वापर खालील बाबींसाठी अनुज्ञेय असेल :-

१. गौण वनौपजे गोळा करणाऱ्यांना वेतन अदा करणे

२. गौण वनौपजे गोळा करुन ते विक्री करेपर्यंत त्याची साठवणूक करण्यासाठी जागेची उपलब्धता

३. वनौपजांची वाहतूक, हाताळणी व आवेष्टनावरील खर्च

४. निविदा खर्च

५. गौण वनौपजांचे प्रमाणन (accrediting) करण्यासाठी येणारा खर्च,

६. मासेमारीसाठी कमी खर्चिक अशा उबवणी केंद्रांचा विकास

७. मासेमारीसाठी बोटी व जाळ्यांची खरेदी

<u>गावांची निवड :</u>

१३. सध्या राज्यातील अनुसूचित क्षेत्रामध्ये जवळपास २८०० ग्रामपंचायती असून त्यामध्ये सूमारे ५,९०० गावांचा समावेश होतो. या क्षेत्रांना पेसा कायदा तसेच वनहक्क कायद्याचे सर्व अधिकार लागू आहेत. पेसा कायद्यामध्ये समाविष्ट असलेल्या ५९ गटांपैकी ४५ गटांचा समावेश हा मानव विकास कार्यक्रमांतर्गत होतो. सदर ४५ गटांतील अनुसूचित क्षेत्रातील गावांनाच ही योजना लागू राहील.

१४. मानव विकास कार्यक्रमांतर्गत निधीची उपलब्धता विचारात घेऊन या योजनेअंतर्गत गावांची निवड करण्यात येईल. यासाठी सन २०१४-१५ मध्ये ₹ ५ कोटी तर, त्यापुढील वर्षासाठी साधारणपणे दरवर्षी ₹ २५ कोटी इतका निधी आयुक्त, मानव विकास यांना या योजनेसाठी उपलब्ध करुन देण्यात येईल. सदरची योजना ही जास्तीत जास्त तीन वर्षे सुरु ठेवण्यात येईल. या योजनेअंतर्गत गावांना लाभ देत असताना प्रथम प्रस्ताव पाठविणाऱ्यास प्राधान्य या पद्धतीने एक वेळचे अर्थसहाय्य आयुक्त, मानव विकास यांनी मंजूर करावे.

<u>योजनेअंतर्गत अनुज्ञेय अर्थसहाय्य :</u>

१५. गौण वनौपजे गोळा करण्यासाठी तसेच मासेमारीसाठी देण्यात येणारे अर्थ सहाय्य पुढीलप्रमाणे अनुज्ञेय असेल :-

अनु.	बाब	अनुज्ञेय अर्थसहाय्य (₹)
१.	५०० पेक्षा कमी लोकसंख्या असलेली गावे परंतू जिथे तेंदू किंवा बांबू व्यतिरिक्त इतर गौण वनौपजांचा तसेच लघु पाणीसाठ्यातील मासेमारीच्या व्यवसायासाठी	२ लक्ष

२.	५०० पेक्षा अधिक लोकसंख्या असलेली गावे परंतू जिथे तेंदू किंवा बांबू व्यतिरिक्त इतर गौण वनौपजांचा तसेच लघु पाणीसाठ्यातील मासेमारीच्या व्यवसायासाठी	४ लक्ष
३.	५०० पेक्षा कमी लोकसंख्या असलेली गावे परंतू जिथे तेंदू किंवा बांबू व इतर गौण वनौपजांचा तसेच लघु पाणीसाठ्यातील मासेमारीच्या व्यवसायासाठी	४ लक्ष
४.	५०० पेक्षा अधिक लोकसंख्या असलेली गावे परंतू जिथे तेंदू किंवा बांबू व इतर गौण वनौपजांचा तसेच लघु पाणीसाठ्यातील मासेमारीच्या व्यवसायासाठी	८ लक्ष

योजनेची फलनिष्पत्ती :-

१६. राज्यातील अनुसूचित क्षेत्रातील ५९ गटांमधील मानव विकास कार्यक्रमात समाविष्ट असलेल्या ४५ गटांतील मानव विकास निर्देशांक निश्चितच कमी आहे. या ४५ गटांपैकी बहुतांश गटांतील क्षेत्र हे वनांखाली असल्याने तसेच लोकसंख्या आदिवासी बहूल असल्याने या भागाचा विकास करताना उपलब्ध साधनसंपत्तीचा पुरुपूर वापर करणे गरजेचे आहे. मानव विकास कार्यक्रमांतर्गत अनुसूचित क्षेत्रातील गावांना गौण वनोपजांचा उपभोग घेण्यासाठी किंवा लघु पाणीसाठ्यातील मासेमारीसाठी बीज भांडवल उपलब्ध करुन दिल्यास त्या गावातील जनतेचे राहणीमान उंचावण्यास मदत होणार आहे व पर्यायाने त्या तालुक्याचा मानव विकास निर्देशांक उंचावण्यास मदत होईल.

<u>योजनेचे मुल्यमापन :</u>

१७. **गौण वनोपजांचा उपभोग घेण्यासाठी बीज भांडवल म्हणून ग्रामसभांना एकवेळचे अर्थसहाय्य उपलब्ध करुन देणे** या योजनअंतर्गत गावांना लाभ दिल्यानंतर सदर गावाने अर्थ सहाय्याचा उपयोग कशाप्रकारे केला. तसेच, योजनेच्या एकंदरीत कार्यान्चयन पद्धतीचे एक वर्षाने मूल्यमापन करण्यात येईल. हे मूल्यमापन शक्यतोवर, यशदा, पुणे या संस्थेमार्फत किंवा इतर सक्षम खाजगी सेवाभावी संस्थेमार्फत करण्यात येईल.

१८. सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून, त्याचा संगणक संकेताक २०१४०८१३१५५९३६६५१६ असा आहे. हा आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करुन काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

Arunkumar S Belgudri

Digitally signed by Arunkumar S Belgudri
DN: c=IN, o=Government Of Maharashtra, ou=Planning Department, postalCode=400032, st=Maharashtra, cn=Arunkumar S Belgudri
Date: 2014.08.22 18:37:20 +05'30'

(अ.शि.बेळगुद्री)

उप सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रति,

१) मा. राज्यपालंचे सचिव

२) मा. मुख्यमंत्री यांचे सचिव

३) मा. उपमुख्यमंत्री यांचे सचिव

४) मा. मंत्री/राज्यमंत्री , यांचे खाजगी सचिव,

५) मा. कार्यकारी अध्यक्ष, राज्य नियोजन मंडळ, नवीन प्रशासकीय भवन, १८ वा मजला, मंत्रालयासमोर, मुंबई-३२

६) महालेखापाल-१ (लेखा व अनुज्ञेयता), महाराष्ट्र, मुंबई,

७) महालेखापाल-२ (लेखा व अनुज्ञेयता), महाराष्ट्र, नागपूर,

८) महालेखापाल-१ (लेखापरीक्षा), महाराष्ट्र, मुंबई,

९) महालेखापाल-२ (लेखापरीक्षा), महाराष्ट्र, नागपूर,

१०) शासनाचे मुख्य सचिव,

११) शासनाचे सर्व अपर मुख्य सचिव/प्रधान सचिव/सचिव,

१२) महासंचालक, यशदा, पुणे

१३) सदस्य सचिव, उर्वरीत महाराष्ट्र वैधानिक विकास मंडळ / मराठवाडा वैधानिक विकास मंडळ / विदर्भ वैधानिक विकास मंडळ

१४) आयुक्त, मानव विकास आयुक्तालय, बाबा पेट्रोलपंपजवळ, अदालत रोड, औरंगाबाद

१५) विभागीय आयुक्त, (सर्व)

१६) जिल्हाधिकारी, (सर्व)

१७) मुख्य कार्यकारी अधिकारी,(सर्व)

१८) संचालक, अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय

१९) संचालक, लेखा व कोषागारे, महाराष्ट्र शासन, मुंबई.

२०) अधिदान व लेखा अधिकारी, महाराष्ट्र शासन, मुंबई.

२१) उपायुक्त, नियोजन, विभागीय आयुक्त कार्यालय, (सर्व)

२२) जिल्हा नियोजन अधिकारी, जिल्हा नियोजन समिती, जिल्हाधिकारी कार्यालय (सर्व)

२३) जिल्हा कोषागार अधिकारी, (सर्व)

२४) गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती, (सर्व)

२५) आयुक्त, आदिवासी विकास आयुक्तालय, नाशिक

२६) प्रकल्प अधिकारी, एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प, (सर्व)

२७) मंत्रालयीन प्रशासकीय विभाग, (सर्व)

२८) नियोजन विभागातील सर्व सह सचिव/उपसचिव

२९) निवड नस्ती (का.१४१८), नियोजन विभाग

परिशिष्ट-अ

नियोजन विभाग,शासन निर्णय, क्रमांकःमाविका-२०१४/प्र.क्र. १२/का.१४१८, दि. २१ ऑगस्ट, २०१४ अन्वये मानव विकास कार्यक्रमांतर्गत पेसा कायदा लागू असलेल्या तालुक्यांची यादी

अ.क्र.	जिल्ह्याचे नाव	अनुसूचित क्षेत्रातील तालुक्याचे नाव	अनुसूचित क्षेत्रातील गांवाची संख्या
१	ठाणे	मुरबाड	९६
		शहापूर	२३१
		एकूण	**३२७**
२	पालघर	जव्हार	११०
		विक्रमगड	१००
		तलासरी	४६
		डहाणू	१६९
		मोखाडा	५९
		वाडा	१६८
		एकूण	**६५२**
३	नाशिक	सुरगणा	१९१
		त्र्यंबकेश्वर	१०८
		पेठ	१४५
		इगतपुरी	७७
		कळवण	१५०
		दिंडोरी	११७
		बागलाण	५७
		देवळा	३१
		एकूण	**८७६**
४	धुळे	शिरपूर	७२
		साक्री	१०८
		एकूण	१८०

अ.क्र.	जिल्ह्याचे नाव	अनुसूचित क्षेत्रातील तालुक्याचे नाव	अनुसूचित क्षेत्रातील गांवाची संख्या
५	नंदूरबार	अक्कलकुआ	१९३
		अक्राणी	१६३
		तळोदा	९४
		नवापूर	१६३
		नंदूरबार	८३
		शहादा	१४१
		एकूण	**८३७**
६	जळगाव	चोपडा	२४
		एकूण	**२४**
७	नांदेड	किनवट	१२१
		एकूण	**१२१**
८	अमरावती	चिखलदरा	१९८
		धारणी	१५६
		एकूण	**३५४**
९	यवतमाळ	झरी जामणी	७६
		आर्णी	१०
		घाटंजी	४७
		केळापूर	११०
		मारेगाव	५६
		एकूण	**२९९**
१०	चंद्रपूर	राजूरा	८८
		एकूण	**८८**

अ.क्र.	जिल्ह्याचे नाव	अनुसूचित क्षेत्रातील तालुक्याचे नाव	अनुसूचित क्षेत्रातील गांवाची संख्या
११	गडचिरोली	भामरागड	१२८
		सिरोंचा	१४८
		अहेरी	१८४
		गडचिरोली	६५
		कोरची	१३३
		धानोरा	२२८
		कुरखेडा	१२८
		एटापल्ली	१९७
		मूलचेरा	३६
		चामोर्शी	९१
		आरमोरी	५८
		एकूण	१३९६
	एकूण	४५	५,१५४

ANNEXURE - VI (61)

पथदर्शी प्रकल्पांतर्गत सामुहिक वनहक्कांतर्गत वनहक्क वापरणाऱ्या ६ जिल्हयातील ६ गावांना प्रत्यकी रु. २.०० लक्ष एवढा निधी उपलब्ध करुन देण्याच्या प्रशासकीय मान्यता प्रदान <u>करण्याबाबत.</u>

महाराष्ट्र शासन
आदिवासी विकास विभाग
शासन निर्णय क्र. बैठक-२०१३/प्र.क्र.४४/का.१६
मंत्रालय, मुंबई-४०० ०३२
दिनांक :- ४ मार्च, २०१४.

वाचा : १) शासन निर्णय, सामान्य प्रशासन विभाग क्र. आरएजे-१०२२/मुमंस/प्र.क्र.५७/ २०११/२०-अ, दि. ३०.१.२०१२.
२) शासन निर्णय, आदिवासी विकास विभाग, क्र.व्हीआयपी-२०१२/प्र.क्र.३७/का.१६, दि.५.३.२०१३.
३) आदिवासी विकास विभागाचा समक्रमांक दिनांक १०जुलै, २०१३ चा शासन निर्णय.
४) उप सचिव, मा. राज्यपाल कार्यालय, राजभवन, मलबार हिल, मुंबई यांचे पत्र क्र. आरबी/डीबी/इ-११०१९(३)/पीएसएमसी-३/१७.२.२०१४, दि. ३ मार्च, २०१४ चे पत्र.

शासन निर्णय :- विभागाच्या संदर्भ क्र.३ च्या शासन निर्णयाद्वारे आदिवासी उपयोजनेतंर्गत सन २०१३-१४ या चालू आर्थिक वर्षाकरीता आदिवासी कक्षामार्फत राज्यातील अनुसूचित क्षेत्रामध्ये पथदर्शी प्रकल्पाची अंमलबजावणी या योजनेखाली केलेल्या रु. २००.०० लक्ष एवढया तरतूदीपैकी रु.६८.७६ लक्ष एवढी तरतूद अमरावती जिल्हयातील अचलपूर तालुक्यामधील पायविहीर व नयाखेडा या दोन गावांमध्ये सामुहिक बायोगॅसच्या पथदर्शी प्रकल्पासाठी उपलब्ध करुन देण्यात आली आहे. आता दि. १७.२.२०१४ च्या बैठकीत मान्यता दिल्यानुसार उर्वरित रु. १३१.२४ लक्ष एवढया तरतूदीपैकी रु.७२.०० लक्ष एवढी तरतूद ठाणे, नंदूरबार, नाशिक, अमरावती, गोंदिया, गडचिरोली या ६ जिल्हयातील आदिवासी क्षेत्रातील सामुहिक वनहक्क वापरणाऱ्या प्रत्येकी ६ गावांना प्रत्येकी २.०० लक्ष फिरता निधी म्हणून उपलब्ध करुन देण्यास खालील अटींच्या अधीन राहून प्रशासकीय मान्यता प्रदान करण्यात येत आहे.

अटी :-

१. अनुसूचित जमाती व इतर पारंपारिक (वन हक्कांची मान्यता) अधिनियम, २००६ आणि नियम २००८ अंतर्गत ज्या गावांना सामुहिक सन हक्क प्राप्त झाले असून त्या गावांमध्ये सामुहिक वनहक्क वापरले जात आहेत, अशा ग्रामसभा सदर निधी मिळविण्यासाठी पात्र असतील.

२. पेसा अधिनियम १९९४ लागू असलेल्या आदिवासी क्षेत्रातील जी गावे गौण वनोत्पादन व लघु सिंचन प्रकल्प यांचा ग्रामसभेमार्फत हक्क वापरातात, अशा ग्रामसभा सुध्दा सदर निधी मिळविण्यासाठी पात्र असतील.

३. जर प्राप्त अर्जाची संख्या प्रत्येक जिल्हयासाठी ६ पेक्षा अधिक असेल तर जी गावे पूर्वीपासून असा हक्क वापरत असतील त्यांना अग्रक्रम/प्राधान्य द्यावे.

४. सदर निधीचा वापर वनहक्क कायद्याअंतर्गत नियम ४(१) (म) नुसार समिती करतील. सदर निधी गौण वनोपजाचे अधिकार वापर करण्याच्या अनुषंगाने असलेल्या खालील बाबींसाठी वापरता येईल- वनोपज गोळा करण्यासाठी अनषांगिक खर्च, साठवणूक, मूल्य संवर्धन इ. (सदर यादी नाही.)

५. सदर निधी जिल्हा परिषदेमार्फत संबंधीत ग्रामपंचायतींना वर्ग केला जाईल. ग्रामसभेने फिरता निधीची मागणी करताना सदर निधी कोणत्या कारणासाठी खर्च करणार आहे, याबाबत ठराव मंजूर करून मुख्य कार्यकारी अधिकारी कडे ठराव सादर करावा.

६. निधी ग्रामसभेला वर्ग करण्याआधी ग्रामसभेचा ठराव घेण्यात येईल. या ठरावामध्ये ग्रामसभा गौणवनोपज मध्ये झालेल्या दरवर्षी फायद्याचा कमीत कमी १५ टक्के रक्कम फिरत्या निधीमध्ये ठेवण्याची हमी दर्शवेल जेणेकरुन फिरत्या निधीमध्ये वाढ होऊ शकेल. याबद्दल तपशीलवार निर्देश लवकरच काढण्यात येतील. यासाठी गावांची निवड करणे आणि प्रस्तावाची छाननी करण्याची जबाबदारी मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद याची राहील. मुख्य कार्यकारी अधिकारी निधीच्या उपयोगिता प्रमाणपत्राची माहिती आदिवासी विकास विभागाला सादर करेल.

७. या पथदर्शी प्रकल्पासाठी येणारा खर्च हा मागणी क्र.टी-५ २२२५ अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती, इतर मागासवर्ग व अल्पसंख्यांक यांचे कल्याण-पंचावार्षिक योजनांतर्गत योजना- ०२ अनुसूचित जमातीचे कल्याण-७९६,जनजाती क्षेत्र उपयोजना-(०१) जनजाती क्षेत्र उपयोजनांतर्गत योजना-राज्य योजनेंतर्गत योजना-(०१)(५३) आदिवासी कक्षामार्फत राज्यातील अनुसूचित क्षेत्रामध्ये पथदर्शी प्रकल्पामध्ये प्रकल्पांची अंमलबजावणी (२२२५ डी ३६९) ३१ सहाय्यक अनुदाने (वेतनेत्तर) या खाली सन २०१३-१४ या चालू आर्थिक वर्षाकरीता केलेल्या मंजूर अनुदानातून भागविण्यात यावा व त्याच लेखाशीर्षाखाली खर्ची टाकण्यात यावा.

८. यासाठी आयुक्त, आदिवासी विकास, महाराष्ट्र राज्य, नाशिक यांना "नियंत्रक अधिकारी" तसेच संबंधित जिल्हयांचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांना "आहरण व संवितरण अधिकारी" घोषित करण्यात येत आहे.

९. वित्त विभागाच्या अनौपचारिक संदर्भ क्र.५८/१४ अर्थसंकल्प-१९, दि.१८.२.२०१४ अन्वये ३१ सहाय्यक अनुदाने (वेतनेत्तर) याबाबी खाली केलेली तरतूद खर्च करण्यास मान्यता घेण्यात आली आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नांवाने,

चं.ज.देशपांडे

(चं. ज. देशपांडे)

उप सचिव

प्रति.

महालेखापाल (लेखा परिक्षा), (लेखा व अनुज्ञेयता), महाराष्ट्र-१, मुंबई
महालेखापाल (लेखा परिक्षा), (लेखा व अनुज्ञेयता), महाराष्ट्र-२, नागपूर
सचिव, मा. राज्यपाल कार्यालय, राजभवन, मलबार हिल, मुंबई.
मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद, ठाणे, नंदूरबार, नाशिक, गोंदिया, गडचिरोली
आयुक्त, आदिवासी विकास, महाराष्ट्र राज्य, नाशिक
अपर आयुक्त, आदिवासी विकास, अमरावती/ठाणे/नाशिक/नागपूर
जिल्हा कोषागार अधिकारी, अमरावती, ठाणे, नंदूरबार, नाशिक, अमरावती, गोंदिया, गडचिरोली
कक्ष अधिकारी (का.६) आदिवासी विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२
निवड नस्ती (का.१६) आदिवासी विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२

विकास मंडळांसाठी विशेष निधी
उपलब्ध करण्याबाबत -सन २०१४-१५

महाराष्ट्र शासन
नियोजन विभाग
शासन निर्णय क्रमांकः विमंवि-२०१४/प्र.क्र.१२२/का.१४१६
मंत्रालय, मुंबई- ४०० ०३२
तारीख: ०४ ऑगस्ट, २०१४

वाचा

१) शासन निर्णय क्रमांकः वैविमं-१००१/प्र.क्र.१७१/का-१४५२, दि.२३.८.२००१
२) शासन निर्णय क्रमांकः वैविमं-११०१/प्र.क्र.३३८/का-१४५२, ३१.१०.२००२.
३) शासन निर्णय क्रमांकः वैविमं-१००६/प्र.क्र.४१७/ का-१४५२, दि.२६.१२.२००६.
४) शासन निर्णय क्रमांकः वैविमं-१००८/प्र.क्र.३८६/का-१४१६, दि.२४.७.२००९.
५) शासन निर्णय क्रमांकः वैविमं-२००९/प्र.क्र.५२३/का-१४१६, दि.२९.१०.२००९.

प्रस्तावना

भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद ३७१ (२) नुसार मा.राज्यपाल यांच्यावर सोपविण्यात आलेल्या विशेष जबाबदारींतर्गत विदर्भ, मराठवाडा व उर्वरित महाराष्ट्र विकास मंडळे स्थापन करण्यात आली आहेत. या मंडळांच्या स्थापनेपासून मंडळांच्या कार्यक्षेत्रामध्ये अनुशेष निर्मूलनासाठी विकास कामे हाती घेण्यासाठी दरवर्षी देण्यात येणारा रु.१०० कोटी विशेष निधी सन २०११-१२ या वर्षापासून मा.राज्यपालांच्या दि.१० मार्च,२०११ रोजीच्या निदेशानुसार बंद करण्यात आला आहे. मा.राज्यपाल यांनी दि.३०एप्रिल,१९९४ रोजीचे "विदर्भ, मराठवाडा व उर्वरित महाराष्ट्र विकास मंडळे आदेश,१९९४" आदेश अधिक्रमित करुन दि.५ सप्टेंबर,२०११ रोजीच्या "विदर्भ, मराठवाडा व उर्वरित महाराष्ट्र विकास मंडळे आदेश,२०११" या आदेशान्वये विकास मंडळांची रचना व कार्ये सुधारित केली आहेत. त्यास अनुसरुन विकास मंडळांनी असा निधी बंद करण्यापूर्वी मंडळांच्या कार्यक्षेत्रात झालेली कामे व त्याचा सकारात्मक परिणाम तेथील विकासावर झाला असला तरी अजूनही प्राथमिक सुविधा सर्वत्र पोचलेल्या नाहीत. त्याकरिता विकास मंडळांच्या माध्यमातून निधी उपलब्ध करुन द्यावा, अशी विनंती केली आहे. विकास मंडळांच्या विनंतीनुसार विशेष निधी पुन्हा सुरु करण्याबाबतचा प्रस्ताव मा.राज्यपाल यांना फेरविचारार्थ सादर करण्यात आला होता

शासन निर्णय

शासनाच्या प्रस्तुत प्रस्तावास मा.राज्यपाल यांनी केवळ वित्तीय वर्ष २०१४-१५ या एक वर्षाकरिता विदर्भ, मराठवाडा व उर्वरित महाराष्ट्र मंडळांकरिता प्रत्येकी रु.१०० कोटी निधी उपलब्ध करुन देण्यास संमती दर्शविली आहे. त्यानुसार सन २०१४-१५ या वर्षात विशेष निधी लेखाशिर्ष-"मागणी क्र.ओ-१०-४५१५-इतर ग्रामविकास कार्यक्रमावरील भांडवली खर्च (००) वैधानिक विकास मंडळांच्या क्षेत्रांतर्गत विकास कार्यक्रम, २७ लहान बांधकामे (४५१५ ००३९) योजनांतर्गत, दत्तमत" या योजनेतून उपलब्ध करुन देण्यात येईल.

२. या योजनेंतर्गत मंडळांना प्राप्त होणारा निधी खर्च करण्याबाबत मा.राज्यपाल यांनी खालील प्रमाणे निदेश दिल आहेत-

अ. मानव विकास कार्यक्रमांतर्गत नियोजन विभागाने दि.१९.७.२०११ व दिनांक १२.०७.२०१२ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये अनुक्रमे निश्चित केलेले १२५ तालुके व ४५ 'क' वर्ग नगरपालिका क्षेत्रामधील मानव विकास निर्देशांक वृध्दींगत होण्याच्या दृष्टीने प्रत्येक मंडळाने वरील निधीच्या किमान ५० टक्के निधीचा वापर करावा. मात्र प्रत्येक तालुका अथवा नगरपालिकेसाठी कमाल रु. ३.०० कोटीच्या मर्यादेतच कामांची शिफारस करावी. या मर्यादेत ज्या तालुक्यांमध्ये विकास निधी खर्च करावयाचा आहे त्या तालुक्यांच्या संख्येवर मात्र कमाल मर्यादा असणार नाही. नियोजन विभागाने तयार केलेल्या योजनांशी सुसंगत मानव विकास निर्देशांक घटकांवरच खर्च करण्यात यावा. या शिवाय मानव विकास कार्यक्रमांतर्गत त्या त्या तालुका व नगरपालिका क्षेत्रामध्ये मानव विकास निर्देशांक उंचावण्याच्यादृष्टीने मंडळाने योजना तयार करुन नियोजन विभागाच्या मान्यतेसाठी सादर केल्यास त्याचाही विचार करण्यात येईल.

ब. वरीलप्रमाणे निधी वाटपानंतर उर्वरित निधीमधून खालील कामांकरिता विकास मंडळे शिफारस करु शकतील :-

(१) आदिवासी/ अवर्षण प्रवण क्षेत्र कार्यक्रमांतर्गत तालुके/ टँकरद्वारे पाणी पुरवठा होणाऱ्या गावांमधील पाणी पुरवठा योजना.(मदत व पुनर्वसन किंवा पाणी पुरवठा विभागाने निश्चित केलेल्या निकषांनुसार)

(२) लोकहितार्थ जलसंधारणाची नवीन कामे, यामध्ये साखळी बंधाऱ्यांवर विशेष भर असेल.

(३) मलनि:सारण व्यवस्था व तत्सम पर्यावरण रक्षण व पर्यावरण संवर्धन विषयक कामे.

(४) राज्य शासन मान्यता प्राप्त महिला कल्याण योजनांकरिता निधी.

(५) कृषी व वनौपज मूल्यवर्धन/ साठवणूक व्यवस्था.

(६) नाविन्यपूर्ण योजना (एकूण निधीच्या ५ टक्के मर्यादेत)

(७) विशेष निधीमधून घेतलेल्या कामाचे संनियंत्रण व मूल्यमापन (एकूण निधीच्या ०.५ टक्के मर्यादेत)

(८) आयुक्त, अपंग कल्याण यांच्याशी विचारविनिमय करुन शारिरीकदृष्टया अपंग घटकांसाठी साधने, प्रशिक्षण आणि त्यासाठी कार्य करणाऱ्या संस्थांची कार्यालयीन संवेदनशीलता वृध्दींगत करण्यासाठी निधी (एकूण निधीच्या ३ टक्के मर्यादेत.)

(९) पंचायत विस्तार अनुसूचित क्षेत्र अधिनियम १९९६ अंतर्गत ९५ टक्केपेक्षा अधिक तालुके (गट) विदर्भ आणि उर्वरित महाराष्ट्रात असून त्यांनी या प्रदेशातील जवळजवळ २० टक्के भाग व्यापलेला आहे ही बाब विचारात घेता, या दोन्ही प्रदेशांनी पंचायत विस्तार अनुसूचित क्षेत्र अधिनियमाच्या अंमलबजावणीकरिता एकूण निधीच्या कमीतकमी ५ टक्के इतका निधी स्वतंत्ररित्या राखून ठेवावा. त्याअंतर्गत जीवनमान सुधारणा उपाययोजना, लघु जल साठवण व्यवस्थापन, प्रशिक्षण इत्यादींचा समावेश असेल.

(१०) शासकीय औद्योगिक प्रशिक्षण संस्थांसाठी आवश्यक साहित्य खरेदी, तांत्रिक शाळांसाठी

आवश्यक साहित्य खरेदी, प्राथमिक आरोग्य केंद्रे व उपकेंद्रे आणि ग्रामीण रुग्णालयांसाठी आवश्यक साहित्य खरेदी, शासकीय रुग्णालयांसाठी यंत्रसामुग्री, सार्वजनिक स्वच्छतागृहे, स्मशानभूमी कामांसाठी निधी, ग्रामीण पाणी पुरवठा अंतर्गत कूपनलिका, विंधन विहिरी, नळ पाणी पुरवठा योजना इ.करिता निधीचा वापर करता येईल.प्रस्तुत कामांचे नियोजन व कार्यान्वयन शक्यतोवर विकेंद्रीकरणाचे तत्व लक्षात घेऊन करावे.

३. विशेष निधींतर्गत रस्ते, गटारे, व्यायाम शाळा, समाजमंदिर तसेच अशा प्रकारची कामे या योजनेमधून घेता येणार नाहीत.

४. सन २०१४-१५ या आर्थिक वर्षात उपलब्ध होणा-या विशेष निधीपैकी ५० टक्के निधी विकास मंडळांनी, नियोजन विभागाने दिनांक १९.०७.२०११ व १२.०७.२०१२ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये निश्चित केलेले तालुके व नगरपालिका क्षेत्रांकरिता समन्यायी प्रमाणात निश्चित करावा. उर्वरित निधीपैकी ०.५ टक्के इतका निधी विशेष निधीतून हाती घेतलेल्या कामांचे संनियंत्रण व मूल्यमापन याकरिता राखून ठेवावा व उर्वरित ४९.५ टक्के निधी मंडळाच्या कार्यक्षेत्रांतर्गत जिल्हयांमध्ये लोकसंख्येच्या प्रमाणात निश्चित करावा. विकास मंडळांनी कामांच्या शिफारशी करताना जिल्हानिहाय निश्चित निधीच्या मर्यादेतच कराव्यात. त्यापेक्षा अधिकच्या शिफारशी जिल्हाधिकारी यांनी विचारात घेऊ नयेत. तसेच, विशेष निधी केवळ सन २०१४-१५ या वर्षासाठीच असल्याने कामांची शिफारस करताना निश्चितपणे याच वर्षात पूर्ण होतील अशाच कामांची शिफारस करावी.

५. जिल्हाधिकारी यांनी मंडळांकडून शिफारशी प्राप्त झाल्यानंतर शासनाचे प्रचलित नियम विचारात घेऊन संबंधित कार्यान्वयीन यंत्रणेकडून आवश्यक त्या सर्व बाबींची पूर्तता करुन घ्यावी व तद्नंतर प्रशासकीय मान्यता प्रदान करुन निधी वितरीत करावा. कार्यान्वयीन यंत्रणांनी कामाचे प्रशासकीय आदेश व तद्नुषंगाने निधी वितरण आदेश प्राप्त झाल्याशिवाय कार्यारंभ आदेश निर्गमीत करु नयेत.

६. मा.राज्यपाल यांच्या "विदर्भ, मराठवाडा व उर्वरित महाराष्ट्र विकास मंडळे आदेश,२०११" या आदेशानुसार निश्चित केलेल्या विकास मंडळांच्या कामास अनुसरुन उपलब्ध करुन दिलेल्या निधीतून घेतलेली कामे, त्याव्दारे आरोग्य, शिक्षण आणि लोकांच्या जीवनमानात मानव विकास कार्यक्रमांतर्गत घेतलेल्या कामांमुळे झालेली वृध्दी व या कार्यक्रमांमुळे झालेला सकारात्मक परिणाम आणि अनुशेष निर्मूलन याबाबतचा सर्वंकष अहवाल मा.राज्यपाल यांना दि.३० जून, २०१५ पर्यंत सादर करण्याचे मा.राज्यपालांचे निदेश आहेत. त्यानुसार विकास मंडळांनी स्वयंस्पष्ट अहवाल दि.३० मे,२०१५ पर्यंत मा.राज्यपाल यांच्या कार्यालयास व या विभागास सादर करावा

७. या पूर्वीचे शासन निर्णय दि.२३.८.२००१, दि.३१.१०.२००२, दि.२६.१२.२००२, दि.२४.७.२००९ व शासन परिपत्रक दि.२९.१०.२००९ अधिक्रमित करण्यात येत आहेत.

सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेताक २०१४०८०४१३०२१८२९१६ असा आहे. हा आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करुन काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(हे.वि.मालंडकर)
उप सचिव,नियोजन विभाग

प्रत,
मा.सभापती / उप सभापती, विधान परिषद यांचे खाजगी सचिव, विधानभवन, मुंबई
मा.अध्यक्ष / उपाध्यक्ष, विधानसभा यांचे खाजगी सचिव, विधानभवन, मुंबई
सर्व विधानसभा सदस्य /विधान परिषद सदस्य
मा.राज्यपालांचे सचिव, राजभवन, मलबार हिल, मुंबई-३५
मा.मुख्यमंत्री यांचे सचिव, मंत्रालय, मुंबई
मा.उपमुख्यमंत्री यांचे सचिव, मंत्रालय, मुंबई
मा.मुख्य सचिव, महाराष्ट्र शासन.
अपर मुख्य सचिव/ प्रधान सचिव/ सचिव, सर्व मंत्रालयीन विभाग
महालेखापाल (लेखा परीक्षा), महाराष्ट्र -१, मुंबई
महालेखापाल (लेखा परीक्षा), महाराष्ट्र -२, नागपूर
महालेखापाल (लेखा व अनुज्ञेयता), महाराष्ट्र-१, मुंबई
महालेखापाल (लेखा व अनुज्ञेयता), महाराष्ट्र-२, नागपूर
सदस्य सचिव, विदर्भ विकास मंडळ, नागपूर
सदस्य सचिव, मराठवाडा विकास मंडळ, औरंगाबाद
सदस्य सचिव, उर्वरित महाराष्ट्र विकास मंडळ, मुंबई
सर्व विभागीय आयुक्त.
सर्व जिल्हाधिकारी.
सर्व मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद
सर्व जिल्हा नियोजन अधिकारी.
सर्व विभागांतील विभाग प्रमुख/ प्रादेशिक प्रमुख
वित्त विभाग (व्यय-८ / अर्थसंकल्प १५)
नियोजन विभागातील सर्व कार्यासने
निवड नस्ती (का-१४१६)

--******--

H742-2a